

МЕКТЕПТЕ ЖАРАНДЫК БИЛИМДИ ОКУТУУ

Киришүү

Кыргызстанда демократиялык, укуктук мамлекеттин калыптанышы, билим берүүнү гумандаштырууга жана гуманитарлаштырууга багыт алып, ага технократиялык мамиле жасоодон баш тартуусу коомдук илимдердин кадыр-баркын бир кыйла жогорулатты жана мектептик тарыхый билим берүүнү түп-тамырынан бери жаңылоону талап кылды.

Бүгүнкү күндөгү тарыхый билим берүүнүн мазмунундагы өзгөрүүлөр, жалпы эле гуманитардык билим берүүнүн мазмунун карап чыгуу, маанилүү тарыхый окуяларга жана процесстерге ой жүгүртүүдөгү калыптанып калган стереотиптерден бошонуу менен байланышкан. Өлкөдө дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кирүүгө багытталган билим берүүнүн жаңы системасы калыптанууда. Бул реформатордук процесс педагогиканын теориясындагы жана практикасындагы олуттуу өзгөрүүлөр менен коштолуп, билим берүүчү парадигма алмашылып, башка мазмун, мамиле жана педагогикалык менталитет сунуш кылынууда. Мындай реформалоонун жүрүшүндө жаңы окуу программалары иштелип чыгып, окуу китептеринин жана окуу колдонмолорунун концепциялары кайрадан каралып, окутуунун формалары жана методдору өркүндөтүлүүдө. Азыркы шарттарда тарыхый жана жарандык билим берүүдө, жалпы билим берүүчү мектепте тарыхты жана жарандык билимди окуу предмети катары окутууда да олуттуу өзгөрүүлөр жүрүүдө.

Бүгүнкү күндө мамлекеттик-партиялык идеологиянын монополиясынан жөн гана баш тартпастан, эркин конкуренциянын шарттарында Кыргызстан үчүн бир кыйла алгылыктуу болгон жалпы улуттук идеологияны иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк бергендей идеологиялардын плюрализмин камсыз кылуу зарыл. Мындай плюрализмдин рамкасы Кыргыз Республикасынын Конституциясы, «Билим берүү жөнүндөгү» закону, эл аралык, улуттук документтер менен аныкталган.

Акыркы жылдарда жарыкка чыккан жаңы окуу программаларында жана окуу китептеринде мыкты улуттук каада-салттарга, ошондой эле, глобалдуу көз караштардын белгилерине ээ болуп бара жаткан гуманизмдин жалпы адамзаттык каада-салттары менен байланышкан баалуулуктардын белгилүү системасына кайрылууга аракеттер жасалган. Аларда мектептик тарых курсунун мазмуну патриоттук, жарандык тарбия берүүгө, улуттук аң-сезимди калыптандырууга, кыргыз элинин, Кыргызстандын, ошондой эле, бүткүл дүйнөнүн элдеринин тарыхый жана маданий мурастарына, инсанга, адам укуктарына урматтоо менен мамиле кылууга багытталган.

Азыркы тарыхый билим берүүнүн мазмуну тарыхый синтездин негизинде, социологиялык, географиялык-антропологиялык, маданий-психологиялык мамиле - айкалыштарын, азыркы илимдин жетишкендиктерин эсепке алуу менен жүргүзүлөт. Тарыхый билим берүүнүн мазмунун түзүүдө жалпы улуттук (мамлекеттик) баалуулуктарга басым жасоо менен саясий, маданий, этноулуттук жана башка баалуулуктардын тең салмактуулугун камсыз кылуу керек. Мектеп окуучусуна баалуулуктардын үч чөйрөсүн: этномаданий, жалпы улуттук (Кыргызстандык), жалпы адамзаттык (планетардык) баалуулуктарды өздөштүрүүсүнө жардам берүүгө тийиш. Ошондой эле, мектептик тарыхый билим берүүнүн мазмунун жаңылоодо жалпы, улуттук жана аймактык тарыхтын ортосундагы, тарых курсунун айрым мезгилдеринин материалдарынын ортосундагы катнашты даанараак аныктоо маанилүү.

Азыркы мектептеги тарыхты жана жарандык билим берүүнү окутуунун

методикасы өтө оор абалда турат. Бул тарыхый жана жарандык билим берүүнүн мазмунун кайра карап чыгуу менен байланышкан. Бүгүнкү күндө тарыхый жана жарандык билим берүүнүн максаттарын жана милдеттерин, мектептик тарыхый билим берүүнүн жаңы артыкчылыктуу багыттарын аныктоо, тарыхты жана жарандык билимди окутуу методикасын өркүндөтүү процесси жүрүүдө.

Бул окуу куралы мектептик тарыхый жана жарандык билим берүүнүн актуалдуу проблемаларын, окутууга карата концептуалдык-методикалык мамилелерди чагылдырат, аны окутуунун уюштуруунун формалары, азыркы сабакка карата талаптар жана анын натыйжалуулугунун шарттары, жаңы педагогикалык технологиялар каралат. Вариативдүү билим берүүнүн шарттарында иштөөгө жөндөмдүү, интерактивдүү окутуунун азыркы формаларын жана методдорун өздөштүргөн мугалимди даярдоо мезгилдин талабы. Ушуга жараша, тарыхты жана жарандык билимди окутуунун методикасы боюнча окуу куралынын багыттары, негизги мазмуну жана структурасы аныкталды.

Окуу куралы жаш мугалимдерге жана студенттерге арналып, мектептик тарыхый жана жарандык билим берүүнүн кардиналдуу жаңылоонун шарттарында, азыркы мугалимди профессионалдык, илимий-теориялык жана методикалык жактан даярдоо боюнча талаптар ачылып берилет. Ал тарых жана жарандык билим берүү мугалимдеринин билимин өркүндөтүү курстарында, тарыхты жана жарандык билим берүүнү окутуу методикасы милдеттүү курс катары киргизилген жогорку окуу жайларынын студенттери пайдалана алышат.

I Бап

Окутуу процессинде тарыхый жана жарандык билимдерди калыптандыруу Азыркы мектептин шартында тарыхый жана жарандык билим берүүнүнүн мазмунун долбоорлоо.

Педагогикалык долбоор, көптөгөн окумуштуулардын (В.П.Беспалько, Ю.В.Громыко, Э.Д.Днепров, В.И.Загвязинский, В.М.Монахов ж.б.) пикирине ылайык, окутуу-тарбиялоо процессинин натыйжалуулугунун жана анын потенциалын жүзөгө ашыруунун маанилүү шарты. Билим берүүнүн мазмунун кыйла татаал системанын – бирдиктүү педагогикалык процесстин элементи катары каралып, ал дагы долбоорлоого жатаарына көңүл бурулат.

Азыркы концептуалдык мамиленин позициясынан алганда, билим берүүнүн мазмуну билимдердин, ыктардын жана көндүмдөрдүн нормативдери менен чектелбеши керек. Ал аны өздөштүрүү боюнча ишмердик ыкмаларынын когнитивдик компонентинен (өз ара аракетенишүү методдору) тышкары, инсандык ой-пикирди, инсандын психикалык ой-толгоолорун камтыган татаал структураны элестетет. Мазмунга мындай мүнөздөмө Е.В.Бондаревскийдин, И.Я.Лернердин, В.С.Ледневдин, В.В.Сериковдун ж.б. эмгектеринен кездешет.

Азыркы шарттардагы конкреттүү система катары билим берүүнүн предметтик мазмунун долбоорлоо мыйзам ченемдүү түрдө профессионалдык-педагогикалык ишмердиктин чегинен чыгат жана өз «орбитасына» окуучуларды камтыйт. Балада ушундай «долбоордук талаанын» болушу тууралуу идея советтик мыкты педагогдордун тажрыйбасында бар. Алсак, А.С.Макаренко педагогдордун жана окуучулар жамаатынын биримдиги, алардын кызматташтыгынан, балага өзүн-өзү долбоорлоого мүмкүнчүлүк бергендигинен көрүнөт деп далилдеген. Педагогикалык долбоорлоо эки жактуу процесс болууда. Ал педагогикалык процесстин азыркы түшүнүгүнө жана билим берүүнүн мазмунуна дал келет. Тарыхый жана жарандык билим берүүнү инсандын жарандык позициясынын калыптанышынын жана коомго жуурулушуусунун борбордук фактору катары кароого болот. Акыркы он жылдыктарда анын предметтик мазмуну, окутуунун мүнөзү жана максаттары кыйла эле өзгөрдү. Бул биздин өлкө үчүн эле мүнөздүү болбогон бүткүл дүйнөлүк тенденция.

Тарыхый жана жарандык билим берүүнү окуп-үйрөнүүгө жана эстеп калуу үчүн

зарыл болгон «билимдердин жыйнагы» катары караган көз караш олуттуу сынга (Ю.Н.Афанасьев, А.Г.Асмолов, Э.Н.Гусинский ж.б.) дуушар болууда. Илимий парадигма принципалдуу өзгөрүүлөргө дуушар болду: тарых дайыма аягына чыга аяктабаган жана талкуулоолор үчүн ачык болгон тарыхчылардын концептуалдык түзүлмөлөрүнүн жана түшүндүрмөлөрүнүн натыйжасы катары аныкталууда. Фактыларды, далилдерди талкуулоолор, түшүндүрмөлөр аркылуу тарыхый мазмунду өздөштүрүү учурунда инсандык ой толгоолор, дүйнөнү түшүндүрүү ыктары калыптанат.

Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы түшүнүгү тарыхтан белгилүү бир четтеп кетүүлөрдү жок кылат. Ал көрүнүштөрдүн алмашуусунун бир жактуу прогрессивдүү процесси катары кароодо байкалууда. Тарыхый аң-сезимдин структурасы өзгөрдү жана татаалданды. Ю.Н.Афанасьевдин пикири боюнча «өнүктүрүүчү билим берүүнүн» көз карашынан алганда, келечектеги тарыхчы үчүн, башкы билим берүүчү милдет... адам жана коом мезгилдин жана мейкиндиктин айлампасында кандай өзгөргөндүгүн көрүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болгондугунда турат.

Бул үчүн анын аң-сезими төмөндөгүдөй болууга тийиш:

— эркин — талашууга болбой турган бир дагы теория (версия, далилдөө, түшүндүрмө) жок;

— полифониялык — өткөн тууралуу баяндоо дайыма көп үндүү, анда бардыгын басып кете турган бирден-бир, жалгыз үн жок жана бардык үндөрдү уга билүү керек;

— альтернативдүү — тарых дайыма «эгерде..., кандай болор эле», же болбосо «кандай кылыш керек эле» деп айтпаса да, «кандай кылбаш керек эле» деген суроонун үстүнөн ой жүгүртөт.

Азыркы кырдаал кыргыз тарыхын, анын дүйнөлүк тарых менен байланышын жана окшоштуктарын айкындоо маселесинде ой жүгүртүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачууда. Ал тарых илиминде ондогон жылдар мурун кабыл алынган «кынтыксыз прогресс» концепциясын кайра карап чыгууга мүмкүнчүлүк берет. Тарыхты окутуунун традициялык ыкмасындагы коркунуч, окуучулардын көңүлү кандайдыр-бир кризиске же конфликтке топтолуп калгандыгында турат (А.Г.Асмолов). Мындай ыкмада фактылар мифтер менен алмашыла баштайт. Бул болсо көп жылдар бою жөнөкөйлөштүрүлүп түшүндүрүүгө алып келген.

Кыргызстандын тарыхын окутуу ушундай позицияга өтүүгө муктаж. Ал өткөнгө өз алдынча анализ жүргүзүүгө жана ага карата көп жактуу көз карашка жол берип, салыштырмалуу тарыхка жана түрдүү маданияттардын өз ара таасирлерине чоң басым жасоого мүмкүнчүлүк берер эле. Көпчүлүк авторлордун пикир боюнча, бул идеологиянын эмес, методологиянын маселеси.

Үй бүлөлүк тарыхтын балага жаш кезиндеги таасири же (мектепке чейинки мезгилдеги) өткөн тууралуу алгачкы элестөөлөрү, анын инсандык сапаттарын калыптандыруу процессинин бир бөлүгү болуп саналарын окумуштуу-тарыхчылар жана педагогдор моюнга алышууда (Д.С.Лихачев, И.В.Бестужев-Лада, И.С.Якиманская).

Ошентип, тарыхый жана жарандык аң сезимдин структурасына карата талаптар жалпысынан алганда жарандык билим берүүдө, анын ичинде мазмунду долбоорлоодо жаңы проблемаларды пайда кылууда. Тарыхый окуяларды анализдөөнүн зарыл болгон ыктарына, аларды баалоонун критерийлерине, бир эле көрүнүштүн көп жактуулугун тааныган жеке көз караштарга ээ болбогон окуучулардын кабылдоосу үчүн жеткиликтүү болгон күчтүү маалыматтык агымдын болгондугу абалды курчутууда.

Азыркы билим берүүдө инсанга жеткиликтүү болгон маалыматтардын өсүп жаткан агымы менен окуучунун процесстин субъектиси катары аны өздөштүрүүсүнүн, ой жүгүртүүсүнүн ортосунда карама-каршылык бар. Аны азыркы мектептик билим берүүнүн фактылары далилдөөдө. Бул карама-каршылыктарды чечүүнүн педагогикалык шарттарынын жоктугу, өткөнгө эле эмес, ошондой эле, тарых болуп калуучу азыркы учурга да адекваттуу эмес мамиленин калыптанышына алып келүүдө.

Белгиленген проблемаларды тарыхый жана жарандык билим берүү жаатында өтүү эң актуалдуу болгон, инсанга багытталган принциптеринде гана чечүүгө болот.

Татаал система катары тарыхый билим берүүнү кайра куруу, инсанга багытталган педагогикалык системалардын принциптерине негизденген долбоорлоонун жаңы параметрлерин ичине камтыйт (Е.В.Бондаревская, В.В.Сериков, И.С.Якиманская и др.).

Азыркы дидактикада билим берүүнүн мазмунун долбоорлоонун белгилүү бир модели иштелип чыккан. Ал тарыхый жана жарандык билим берүүгө карата төмөндөгүдөй болушу мүмкүн.

1. Багыт берүүчү-мотивациялык блок

1. Сабактын, теманын, курстун мазмундук анализи

Негизги түшүнүктөрдү, мыйзамдарды, теорияларды бөлүү, сабактын, теманын негизги, системалык түшүнүктөрүн же курстун базалык, негиз болуучу түшүнүктөрүн аныктоо; тарыхый же жарантаануучулук окуялардын, көрүнүштөрдүн, түшүнүктөрдүн өз ара логикалык байланышын айкындоо.

Сабактын тема, бөлүк, курс менен байланышын, предмет аралык байланышты айкындоо. Бул фактордун мазмунду аныктоого таасири тууралуу ой жүгүрткүлө.

2. Сабактын, теманын, курстун психологиялык анализи.

Инсандык мааниден караганда окуучулар эмнелерди алууга тийиш экендигин аныктоо: интеллектуалдык ыктар (ой жүгүртүү тренинги, анализ, синтез, негизгини бөлүү ж.б.) жана инсандык сапаттарды жана функцияларды (мотивациялар, коллизиялар, рефлексиялар ж.б.), ишмердиктин ыктарын өнүктүрүү (өз ара аракет, кызматташтык, диалог, дискуссиялар ж. б.).

3. Сабактын, теманын, курстун аксиологиялык анализи

Предметтик билимдердин жардамы менен, окуучулар өзү үчүн кайсы ойлорду ачуу керектигин аныктоо, бул билимдер көз караштардын калыптанышына кандай таасир эте ала тургандыгы тууралуу ой жүгүртүү.

4. Сабактын, теманын, курстун методикалык анализи.

Предметтик, ишмердик жана инсандык мазмунду жүзөгө ашыруу үчүн окутуунун кайсы методдору, технологиялары, каражаттары талап кылынарын, алардын предметтик мазмундун негизги блоктору менен кандай шайкеш келерин аныктоо.

Аталган төрт багыт боюнча жүргүзүлгөн долбоорлонгон мазмунду анализдөөнүн натыйжасында, кийинки этапта алынган натыйжаларды сабактын, теманын, курстун (билим берүүчү программа) психологиялык-педагогикалык долбооруна синтездөө мүмкүнчүлүгүн алабыз.

II. Аткаруучу блок

Мурда жүргүзүлгөн анализдин натыйжаларынын негизинде сабактын, теманын, курстун *илимий-предметтик мазмунун* жана анын структурасынын: түзүлүү логикасын жана элементтеринин катнашын аныктоо. Бул жерде мазмунду тандоонун жалпы дидактикалык принциптерин жана инсанга багытталган мамиленин позициясынан карагандагы талаптарды камтыган, предметтик мазмунду долбоорлоонун параметрлерин эске алуу зарыл.

Эгерде түрдүү инсанга багытталган билим берүүчү системалардын талаптарын, анын инсандык функцияларынын негизинде өнүгүү аспектисинде предметтик мазмунга синтездесе, анда төмөндөгүдөй болжолдуу параметрлерди аныктоого болот:

— тандалып алынып жаткан материал окуучунун субъективдик тажрыйбасына карата актуалдуу болууга, сабакта ишкер алака, чыгармачылык үчүн ыңгайлуу психологиялык климатты түзүүгө шарт түзүүгө тийиш;

— ал окуучулардын субъектилик тажрыйбасын ачып берүүгө шарт түзүүгө, өз пикирин билдирүүгө түрткү берүүгө тийиш;

— ошондуктан аны диалогдук, дискуссиялык, изилдөөчүлүк нукта үйрөнүү проблемалуу, көп варианттуу болууга тийиш;

— ал окуучулардын өз алдынча (же мугалимдин жардамы менен) окуп үйрөнүүсү үчүн кызыктуу жана жеткиликтүү, таанып билүү активдүүлүгүн стимулдаштырууга тийиш, бирок ошол эле мезгилде:

— ал кыйла татаал болуп, өздөштүрүү учурунда интеллектуалдык ыктары, көндүмдөрү,

ишмердик ыкмалары өнүгө ала тургандай, б.а. инсандын өнүгүшүнө шарт түзүүгө тийиш; — ушул максат менен мугалим өзүнчө блок менен окутуунун мазмунуна, б.а. коом таануучулук, ошондой эле, жалпы илимий таанып билүүнүн ыктарын жана методдорун камтыйт.

2. Предметтик мазмундун негизинде сабактын, теманын, курстун ишмердик жана инсандык мазмуну (аксиологиялык компонентти кошкондо) калыптанат. Бул тараптын мазмуну диалектикалык байланышта: предметтик мазмун (милдеттүү минимум «Стандарттарда» аныкталган) аны өздөштүрүү боюнча ишмердик ыкмаларын, б.а. окутуу методдорун тандоосуна таасир этет. Тандалып алынган окутуу методдорго ылайык түпкү мазмун калыптанат жана белгилүү мазмундун жана инсандык сапаттарынын негизинде калыптандыруу үчүн, анын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү бааланат.

Мында долбоорлоонун жалпыланган алгоритминин мазмундун «инсандык» тандоонун параметрлерин жаран таануучулук аспектиде конкреттештирсе төмөндөгүлөр болушу мүмкүн:

— билим берүүчү процесстин өзү активдүү формаларда, эмоционалдык толкундоо, пикирлердин, позициялардын ж.б. кагылышуусу атмосферасында өтүүгө тийиш, б.а. окуучу чындыкка жетүү үчүн өз алдынча жол салат. Ушул гана шартта билимдери жана ыктары инсандык баалуулук катары өздөштүрүлөт.

— билимдер (система түзүүчү, жалпыланган) ой пикирге жана алар аркылуу ишмердикке, өзүнө жана айлана чөйрөсүнө мамилеге айланышынын мотивациялык ыкмаларын камтыйт;

— алакалашуу, кызматташуу, колдоо, конфликттерди чечүү ж.б. атайын тренингдер кирет. Муну көп сабактары коммуникативдүү, интерактивдүү технологиялардын (топто иштөө, ишкер оюн, дискуссия, дебат ж.б.) негизинде өткөн курстардын башталышында кароо өзгөчө маанилүү;

— билим берүү процессинде инсанды өнүктүрүү окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн, субъектилик тажрыйбасын эсепке алганда гана натыйжалуу болот;

— окуучуда долбоорлоонун көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн, анын өзүн сабактын, теманын мазмунуна тартуу.

3. Курстун, теманын предметтик жана психологиялык мазмунун айкындап, мугалим алардын методикалык мазмунун, б.а. максаттарын (билим берүүчү, тарбиялоочу, өнүктүрүүчү), окутуунун методдорун жана технологияларын аныктоого тийиш.

4. Мындан кийин жогоруда баяндалгандарды сабактын, теманын, курстун жалпы билим берүүчү программасынын долбоору түрүндө жүзөгө ашууга тийиш.

III. Рефлексивдик-баалоо блогу

1. Жазылган долбоордун тууралыгын жана сабаттуулугун баалоо.

2. Долбоордун толуктугун жана логикалуулугун баалоо.

3. Долбоордун толуктугун жана бүтүндүгүн баалоо.

Баалоонун бул критерийлери мазмунга карата жалпы дидактикалык жана инсандык талаптарга негизденет. Бирок, акыркы бааны практика гана берерин эстен чыгарбоо зарыл. Ошондуктан, долбоорлоо долбоордун мазмунун практикалык натыйжаларга жараша дайыма коррекциялап турууну божомолдойт.

Жарандык билим берүүгө карата компетенттик мамиле

Европа Кеңеши 5 негизги компетенттүүлүктөрдү аныктады:

— саясий жана социалдык компетенттүүлүк;

— көп маданияттуу дүйнөдө жашоо жөндөмдүүлүгү;

— коммуникативдик маданият;

— маалыматтык технологияларга ээ болуу;

— өмүр бою окууга жөндөмдүүлүк.

Компетенттүүлүк деген эмне?

Адатта бул түшүнүк менен адистин квалификациясынын жана профессионализмдин жогорку деңгээлин белгилеп жүрүшөт. Окуучу өздөштүргөндөрүн практикада колдонууга,

б.а., билимдерин реалдуу турмуштун белгилүү кырдаалдарына которууга жөндөмдүү болсо, ал компетенттүү деп эсептелет.

Ошентип, **компетенттүүлүк — реалдуу турмуштук милдеттерди чечүүгө жөндөмдүүлүк**, «ишмердикке далилденген даярдык».

Жарандык билим берүүдө компетенттик мамиле кантип жүзөгө ашырылат?

Жарандык билим берүү — жарандык коомдо жашоого жөндөмдүү инсанды окутуу жана тарбиялоо системасы.

Бул жерде «жашоо» түшүнүгү кеңири каралып — ал жарандык коомго ыңгайлашып гана жашоо эмес, анын кайра курууга да жөндөмдүүлүк.

Жарандык коом деген эмне?

Жарандык коом мамлекеттик ишмердикке экономикалык жана саясий жактан эркин индивиддер катышкан жана өзүн-өзү уюштуруу жолу менен өз кызыкчылыктарын камсыз кылган жерде жашай алат.

Жарандык коомдун белгилери:

- эркин жеке менчик ээлеринин болушу;
- демократиянын өнүккөндүгү;
- активдүү жарандын жана жарандык уюмдардын жана кыймылдардын болушу;
- жарандардын укуктук жактан корголгондугу;
- өзүн-өзү башкаруу органдарынын болушу (жашаган, иштеген, окуган жери боюнча);
- мамлекеттик эмес ММКнын жана коомдук пикирди изилдөө институттарынын болушу.

Жарандык коом — укуктук мамлекеттин жана демократиянын калыптанышынын маанилүү шарты, бирок ошол эле мезгилде, ал алардын продуктусу болуп саналат. Юашкача айтканда, жарандык коом, укуктук мамлекет, демократия өз ара байланышта жашайт. Алардын жашашы активдүү жаранга жараша болот.

Жарандык компетенттүүлүк — жарандык билим берүүнүн натыйжасы.

Жарандык компетенттүүлүк — демократиянын, жарандык коомдун жана укуктук мамлекеттин шарттарында жашоо менен байланышкан, татаал милдеттерди чечүүгө жөндөмдүүлүк.

Жарандык компетенттүүлүк эмнелерден түзүлөт?

Жарандык компетенттүүлүк — көз караш. Көз караш өзүнө билимдерди, баалуулуктарды, ишмердик (мотивациялык-эрктик) компонентти камтып, алардын негизинде адамдын дүйнөгө теориялык, баалуулук, практикалык мамилеси калыптанат.

Демек, жарандык компетенттүүлүк **баалуулук, когнитивдик жана ишмердик компоненттерди камтыйт.**

Түшүнүккө аныктама берүү менен **жарандык компетенттүүлүктүн критерийлери** тууралуу маселе пайда болот.

Биринчи кезекте, бул адамда төмөндөгүдөй баалуулуктардын болушу:

- гумандуулук;
- патриотизм;
- эркиндик;
- коомдук жыргалчылык;
- адилеттүүлүк;
- толеранттуулук;
- өз өлкөсүнүн тагдыры үчүн жоопкерчиликтин болушу;
- адам укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо;
- улуттук каада-салттарды жана маданияттарды, жалпы адамзаттык баалуулуктарды урматтоо;
- азыркы демократиянын нормаларын жана эрежелерин урматтоо;
- жарандык коомдун институттарын, жарандык коомду, өз өлкөсүнүн мыйзамдарын урматтоо.

Баалуулук багыттар — ошол адамдын баштан өткөргөндөрүнүн жана маанилүү, олуттууларын маанилүү эмес, олуттуу эместерден бөлгөн, индивиддин турмуштук

тажрыйбасы менен бекемделген, инсандын ички структурасынын маанилүү элементтери.

Калыптанган баалуулук багыттардын жыйындысы, инсандын туруктуулугун, жүрүш-туруштун жана ишмердиктин белгилүү бир улануучулугун камсыз кылган, аң-сезимдин өзгөчө бир өзөгүн түзүп турат. Ал инсандын мотивациясын жөнгө салган маанилүү фактор катары чыгат.

Когнитивдик компонентти эки аспектиде сунуш кылууга болот:

Билимдер жана ыктар.

Бул **билим**:

— социалдык илимдердин: экономиканын, укуктун, саясат таануунун негиздери ж.б.;

— Кыргызстан элдеринин, дүйнөлүк цивилизациянын маданий жана тарыхый жетишкендиктери;

— бардык деңгээлдерде адам укуктарын коргоонун механизмдери;

— социалдык долбоорлоонун негиздери.

ыктар:

— булактардын кеңири чөйрөсүнүн негизинде, социалдык көрүнүштөр жана процесстер тууралуу маалыматтарды алуу жана анализдөө;

— сынчыл ой жүргүртүү;

— социалдык проблемаларды айкындоо;

— коомдук проблемаларга жана көрүнүштөргө тийиштүү пикирлерди негиздүү билдирүү;

— өз көз караштарын коргоо;

— коомдук проблемалар боюнча дискуссия, полемика жүргүзүү;

— күн мурунтан ойлонулган пикир, стереотиптер, адатка айланган көз караштар;

— социалдык демагогияга, **саясий** конъюнктурага, саясий кысымга каршы туруу;

— топто кызматташтыктын негизинде иштөө.

Эмне үчүн ыктар ишмердик компонентте эмес, жарандык компетенттүүлүктүн когнитивдик компонентинде берилген деген суроо пайда болушу мүмкүн? Мындай чечим психологиянын корутундусуна негизделген, анткени, алгач адам тарабынан түшүнүлгөн жана эркин кайра көз алдыга келтире ала турган, өздөштүрүлгөн билим формасында чыккан ыктар адатта ошол деңгээл менен салыштырылат. Бул билимди пайдалануунун кийинки этабында ал туура аткарылуучу аракеттер формасында чыгып, кандайдыр-бир таяныч мүнөзгө ээ болот. Ыктардын этабында аракеттердин өздөштүрүлгөн ыкмасы билимдер аркылуу жөнгө салынат.

«**Билемин, бирок жасабаймын**» — деген мотивдин, болбошу мүмкүн, анткени, ага муктаждык жок. Ошондуктан, ыктар критерийлердин когнитивдик блогунда калтырылды.

Ишмердик блок мотивдешкен активдүүлүктүн, б.а. адамдын субъектиллүүлүгүнүн болушун болжолдойт, ал:

— коомдук активдүүлүгүн көрсөтөт (коомдук уюмдарда, өзүн-өзү башкарууда ж.б.);

— социалдык долбоорлоого катышат;

— социалдык долбоордун иштеп чыгуучусу катары чыгат;

— социалдык долоорду жүзөгө ашырууну уюштуруучу катары чыгат;

— социалдык долбоордун катышуучусу катары чыгат;

— социалдык проблемаларды изилдейт, коомдук пикирди окуп-үйрөнөт.

Аталган критерийлер (ошонун ичинде, кандай түрүндө кабыл алынса) педагог катары ишмердиктин максаты катары чыгат.

Жарандык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн кандай **шарттар** зарыл? Төмөндөгүлөр:

— Жарандык компетенттүүлүк жана педагогдордун жеке сапаттары;

— жарандык билим берүү боюнча иштердин системалуулугу;

— мектептин тиричилигинин демократиялык уклады;

— үй-бүлөнүн, мектептин жана мамлекеттик-коомдук башкаруу органдардын күч-аракеттерин бириктирүү;

— окутуу жана тарбиялоо технологиясы (ролдошкон оюндар, дебаттар, кейс стади,

разрешение моралдык дилеммаларды чечүү, долбоорлор методу ж.б.);

— социалдык практикалар;

— мектептин, анын тарбиялык системасынын ачыктыгы. Биз жарандык билим берүү менен алектене турган жалгыз институт эмес экендигин эстен чыгарбообуз керек. Коомдун бардык иш-аракеттеринин макулдашылгандыгы өтө маанилүү.

Жарандык билим берүү курстарында түшүнүктөрдүн системасын калыптандыруу

«Адам жана коом» курсу да белгилүү фактылар, түшүнүктөр жана алардын байланыштары тууралуу билимдерди калыптандырууну божомолдойт. Мугалим мүмкүн болушунча көбүрөөк билимдерди берүүгө тийиш, бирок бул жерде окуучулардын кабыл алуу жөндөмдүүлүктөрүнүн ар түрдүүлүгү жана окуу убакыттарынын жетишсиздиги проблемасына туш келет.

Схема жана таблицалар менен иштөө, жана аларды комментариялап толтуруу формасы кыйла ийгиликтүү болот. Сабакта схема жана таблицалардын мазмунуна түшүндүрмө берүүгө басым жасоо керек. Схема жана таблицаларды толтуруу кыйла жеңил, ошондуктан, окуучулар аны үйдөн жасаса деле болот.

Түшүндүрмө берүү, түшүнүү процедурасынын тарбиялык мааниси чоң. Ал баланын эмпатияга жөндөмдүүлүгүн тарбиялайт. Түшүнүү процедурасы башынан өткөрүүнү, «кайрадан баштан өткөрүүнү», «Сенде Менди табууну» (В.Дильтейдин герменевтикалык классикасы боюнча) камтыйт. Түшүнүү процедурасына бир эле мезгилде мугалим да, окуучу да катыша алат. Ал өз түшүнүктөрүн жана алгачкы түшүнүктөрүн алмашууга, окуу процессинин субъектилеринин ортосундагы өз ара түшүнүшүүгө шарт түзөт.

Мындай типтеги жумушту мамлекеттик-саясий режим боюнча таблицаны толтуруунун мисалында карап көрөлү. Таблица толтуруу сабагы сунуш кылынат. Анын үлгүлөрүн мугалим ар кандай басылмалардан ала алат. Таблица толтурууда текстке герменевтикалык түшүндүрмө берүүнүн бардык түрлөрү колдонулат:

грамматикалык (тилдик) түшүндүрмө сөздөр жана алардын байланыштарына тиешелүү. Бул жерде терминдер анализделип, алардын этимологиясына көңүл бурулуп, маанисине басым жасалат;

стилистикалык түшүндүрмө бул сабакта түздөн-түз болбойт, анткени окуучулар таблицанын, схеманын «жанры» менен тааныш;

тарыхый түшүндүрмө таблицанын мазмунун түшүндүргөн фактыларга, кырдаалдарга, контексттерге анализди камтыйт. Бул мазмун белгилүү мезгилге, бегилүү тарыхый доорго дал келип, конкреттүү тарыхый мисалдар колдонулууга тийиш. Иштин мындай түрү предмет аралык байланыштын өнүгүшүнө шарт түзөт.

Салыштыруу үчүн критерийлер	Демократиялык	Тоталитардык	Авторитардык
Мыйзам чыгаруучулук	Адам укуктарына жана эркиндиктерине басым жасаган демократиялык мыйзамдардын өнүккөн системасы	Мыйзам системасы болот, бирок адам укуктары жана эркиндиктери сөз жүзүндө гана	Мыйзам системасы болот, бирок алардын көпчүлүгү башкаруучу төбөлдөрдүн саясий кызыкчылыктарын коргойт
Мамлекет башчысынын полномочиелери	Мыйзам менен чектелген	Иш жүзүндө чектелбеген	Айрым формалдуу чектөөлөрдүн болушу мүмкүн
Бийликтин өкүлчүлүк органдары	Полномочиелердин кеңири чөйрөсүнө ээ, шайлоо аркылуу түзүлөт	Алтернативасыз шайланган, формалдуу мүнөзгө ээ	Жогорку бийликти тейлейт

Бийликти бөлүштүрүү принциби	Конституцияда бекемделген жана ырааттуулук менен жүзөгө ашырылат	Бийликтин диктатордук мүнөздө болгондугуна байланыштуу мүмкүн эмес	Формалдуу жүзөгө ашырылат
Жергиликтүү бийлик органдарынын полномочиелери	Кыйла кеңири	Борбордун чечимдерин аткарууга ылайыкташкан	Маселелердин тар чөйрөсү менен чектелген
Партиялар	Көп партиялуулук	Бир партиянын үстөмдүгү	Башкаруучу партия мамлекеттештирилген
Идеология	Саясий плюрализм	Жалгыз официалдуу идеология болот	Айрым пикир келишпестиктерге жол берилет
Укуктар жана эркиндиктер	Мыйзам тыюу салбагандардын бардыгына уруксат	Мыйзамда уруксат берилбегендердин бардыгына тыюу салынган	Саясий ишмердикке тишелүүнүн бардыгы бийлик тарабынан жөнгө салынган
Жазалоо органдары	Мыйзамга кынтыксыз баш иет	Мамлекеттин жана коомдун турмушунун бардык чөйрөсүнө кирген, саясий андууну, репрессияны жүзөгө ашырат, иш жүзүндө көзөмөлсүз	Мамлекеттик машинанын маанилүү элементи
Оппозиция	Легалдуу иштейт	Танылат	Анын ишмердигине катуу чек коюлган

Ошентип, таблица шашпай толтурулат. Конкреттүү шартка жараша ал бир-эки саатты ээлеши мүмкүн. Таблицанын жогору жагын толтурууда демократиялык, тоталитардык жана авторитардык режимдерге аныктама берүү керек. Мында түрдүү мисалы, «демократия», «тоталитаризм», «авторитаризм» грамматикалык формаларды колдонууга болот. Аныктамаларга талдоо жүргүзүп, балдардын көңүлүн бул сөздөрдүн этимологиясына буруу керек. Этимологиялык талдоо бул жерде чечүүчү ролд ойнойт.

Мыйзам чыгаруу биринчи критерий болуп саналат. Окуучулар мыйзам деген эмне экенин билишет, же сөздүктөн аныктамасын карашат. Мугалим мыйзам чыгаруучулукту түрдүү мыйзамдык нормалардын өз ара байланышкан системасы катары аныктама берет. Графадагы «Демократиялык» деген сапта «Адам укуктарына жана эркиндиктерине басым жасаган демократиялык мыйзамдардын өнүккөн системасы» деп жазылган. Анда «система» жана «демократиялык» деген сөздөргө басым жасалган, б.а. мыйзамдар ар түрдүү кырдаалдарда элдин бийлигин бекемдейт, эл бийлигинин механизмдерин так аныктайт, жана тиешелүү нормаларга кеңири түшүрмөлөр, аларды демократиялык эмес нукта түшүндүрүүгө жана колдонууга мүмкүнчүлүк бербейт. Бекемделген адамдын жана жарандын укуктарын жүзөгө ашыруунун гарантиялаган процессуалдык нормалардын түрдүүлүгү белгиленүүгө тийиш. Кыйла белгилүү мамлекеттердин башчыларынын аттарын атап, тарыхый мисалдарды келтирсе жакшы болот. Бул жерде Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 51 статьясында «импичмент» деген сөз жана анын мазмуну менен тааныштыруу керек.

Тоталитаризмдин жана авторитаризмдин шарттарындагы мыйзам чыгаруу системасына кайрылып, мугалим мамлекеттердин конституцияларына киргизилген саясий жана жарандык укуктардын формалдуулугуна басым жасайт. Окуучулар менен Кыргызстандын тарыхындагы, 1936-ж. СССРдин Конституциясына, 1937-ж. Кыргыз ССРинин Конституциясына жазылган инсанга кол тийбестик, ишеним эркиндиги, сөз, басма сөз эркиндиги ж.б. нормалар одоно

бузулган окуяларды эстеп көрсө болот. Бул жерде айрым мамлекеттерди мисалга келтирсе да болот.

«Мамлекет башчысынын полномочиелери» критерийинин «Демократиялык» деген графасында, демократиялык коомдо мамлекет башчысы жалпы эл тарабынан шайланат жана анын полномочиелери (кыйла кеңири болсо да) чектелген, б.а. ал эмне кыла ала тургандыгы саналган жана ал анын чегинен чыгууга тийиш эмес. Эгерде бул чектөөлөр бузулса, мамлекет башчысын бийликтен четтетүү боюнча мыйзамдык процедурлар иштелип чыккан.

«Тоталитардык» жана «Авторитардык» графаларын талдап жатып, бул режимдердин окшоштугуна көңүл буруу керек. Авторитардык мамлекетте мамлекет башчысынын бийлигин айрым чектөөлөр болушу мүмкүн, бирок ал иш жүзүндө аткарылбайт.

«Бийликтин өкүлчүлүк органдары» критерийин толтуруу учурунда, бийлик, аны жүзөгө ашыруунун жолдору, бийлик элдин түздөн-түз колунда болгон тарыхый учурлар, өкүлчүлүк органдарынын пайда болушунун себептери тууралуу кеп кылса дурус болот. Бул жерде түздөн-түз жана өкүлчүлүк демократиясынын айырмачылыктарына токтолуу керек. Кыргыз Республикасынын Конституциясына таянып, түздөн-түз демократиянын инструменти катары референдум процедурасын мисалга келтирип, анын эмне экенин түшүндүрүү керек.

«Демократиялык» деген сапка «Полномочиелердин кеңири чөйрөсүнө ээ, шайлоо аркылуу түзүлөт» деп жазып, бул эмне деген орган жана ал кандай полномочиелерге ээ экендигин түшүндүрүү керек. Мисалга КР Жогорку Кеңешин, УлууБритания, АКШнын парламенттерин келтирсе болот. «Тоталитардык» графасына «Алтернативасыз шайланган, формалдуу мүнөзгө ээ» деген сөз жазылат.

«Авторитардык» графаны талдап жатып, саясий ишмердигинин натыйжалары боюнча тоталитардык режим менен окшоштугун, бийликтин өкүлчүлүк органдары мамлекет башчысы жетектеген жогорку бийликке кызмат кыларын белгилөө керек. Бул жерде окуучуларга, мисал катары, Мектеп Кеңешине өз өкүлдөрүн шайлоону сунуш кылса болот. Окуучулардын өздөрү шайлаган өкүлдөр эч нерсе чече албай тургандыгын жана класстын пикири эсепке алынбай тургандыгын билиши керек. «Анда эч кимди, эч жакка шайлабай эле койсо дурус болор?» деген суроо келип чыгат. Бул жерде окуучулар ушундай кырдаалды башынан өткөргөнү дурус болот.

Кийинки критерий – «Бийликтерди бөлүштүрүү принциби». Бийликтерди бөлүштүрүүнүн максаты эмнеде тургандыгын түшүндүрүү зарыл. «Демократиялык» графаны толтуруп жатып азыркы Кыргызстандагы үч бийлик бутагынын структурасын жана алардын өз ара мамилесин мисалга келтирсе болот. Сот бийлигинин көз каранды эместигине жана алардын чечимин аткаруу механизминде өзгөчө көңүл буруу керек, анткени дал жер балдар үчүн анча түшүнүктүү эмес.

«Тоталитардык» графасын толтурууда, бийликтин диктатордук мүнөзгө ээ болгондугуна байланыштуу бул жерде бийликти бөлүштүрүү принциби иштебейт. Мурунку СССР Жогорку Советин мисал катары алса болот. Депутаттар чечим кабыл алышат. Өз министрлик кабинеттерине барып, өздөрү көрсөткөндөрдү аткарышат, ал эми айрымдары болсо СССРдин Жогорку жана Арбитраждык сотунан өз коллегаларын көзөмөлдүккө алышат. Ошол эле адамдар өздөрүнө тапшырма беришип, аны аткарышып, көзөмөлдүккө алышып, өздөрүнүн алдында отчет беришет. Авторитардык режимде, бийликти бөлүштүрүү принциби формалдуу түрдө иштерин белгилөө керек.

Кийинки «Жергиликтүү бийлик органдарынын полномочиелери» критерийде, окуучулар Кыргызстанда бул органдардын аттарын атоосу керек. Балдарды жергиликтүү маселелерди жеринде чечкени жакшы экенин балдар билет. Авторитаризмдин учурунда жергиликтүү бийлик органдарынын полномочиеси чектелген, тоталитардык коомдо борбордун чечимдерин аткарууга ылайыкташкан.

«Партиялык система» критерийи менен иштөөдө «саясий партия» терминин талдоодон баштоо керек. «Демократиялык» деген графаны толтуруп жатканда, бир нече партиянын болушу көп партиялуулук эместиги түшүндүрүлөт. Көп партиялуулук, бул ар

бири өз колуна реалдуу бийликти алууга жөндөмдүү болгон, тең укуктуу уюмдардын өз ара аракеттенүү механизмин караштырат. Дал ушул партиялардын тең укуктуу өз ара аракеттенүү механизми реалдуу көп партиялуулукту камсыз кылат. Тоталитардык коомдо массалык бир партия үстөмдүк кылат. «Авторитардык» графасын толтурууда, авторитардык режимдин шарттарында башкаруучу партия мамлекеттештирилерин эске салуу керек. Партиянын жана мамлекеттик аппараттын кошулуу механизми авторитардык режимдин кадр саясатынан көрүнөт.

«Идеология» критерий болуп саналат. Бул жерде да идеология эмне экендиги талданып, мисалдар келтирилет. «Демократиялык» деген графаны толтуруп жатып, плюрализм терминине аныктама бергиле. Ага жергиликтүү мисалдардан келтиргиле. «Тоталитардык» графасын толтурууда, идеология (фашисттик, коммунисттик ж.б.) ар түрдүү болуп, бирок ал мамлекетте бирөө эле болууга тийиш. «Авторитардык» графасын толтурууда, бул эки учурда тең идеология жалгыз экендигин далилдөөгө тийиш.

«Укуктар жана эркиндиктер» критерийи менен иштеп жатып, укуктардын жана эркиндиктердин ортосундагы айырмачылыктарды көргөзүү керек. Бул ишти окуучулар «Жарандык жана башкарууга катышуу» деген окуу куралынын 3-бабын окуп чыккандан кийин өздөрү аткарышат. «Демократиялык» графасы толтурулгандан кийин, окуучулар бул принциптин жүзөгө ашырылышы тууралуу беш-алты мисалды келтирет. Мугалим да эки-үч мисал келтирсе болот.

«Жазалоочу органдар» критерийи менен иштеп жатканда «укук коргоо органдары» терминин колдонсо да болот. Башталышында, бул органдарды санап өтүп, коом дайыма инсандын эркиндиктерин чектеп келген, анткени адамдар ар түрдүү, бирок чогуу жашоого туура келерин айтуу керек. Кызыкчылыктардын, мотивдердин, баалуулук багыттарынын, интеллектинин деңгээлинин, билиминин жана тарбиясынын дал келбегендиги табигый түрдө кагылышууларды пайда кылат. Мындай кырдаалда туура эмес кылганы өз эркиндигинен чектелиши керек. Ошол үчүн мамлекет тарабынан атайын жазалоочу органдар түзүлөт.

«Демократиялык» деген графаны толтуруп жатып, мугалим, демократия деген — бул жарандар үчүндө, жазалоочу органдар үчүн да, өзү билемдик эмес экендигин белгилөөгө тийиш. Ар бир жаран да, укук коргоо органдарынын өкүлдөрү да мыйзам чегинен чыкпоосу керек. «Тоталитардык» графаны жазалоочу органдар коомго баш ийбейт, укуктук мейкиндиктен сырткары жашайт. Саясий аңдуу деген эмне экенин айтуу керек. Тарых көптөгөн мисал берет. «Авторитардык» деген графаны толтуруп жатканда массалык саясий репрессиялардын мисалын келтирүү зарыл.

«Оппозиция» — үч мамлекеттик-саясий режимди салыштыруу үчүн акыркы критерий. Бул жерде алгач терминдин мааниси талданат. «Демократиялык» деген графаны толтурганда «легалдуу» терминине аныктама берип, аны «легитимдүүлүк» термини менен салыштыруу керек. Демократиянын маңызын аныктоодо оппозициянын аракеттенүүсүнүн механизмдери жана эрежелери чоң мааниге ээ. Демократияны эрежелери көпчүлүк оюнчулар тарабынан ыктыярдуу түрдө орнотулган оюнга салыштырса болот. «Тоталитардык» деген графаны толтурууда оппозициянын легалдуу жашоосу мүмкүн эмес экендигин көрсөтүү керек. Оппозиция режимдин «тоталдык», б.а. коом жана мамлекет биримдиктүү деген официалдуу дооматын бузат. Оппозиция бул режимде жашайт (албетте, чектелген масштабда, дайыма эле ачык эмес ж.б.), бирок режим андай жок (totaliter — жаңы латындык — «бүтүн, толук»), коом жана мамлекет биримдиктүү, монолиттүү деп далилдейт. Авторитардык режимде мындай саясий эки жүздүүлүк жок. Оппозицияга чек коюлган.

Таблицаны толтуруу аяктады. Эми үч мамлекеттик-саясий режим тууралуу алынган элестөөлөрдү бекемдөө зарыл. Окуучуларга кайталоо үчүн бир нече минута берилет. Андан кийин ар бир режимге кыскача аныктама беришип, өз түшүнүктөрүн айтып беришет. Мугалим «Кайсы режим жакшы?» деген суроо бериши мүмкүн. Окуучулар жооп берердин алдында, алардын жообунун айкын жана аргументтүү болушу үчүн, ар бир режимдин айрым артыкчылыктары тууралуу айтып берүү керек. Андан кийин «Кайсы режим жакшы? Аргумент келтиргиле» деген суроо берет. Кээде аны үйгө тапшырма катары берилип, аны

жазуу жүзүндө жооп берүү сунуш кылынат.

Кийинки сабакта суроо ар түрдүү формада жүргүзүлөт. Мурда даярдалган суроолор дискуссия уюштурса болот. Аны жазуу жүзүндө же оозеки жүргүзсө болот. Мындай сабактар сөздүктөн башка жабдууларды талап кылбайт.

5-бап.

Азыркы сабак

Сабак бүтүн система катары

Азыркы учурда окуу процессин уюштуруу үчүн түрдүү методикалык каражаттар колдонулууда. Окуучу билим алган тигил же бул булакты тандоо, көп жагынан окутууну уюштуруунун формасынан көз каранды болот. Ошондуктан, методиканын башкы милдеттеринин бири, окутуунун формаларын иштеп чыгуу болуп саналат.

Я.А.Коменский негиздеген окутуунун класстык-сабактык системасы биздин өлкөдө, чет өлкөлөрдө кеңири тараган. И.Ф.Гербарт, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский, Я.В.Давид, Б.Наврочинский ж.б. сыяктуу педагог-ойчулардын, миндеген мугалим, методисттердин катышуусу менен, 300 жыл ичинде бул система андан ары өркүндөтүлгөн. Я.А.Коменскийдин системасынын маңызы, тиешелүү окутуу программаларын жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берген класстарга бөлгөндүгүндө турат. Ар бир предметти окуп-үйрөнүү үчүн түзүлгөн программалар, мугалимдин жардамы менен 40-50 минуталык сабакта иштелип чыгуучу, өзүнчө темаларга бөлүнгөн. Бул система көптөгөн сындарга карабастан, бүгүнкү күндө жашоосун улантууда. Бирок европалык өлкөлөрдө жана АКШда, ал кыйла өзгөрүүлөргө дуушар болду.

Сабак класстык-сабактык системанын негизги компоненти болуп саналат. Сабак деген эмне? Бир жактуу жооп жок. Бүгүнкү күнгө чейин басымдуулук кылып келген пикирге ылайык: *сабак— бул, мугалимдердин жана окуучулардын туруктуу курамы системалуу түрдө колдонгон, белгилүү бир убакыттын ичинде окутуунун, тарбиялоонун жана окуучуларды өнүктүрүүнүн милдеттерин чечүүгө багытталган ишмердиктерди уюштуруунун формасы*¹.

Сабактын бул формасында окуп-таанып билүү процессинин бардык компоненттери: максаты, мазмуну, каражаттары, уюштуруу жана башкаруу боюнча ишмердик методдору жана анын бардык дидактикалык элементтери камтылган, Окутуу процессиндеги анын маңызы жана максаты, мугалимдин жана окуучунун ортосундагы коллективдүү-жеке өз ара аракеттенүүнүн натыйжасында, окуучулардын билимди, ыктарды жана көндүмдөрдү өздөштүрүүсү, алардын жөндөмдүүлүктөрүнүн, ишмердиктин, алакалашуунун жана мамиле куруунун тажрыйбасынын, ошондой эле, мугалимдин педагогикалык чеберчилигинин өнүгүүсү жүргөндүгүндө турат.

Окуу процессинин ар бир убакыттык кесиндисинде конкреттүү милдеттерди чечип, сабак теманын, окуу предметинин бир бөлүгү болуп саналат жана окуу предметинин системасында тиешелүү орду бар. Программанын темалары курстун окуу-тарбиялык милдеттерине шайкеш келген дидактикалык максаттарды жүзөгө ашырат.

Сабактын, педагогикалык процессти уюштуруунун формасы катары артыкчылыктарын белгилөө абзел. Алар төмөндөгүлөр:

1) фронталдык, топтук жана жеке иштөөнү айкалыштыруу үчүн ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөр;

2) мугалимге материалды системалуу жана тизмектүү баяндоого, таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшүн жана илимий көз караштарынын калыптанышын башкарууга мүмкүнчүлүк берет;

3) окуучулардын башка, ошонун ичинде, класстан тышкаркы жана үйдөгү

¹ Скоткин М. Н. Совершенствование процесса обучения. М., 1971.

ишмердиктерин стимулдаштырат;

4) сабакта окуучулар билимдердин жана көндүмдөрдүн системасына гана ээ болбостон, ошондой эле, таанып билүү ишмердигинин методдоруна да ээ болот.

Жакынкы жылдарда окутуу жана тарбиялоону уюштуруунун негизги формасы бойдон кала берет. Анча узак болбогондугуна карабастан, сабак окуу процессинин татаал жана жооптуу этабы. Мектептик даярдыктын жалпы сапаты дал ушул айрым сабактардын сапатынан көз каранды.

Мектептик билим берүү системасында белгилүү бир орун ээлеген жана проблемалык-хронологиялык принципте курулган тарых сабагы, тарыхый жана жарандык билим берүүнүн бир бөлүгү болуп саналат; окуялар жана көрүнүштөр ар бир мезгилдик чекте бирдиктүү берилген.

Ар кандай сабактын методикалык долбоору, түпкү максатты андап билүүдөн жана туура, так аныктоодон башталат — алгач мугалим эмнеге жетишүүнү каалайт; андан кийин каражатты табуу — мугалимдин максатка жетүүсүнө эмне жардам берет жана андан ары ыкманы аныктоо — мугалим максатына жетиш үчүн кандай аракеттенүү керек.

Курстун мазмунунун логикалык жактан аяктаган бөлүгүн өздөштүрүү, мугалимдин жана окуучунун, аларды окутууга, тарбиялоо жана өнүктүрүүгө багытталган өз ара ишмердик процессинде жүзөгө ашырылат.

Сабак дайыма өркүндөтүп жана модернизациялап турууну талап кылат. Сабакка педагогика, психология жаатындагы жаңы жетишкендиктерди жана алдыңкы тажрыйбаны эсепке алган, чыгармачылык мамиле гана окутуунун жогорку деңгээлин камсыз кылат. Ошондуктан сапаттуу сабак берүү — тажрыйбалуу мугалим үчүн да оной эмес иш.

Сабак негизги форма катары педагогикалык процессти уюштуруунун башка формалары менен органикалык түрдө толукталат. Бул окуучулардын көп тараптуу кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын, алардын шыктарына жараша канаттандырууга багытталган кошумча формалар (экскурсиялар, консултациялар, кошумча сабактар) жана көмөкчү формалар. Аларга факультативдер жана кружоктук жана клубдук иштин түрдүү формалары кирет.

Дайыма иштөөчү окуудан тышкаркы уюштуруунун формалары менен катар эле тарыхый билим берүүнүн структурасындагы, олимпиадалар, викториналар, конкурстар, көргөзмөлөр ж.б. сыяктуу, эпизоддук иш чаралар да чоң мааниге ээ болот. Негизги, кошумча жана көмөкчү формаларды билгичтик менен пайдалануу аркылуу тарыхты окуп үйрөнүүдө жогорку натыйжалуулукка жетишүүгө болот.

Сабактын типтери жана структурасы

Сабактын структурасы жана окуу иштерин уюштуруунун формасы азыркы сабактын теориясында жана практикасында чоң мааниге ээ, анткени ал кыйла даражада окутуунун натыйжалуулугун, анын натыйжалуулугун аныктайт.

Ар бир сабактын өз структурасы бар. Сабактын структурасы деп, сабактын элементтеринин (этаптарынын, звенелорунун) белгилүү тизмектүүлүктөгү жана өз ара байланыштагы катнашын түшүнүү керек².

Элементтер — мугалимдин жана окуучунун ишмердигинин түрлөрү. Сабактын элементтери төмөндөгүлөр: уюштуруу учуру, ошол сабактын мазмунун менен логикалык байланышта болгон, өткөн сабактын окуу материалдары боюнча билимдерин текшерүү; жаңы темага өтүү; жаңы материалды окуп үйрөнүү; бышыктоо; сабактын жыйынтыгын чыгаруу; үй тапшырмасы. Бул структуралар көпчүлүк сабактарда негизинен жүзөгө ашат. Окутуу процессинин тигил же бул структурасы басымдуулук кылган, же айрымдарын сабактын структурасына киргизүү милдеттүү болбогон сабактар да зарыл. Ар бир сабактын структурасы окуу материалынын мазмунунан, дидактикалык максатынан (же максаттарынан), сабактын тибинен, окуучулардын жаштык өзгөчөлүктөрүнөн жана класстын же коллективдин өзгөчөлүктөрүнөн көз каранды болот. Эгерде окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн, аталган

² Педагогика/ В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. М., 1998. С. 382.

класстагы педагогикалык процесстин шарттарын эсепке алса, ал сабак мыкты болот жана мугалимдин педагогикалык ойлорун ийгиликтүү жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берет. Демек, өзүнчө турган сабактын структурасы эмес, анын педагогикалык шарттарга жана ой максаттарга дал келиши окутуунун натыйжалуулугуна таасирин тийгизет.

Сабактардын структураларынын, аларды өткөрүүнүн методдорунун жана дидактикалык максаттарынын көп түрдүүлүгү, алардын типтеринин да көп түрдүүлүгүн божомолдойт.

Ар бир сабак, окутуу процессинин жана курстун мазмунунун системанын элементи болуп саналып, тигил же бул типке — белгилүү бир интегралдык белгилерге ээ болгон сабактардын тобуна кирет. Сабактын кайсы бир белгилери басымдуулук кылгандыгына жараша, сабактар типтерге бөлүнөт.

Азыркы учурда, бир катар теоретиктер *М.И.Махматов* тарабынан иштелип чыккан сабактын структурасын келечектүү деп табышууда. Ал сабакты жалпы дидактикалык максат менен аныкталган, уюштуруу максаттары, үйрөнүлүп жаткан материалдын мазмунун мүнөзү жана окуучулардын өздөштүрүү деңгээли боюнча классификациялоону сунуш кылат.

Ушул мамилеге ылайык сабактардын төмөнкү типтерин бөлүүгө болот:

- 1) жаңы материалды үйрөнүү сабагы;
- 2) билимдерди, ыктарды жана көндүмдөрдү өркүндөтүү сабагы (ыктарды жана көндүмдөрдү калыптандыруу, өздөштүрүлгөндөрдү максаттуу колдонуу сабагы ж.б.);
- 3) жалпылоо жана системалаштыруу сабагы;
- 4) комбинацияланган сабактар;
- 5) билимдерди, ыктарды жана көндүмдөрдү контролдоо жана коррекциялоо сабагы³.

Саналып өткөн сабактын типтери мугалимдин ишмердигинде таза түрүндө кездешпейт. Бир сабактын функциясы башка типтеги сабактын структурасы менен жуурулушуп кетет. Бир гана айырмасы, тигил же бул функциянын басымдуулук кылгандыгында. Ошондуктан классификациялоо дидактиканын актуалдуу проблемаларынын бири бойдон калууда.

6-бап

Компетенттик мамиле.

7. Жарандык билим берүүгө карата компетенттик мамиле.

«Компетенттик мамиле» жана «негизги компетенттүүлүктөр» түшүнүктөрү билим берүүнү модернизациялоо проблемалары жана жолдору тууралуу дискуссияларга байланыштуу, жакынкы убактарда эле пайда болду. Бул түшүнүктөргө кайрылуу, коомдогу өзгөрүүлөр менен шартталып, билим берүүдөгү, ошонун ичинде. Мектептик билим берүүдөгү зарыл өзгөрүүлөрдү аныктоого умтулуу менен байланышкан.

1. Мектепте тарыхты жана жаран таанууну окутуунун методикасынын жалпы маселелери

Класста окутуучу колдонуучу бардык стратегияларды, шарттуу түрдө үч негизги категорияга бөлүүгө болот.

Пассивдүү методдор.

Окутуучу маалыматтын башкы жана бирден-бир алып жүрүүчүсү болуп саналат, анын негизги милдети – мурда даярдалгандардын бардыгын «берүүгө» үлгүрүү. Мындай учурда окуучулардын саны анча мааниге ээ болбойт (алардын бардыгы маалыматтын бир булагы менен бириктирилген аудитория — топ катары каралат), суроо берүүнүн ар кандай аракети темадан четтөө же убакытты созууга умтулуу катары кабыл алынат. Кынтыксыз чындык таанылат жана мугалим анын алып жүрүүчүсү болуп саналат.

Пассивдүү методдор төмөнкү учурларда колдонулушу мүмкүн: окуучуларда жеткиликтүү сандагы маалымат булактары жок (окуу китептери, сөздүктөр, маалымдагычтар ж.б.у.с.); маалымат табуу үчүн убакыт жетишпейт; класстын өзгөчөлүгү тигил же бул принципалдуу жоболорду «айтып берүү» зарылдыгын болжолдойт; иштөө үчүн зарыл

³ *Махматов М. И.* Современный урок. М., 1981. С. 77.

болгон документтер жок. Бирок лекциянын формасы дайыма эле пассивдүү боло бербейт.

Активдүү методдор.

Окутуучу маалыматтын башкы жана бирден-бир алып жүрүүчүсү болуп кала берет, бирок окуучулар пассивдүү угуучу болуп саналбайт. Алар суроо беришип, түшүнүксүз жоболорду айкындай алышат. Сабак толугу менен алдын-ала даярдалышы мүмкүн эмес, анын жүрүшүндө өзгөртүүлөр киргизилиши мүмкүн. Көбүнчө мындай формада дискуссиялар өтөт. Бирок мугалимдин ролу мурдагыдай эле чечүүчү болуп, ансыз андан ары сабакты өткөрүү мүмкүн эмес.

Тарых сабагында окутуунун интерактивдүү методдору.

Интерактивдүү методиканы колдонууда мугалимдин ролу чечүүчү болбой калат, ал процессти гана жөнгө салат: тапшырмаларды аныктайт (аларды алдын-ала даярдайт), аткаруу убактысын жана тартибин көзөмөлгө алат, кеңеш берет, татаал терминдерге түшүндүрмө берет жана олуттуу кыйынчылыктар кездешкенде жардам көрсөтөт. Мында окуучуларда кошумча маалымат булактары — китептер, сөздүктөр, өзүнүн жана теңтуштарынын турмуштук тажрыйбасы болот; алар өз ара алака-мамиле түзүүлөрү керек. Мындай учурда топтун ишине бардыгы тартылып (башкы проблема — лидер калгандары үчүн тапшырманы аткарат), топтордун ортосунда өз ара көз карандылыкта болгону маанилүү.

Окутуунун пассивдүү методунан активдүү методуна өтүү азыркы билим берүүнүн негизги проблемасы. Методиканын активдүүлүгү тышкы формаларында эмес, анын ички процесстеринде, окуучулардын кызыгуу даражасында, алардын билим берүү процессине аралашкандыгында.

Азыр мектепте эки чектен чыгуу орун алып жаткандыгын белгилөөгө болот. Айрым окутуучулар окуучулардын бекем билимдерин калыптандыруу жана жогорку окуу жайларга өтүүсү үчүн даярдоо үчүн, окутуунун жогорку окуу жайлык формасына (лекция — семинар — зачет) өтүү керек деп билдиришүүдө. Мындай учурда, төмөнкү жагдайлар таптакыр эле эсепке алынбай калат: 10 минуталык лекциядан кийин, аны өздөштүрүүнүн натыйжалуулугу кескин төмөндөй баштай тургандыгын, ал адамдын эркине баш ийбестен болорлугун жана андай процеске идеалдуу тартипти орнотуу жолу менен да бөгөт коюуга мүмкүн эместигин психологдор аныктап чыгышкан.

Ошол эле учурда, кирүү экзамендерин тапшыруу практикасы, абитуриенттердин, өз жоопторун туура тизмектей албай тургандыгын көрсөтүүдө, анткени, мектепте аларды анализдөөгө, корутунду чыгарууга, өз пикирлерин фактылык материалдар менен бекемдөөгө үйрөтпөйт. Негизги үч канаттан — кыска сөздөн, негизги бөлүктөн жана жыйынтыгы бар корутундудан турган, жооптордун структурасы — кээде мектеп окуучуларына белгисиз. Фактылык материалды жакшы билген абитуриент, аны тизмектүү, так жана сабаттуу баяндай албаган картина түзүлүүдө.

Белгилей кетүүчү жакшы жагдай — мугалимдер, сабакты өткөрүүнүн эски формаларынан чечкиндүүлүк менен баш тартышып, сабактын жаңы, инновациялык формаларын зор кызыгуу менен өздөштүрүп жаткандыгында. Бирок айрым учурларда билим экинчи орунга сүрүлүп калып, ал гана эмес баалоодон баш тарталы дегендей, андан да баш тартуу аракеттери жасалууда. Албетте, Аристотель айткандай, таанып-билүү таң калуудан жана кызыгуудан башталат. Бирок булар менен эле чектелип калууга болбойт. Мектептик классты оюн бөлмөсүнө айландыруу максатка ылайыксыз, анткени, ар кандай оюн окуучуларга жаны билимдерге жана билгичтиктерге ээ болуусуна көмөк көрсөтүүгө тийиш. «Билимдик» мамиле менен «оюн» формасынын ортосундагы өз ара тен салмактуулугун сактоо — мугалимдин ишмердигиндеги татаал маселе.

Окутуучулар үчүн методика маселеси эң зарыл жана актуалдуу маселелерден. Бүгүнкү күнү колдонулуп жаткан окуу китептери жана окуу колдонмолору бул проблеманы жеткиликтүү деңгээлде чече албай жатат: суроолор жана тапшырмалар негизинен репродуктивдик мүнөздө жана бир жактуу; иллюстрациялар аз, ага суроолор дээрлик жокко эсе; эгерде окуу китебине документалдуу материалдар киргизилсе, көп учурда ага суроолор түзүлбөгөн. Мугалимге сабак өтүүнүн тигил же бул вариантын тандоого, билимдерин

кеңейтүүгө, көрсөтмөлүү материалдарды (таблицаалар, схемалар, графиктер ж.б.у.с.) алууга мүмкүнчүлүк берген методикалык колдонмолор жокко эсе.

Методиканын маселелерине карата жалпы ыкмалар

Методиканы колдонуу абалы	Комментарийлер
Окуучулар менен окутуучулардын кызматташтыгы	Өз ара аракеттенүү жана өз ара жоопкерчилик кырдаалын түзүү зарыл, аудитория каалаган учурда гана оң натыйжага жетишүүгө, б. а., белгилүү бир мотивация, белгиленген максат болууга тийиш
Окутуучу колдонуп жаткан метод, мазмун эмес, билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын тышкы жана ички даярдыгына жараша тандалат	Сабакта колдонулган методдор, материалдын мазмуну менен эмес, алдыга коюлган максат, окуучулардын өзгөчөлүктөрү жана даярдык деңгээли, окутуучунун жөндөмдүүлүктөрү жана кызыкчылыктары менен аныкталат
Тигил же бул методиканы тандоо үчүн максат коюу керек	Метод технология үчүн эмес, белгилүү милдетти аткаруу үчүн «иштөөгө» тийиш. Өзүнө дайыма: «Эмне үчүн сабак башкача эмес, дал ушундай курулууга тийиш?» деген суроо берүү керек
Методдор ар түрдүү болууга тийиш	Эң натыйжалуу жана ийгиликтүү методу да «ашыкча колдонбоо» керек, окутууда мазмунда да, методикада да максималдуу көп түрдүүлүк болуп; сабакта окуучунун ишмердигинин формаларын өзгөртүп турушу керек, алар ар түрдүү болууга тийиш, бирок жасалма болбошу керек. Кытай макалында: «Эгерде жакшы сөздү үч жолу кайталасаң, итте да жийиркенүү пайда болот» деп айтылат
Аудитория методиканы кабыл алууга даяр болууга тийиш	Эң ийгиликтүү методикалык ыкма да ар бир аудиторияга же класска колдонулушу мүмкүн эмес.
Окутуучу тандалган методу колдонууга даяр болууга тийиш	Тандалган метод окутуучуга психологиялык жактан «жакын» болууга тийиш, окуучу гана эмес, мугалим да ал методу колдонууга даяр болуш керек.
Окутуучунун чыгармачылыгы – тигил же бул методиканы колдонуунун ийгилигинин ачыкчы	Методикада сенек болуп калган догмалар жана өзгөрбөс эрежелер жок, окутуучу ар кандай варианты же мисалды аң сезимдүү модификациялай, өзгөртө жана толуктай алат
Методиканы батыштык жана ата мекендик деп бөлүүгө болбойт	Батыштык жана ата мекендик методика жок, алар көбүрөөк же азыраак натыйжалуу, ылайыктуу же ылайыксыз, ийгиликтүү же ийгиликсиз, жөнөкөй же татаал, технологиялуу жана жекече болуш мүмкүн ж.б.
Болжолдонгон натыйжа жумшалган убакыт жана күч менен тең болууга тийиш	Ар кандай методу колдонуу учурунда, күтүлгөн натыйжаны жумшалган убакыт жана күч менен ченөө керек, көп учурда абдан кызыктуу жана «мыкты» методикалык ыкма өтө көп энергияны жана көп убакытты талап кылышы мүмкүн
Традициялык методдордон баш тартуу максатка ылайыктуу эмес	Лекция жана семинардык сабактар сыяктуу, салттуу методдор, мектептен «кубалаңбоосу» керек. Аны ашыкча колдонуу да максатка ылайыксыз
Методду колдонуунун айкын алгоритми иштелип чыгуусу керек	Ар бир методдун, так жана тизмектүү структурасы болууга тийиш, аны колдонуу үчүн, негизделген жана жүзөгө ашыруунун бардык этаптары кылдаттык менен иштелген болуусу керек
Ар кандай методу колдонуу демократиялык	Ар бир метод демократиялык баалуулуктарды (башка көз караштарды урматтоо, конфликттерди тынчтык жол менен

баалуулуктарга негизденүүгө жана жеке инсанга багытталган болууга тийиш	чечүү, адам укуктарын бузбоо ж.б.) эсепке алуу менен колдонуу зарыл, ар бир окуучунун инсандык сапаттарын калыптандырууга өзгөчө сезилерлик таасир эте ала турган методдорго артыкчылык берүү керек
Аталган тизме толук эмес, ал эми билдирилгендер акыркы инстанциядагы чындык катары кабыл алынбашы керек	Албетте, айтылган жоболордун айрымдары талашты пайда кылышы мүмкүн, ар бир мугалим, окутуучулук иштеги өз тажрыйбаларына негизденип, методикага карата өз ыкмаларын иштеп чыгышы же аларды улантышы мүмкүн. Бул педагогикалык советтерде, ошондой эле, райондук жана мектептик методикалык бирикмелерде талкуулоо үчүн маанилүү проблема
Жоболордун тизмектүүлүгү алардын маанилүүлүгүнүн даражасын чагылдырбайт	Бул жерде, атайын эле тизмектелген жок, анткени, ар бир мектептин жана мугалимдин методикага карата өз ыкмасы, тигил же бул ыкмалар менен түрдүү даражадагы тааныштыктары бар

Формаларды жана методдорду классификациялоо

Окуу процессинде сабакты колдонуунун ордуна жана окутуунун тандалган методикасына жараша, анан түрдүү классификациясы бар.

Сабактардын түрлөрүнүн жана формаларынын мүмкүн болуучу классификациясы:

1. Окуучулардын жана окутуунун ордуна жараша: пассивдүү, активдүү, интерактивдүү.
2. Мотивациясы боюнча: оюн, ишкер, кызыктыруучу.
3. Багыты боюнча: топтук жана жеке.
4. Окуу процессиндеги орду боюнча: модулдук жана сызмактык (сквозные).
5. Теманы үйрөнүү орду боюнча: жол көрсөтүү, киришүү, проблемалык, жалпылоочу.
6. Билим берүүнүн компоненти боюнча: жаңы билимдерге ээ болуу, бекемдөөчү, кайталоочу, кошумча билимдерге ээ болуу.
7. Формасы боюнча: семинар, лекция, ролдошкон оюн, дискуссия, документтерди анализдөө ж.б..

Сабакты өткөрүүдө колдонулуучу методдор жана ыкмалар: топту түзүүнүн түрдүү жолдору; окуу кызматташтыгы; документтерди анализдөө; түшүнүктөр менен иштөө; ролдошкон жана ишкер оюндарды өткөрүү; дискуссиялар (чогулушта, басма сөздө, жеке аңгемелешүүдө тигил же бул талаштуу маселени талкуулоо); диспут түрүндөгү талаш (тигил же бул тема боюнча башкы докладчы болгон жана алардын көз караштарын талкуулаган коомдук талаш), дебаттар (жарыш сөз, аргументтерди жана контраргументтерди колдонуу менен белгилүү ырастоолор боюнча пикир алмашуу), «Аквариум» тибиндеги дискуссия, тегерек столдор ж.б.; альтернативаларды издөө жана чечимдерди кабыл алуу; натыйжалуу суроолорду бере билүү; лекцияларды даярдоо; рекламаларды даярдоо.

2. Топто иштөө. Эффективдүү өз ара аракеттенүүнүн шарттары

Кызматташтыкта окутуу, майда топтордо окутуу, педагогиканын гуманисттик багытындагы технологияларына кирет. Бул технологиянын негизги идеясы – түрдүү окуу кырдаалдарында окуучулардын активдүү биргелешкен окуу ишмердиги үчүн шарттарды түзүү.

Топтордо иштөө окуучуларга бир каттар сапаттарга ээ болууга мүмкүнчүлүк берет:

- биргелешкен чечимдерди иштеп чыгуу ыктары;
- башка пикирлерге жана позицияларга сабырдуу мамиле;
- өз ара жардамдашуу;
- компромисстерди издөө;
- өз көз караштарын аргументтүү коргоо жөндөмдүүлүгү;
- диалогго умтулуу;
- эмоционалдык абалды, жалпы атмосфераны эсепке алуу менен алака кура билүү

ыктары.

Топторду түзүү жана иштөө учурундагы эн маанилүү маселелер:

1. Бир топтун мүчөлөрү жөндөмдүүлүктөрү боюнча бирдей болууга тийишпи?
2. Окуучуларды активдүү жана кызыкдар окуучулар менен бириктирүү керекпи?
3. Окуучулар бир топто канча иштөөсү керек?
4. Бир топто окуучулардын оптималдуу саны канча болууга тийиш?

5. Топто колдонулуучу метод, окуучулардын санына, жашына жана даярдыгына жараша болуусу керекпи ж.б.?

6. Топтун катышуучуларын тандоо үчүн кандай критерийлер болууга тийиш?

Топтордо иштөөдө колдонуудан мурда, окутуучу жогоруда коюлган суроолорго жооп берүүгө аракеттенүү керек, ал андан аркы ишинде стратегияны тандоого жардам берет.

Окуучулардын топторун түзүү.

Топторду түзүү класста калыптанган маданий, коммуникативдик, эмоционалдык кырдаалга жараша болот. Алгач туруктуу топторду түзүү сунуш кылынбайт. Балдар белгилүү тапшырманын же бир теманын үстүнөн иштеп жаткан, бир же бир нече саатта гана, алар туруктуу болушу мүмкүн.

Эгерде сиз тигил же бул топтогу иш жайында болуп, активдүү кызматташтыкта өтүп жатса, топтун бул курамын башка тапшырмага, башка темага да сактап калууга аракет кылуу керек. Ошентип, ар бир окуучунун жалпы тапшырманы аткаруудагы салымын эсепке алуу менен жалпы тапшырма берсе да болот.

Топтун саны жана курамы түрдүү факторлорго көз каранды. Ал мугалим алдына койгон максатка көз каранды. Чабал окуучуга «күчтүү» гана эмес, чыдамкай, ак көңүл шерик болууга тийиш экенин эстен чыгарбоо керек. Өжөр окуучу менен өжөр окуучу мелдешсе пайдалуу. Күчтүү окуучуларды көп убакытка чейин «чабал» окуучуларга бекитип койгонго болбойт, аларга теңтайлашкан шерик керек.

Мүмкүн болушунча, уюмдашуусу начар, ылдам алаксыган жана алаксыткан, иштөө темпи өтө эле түрдүү болгон окуучуларды бириктирбей эле койгон дурус.

Топто окуучулардын саны төрттөн алтыга чейин болгону дурус. Окуучуларды топторго бөлгөндө түрдүү принциптерди жетекчиликке алса болот:

- мугалим класстагы окуучуларды каалаган саны боюнча бөлүштүрө алат: топтун саны боюнча окуучулардын саноосун өтүнөт;

- сабак башталардын алдында тестирилөө өткөрсө болот, анын жыйынтыгы боюнча окуучулар үч топко (күчтүү, орто, чабал) бөлүнүп, андан кийин ар бир топтон бирден кишини бириктирет;

- мугалим активдүү эмес жана конфликтилүү окуучуларды, күчтүү, орто жана чабал бөлүштүрүп, өзү топ түзөт;

- окуучулар кагазга, ким менен иштегиси келгендигин жазат, андан кийин топтор түзүлүп, ар бир топко бирден «четке кагылгандар» кирет (топторго бөлүүнүн мындай вариантында көп коркунучтар бар, бир кыйла кооптонууну пайда кылат, бирок айрым учурларда, аутсайдерлердин ийгиликтүүлүгүн арттыруу максатында, мугалим тарабынан колдонулушу мүмкүн — анда кийинки сабакта топторду түзүү жана анда окуучулардын ролун ойлонуштуруу үчүн, чабактын аягында сурамжылоо өткөрүү зарыл; мындай ыкма класстагы ички кырдаалды билүүгө мүмкүнчүлүк берет, бирок аны тез-тез колдонууга болбойт);

- окуучулар топторду өздөрү түзүшөт (мындай учурда сабакта баш аламандык пайда болушу жана тең эмес топтордун түзүлүшү мүмкүн, мындан тышкары, четте калгандар да пайда болуп, сабактын жүрүшүнө терс таасирин тийгизиши мүмкүн).

- өздөштүрүү деңгээлине жараша топторду түзүү жана күчтүү, орто жана чабал топтор үчүн татаалдыгы боюнча дифференцирленген тапшырмаларды берүү.

Топтордо иштөөдөгү технологиялык процесс төмөнкү элементтерден түзүлөт:

- Таанып билүүчү тапшырмаларды сунуш кылуу (проблемалык кырдаалдар);
- Классты окуу максаттарына ылайык бөлүү;

- Дидактикалык материалдарды таратуу;
- Топто иштөөнү баалоонун жана отчеттун формасынын критерийлери тууралуу маалымдоо (оозеки, жазуу, суроолорго жооп, таблица толтуруу ж.б.);
- Топто иштөөнү пландаштыруу;
- Тапшырмаларды жекече аткаруу, натыйжаларды талкуулоо;
- Топтун жалпы тапшырмасын талкуулоо (сын-сунуш, кошумча, тактоо);
- Топтун ишинин натыйжалары тууралуу маалымат берүү;
- Топтун иши жана коюлган милдеттерге жетишүү тууралуу жалпы корутунду.

Окуучулардын сабак учурундагы биргелешкен ишин окуу кызматташтыгы деп атаса болот. Эгерде мугалим күчтүү окуучудан чабал окуучуга жардам берүүсүн гана өтүнсө, анда ал чабал окуучунун айрым тапшырмаларын гана аткарып коюшу мүмкүн. Мындай учурда, топтун көп мүчөлөрү пассивдүү угуучу бойдон кала беришет. Окутуучу окуу кызматташтыгы стратегиясын тандап ала турган болсо, мындай кырдаалга жол берүүгө болбойт. Ошондуктан, топтогу ар бир окуучунун белгилүү бир милдети жана жоопкерчилиги болууга тийиш, ал эми сабактын жыйынтыктоочу бөлүгүн, ар бир топтун иши тууралуу формалдуу отчетко айландырып ийбеш үчүн, түрдүү топтогу иштерде аларды жалпы проблема же бир тапшырма бириктирүүсү керек.

Коллективде иштөө учурунда төмөндөгүдөй негативдүү натыйжалар пайда болушу мүмкүн экендигин эстен чыгарбоо керек:

- Алсыздык сезимдеринин өнүгүшү;
- Жоопкерчиликтен качууга умтулуу;
- Иждивенциялык маанай;
- Окуп-үйрөнүүгө кызыкчылыктын жоголушу;
- Милдеттерди адилетсиз бөлүштүрүү;
- авторитетке ишенүү;
- топтун ичинде биринчилик үчүн күрөшүү.

Сабак учурундагы натыйжалуу кызматташтык үчүн зарыл шарттар:

- топтун мүчөлөрүнүн өз ара көз карандылыгы;
- интенсивдүү алака;
- биргелешкен иштин ийгилиги үчүн жеке жоопкерчилик;
- топто иштей билүү;
- жалпы аракеттерди жана топтун ичиндеги иштин натыйжалуулугун анализдөө.

Мугалимдин функциялары:

- сабактын максатын аныктайт (максат академиялык жана социалдык болушу мүмкүн);
- топ түзөт;
- тапшырма берет жана зарыл болсо түшүндүрмө берет;
- пайда болгон кыйынчылыктарды четтетүүгө көмөктөшөт;
- топту белгилүү бир критерийлер боюнча баалайт жана рефлексия уюштурат.

Топтогу ролдордун мүмкүн болуучу түрлөрү:

- аналитик (топтолгон материалдын негизинде корутунду чыгарып, биргелешкен иштин жүрүшүн анализдейт);
- координатор (бардык аракеттердин макулда шылгандыгы жана окуучулардын ортосундагы ролдорду бөлүштүрүү үчүн жооп берет);
- секретарь (журналга бардык аракеттерди жазат, сунуш кылынган документтерди топтойт, топтун жалпы жообу үчүн текст даярдайт).

Сабак учурундагы өз ара аракеттенүүнүн принциптери:

- ишке канааттануу;
- ой-пикирлердин эркиндиги;
- бирине карата мамиледеги коррекциялуулук;
- талкуулардын ачыктыгы;
- компромисске бара билүүсү;

• «кийинкиге калтырылган чечим» методу (макулдашуу жок болсо же көтөрүлгөн маселеге терс пикир пайда болгондо);

- бири-бирин жана азчылыктын укугун урматтоо;
- теңчилик;
- убакытты бөлүштүрүү;
- толеранттуулук.

Топто иштөөдөгү жүрүш-туруш эрежелери

Класста топтук ишти баштоодон мурда, мугалим окуучулар менен бирдикте **топтун иштөө эрежелерин** иштеп чыгуусу керек.

Мисалы:

1. Акырын, так, жарым үн менен сүйлө;
2. Иш боюнча гана чыгып сүйлө;
3. Жолдошунду уга бил;
4. Сүйлөшүүдө бардыгы катышып жаткандыгына ынан;
5. Кол көтөрүү эрежесин эсинден чыгарба;

Эрежени окуу жылынын башталышында иштеп чыгуу, аны плакатка жазуу, окуучулар топко иштей баштаган сайын эскертип туруу жетиштүү.

Топтордогу оз ара аракеттенүүлөрдү жөнгө салуу жана конфликттилүү кырдаалдарды четтетүү үчүн мугалим: «Сен макулсуңбу?», «Каршы эмессиңби?», «Эмне үчүн андай ойлойсуң?», «Мүмкүн башка варианттар бардыр?», «Келгилечи бул суроону башка жагынан карап көрөлү...», «Сенин пикирин кандай?» сыяктуу камдап алуусу керек. Аларды окуучулар иштеп жатканда кароосу үчүн, ар бир топ үчүн кагазга жазуу же доскага илүү керек.

Сабак учурундагы кызматташтыктын айрым варианттары:

Эки окуучу (бул дагы топ) бири бирине суроо берет, андан алынган жооптор менен бардыгын тааныштырат.

Бир түрдүү топтук иш бардыгы үчүн окшош тапшырма берүүнү болжолдойт.

Мисал. Кыргызстан тарыхы. 6-класс. Сабактын темасы «Енисей кыргыздары VI-VIII кк.». Жаңы материалды окуп үйрөнүүдө, топторго бирдей тапшырма берилет: «Төмөндөгү фразаны уланткыла: «Барсбек кагандын тушунда...». Топтогулар окуу китеби менен иштейт. Бир топ издегендери тууралуу маалымат берет. Калгандары толуктап, төгүндөйт.

Суроолорду ранжирлөө ыкмасы колдонулушу мүмкүн.

Мисал. Дүйнө тарыхы. 10-класс. Сабактын темасы «Крепостнойлук укукту алып салуу». Тапшырма «Крепостнойлук укукту алып салуунун себептерин атагыла. Аларды маанилүүлүгү боюнча жайгаштыргыла».

Түрдүү тесттерди түзүү боюнча тапшырма берсе болот. Суроолор, тарыхый тапшырмалар окуу китебинин материалдарынын негизинде түзүлөт.

Дифференцирленген топтук иш. Класска жалпы тапшырма берилип, ар бир топ бул тапшырманын бөлүгү менен иштейт, ар бир окуучу конкреттүү суроого жооп бериши мүмкүн (алгач топто, анда топтордун сөздөрүнөн кийин жалпы жооп түзүлөт). Мисалы, мамлекеттин формасы тууралуу теманы «мамлекеттик түзүлүштүн формалары», «башкаруу формалары», «саясий режимдин формалары» ж.б. темачаларга бөлсө болот.

Мисал. Дүйнө тарыхы. 10-класс. Сабактын темасы «Россия XIX кылымдын башында». Класс 6-7 кишиден бир топко бөлүнөт. Топтун ичинде ролдор жана тапшырмалар бөлүнөт. Картограф (XIX кылымдын башындагы өлкөнүн геосаясий мүнөздөмөсү). Тарыхчы (XIX к. башына чейинки өлкө жөнүндөгү кыскача тарыхый маалымат). Экономист (экономиканын абалына кыскача мүнөздөмө). *Демограф* (демографиялык кырдаалды анализдөө: саны, жыштыгы, региондор боюнча бөлүнүшү, шаардык жана айылдык калктын катнашы, улуттук жана конфессионалдык курамы). Социолог (орус коомунун сословиелик-таптык курамына мүнөздөмө берүү). Саясат таануучу (Россиянын саясий түзүлүшүн анализдөө).

1. «Ой чабуулу»

Максаты. Окуучулардын чыгармачыл ойлорун, «коллективдүү мээни» бириктирүү аркылуу илимий же окуу проблемаларын чечүү. Сурап чыгууда, жаңы материалды үйрөнүүдө, өтүлгөн материалды кайталоодо жана жалпылоодо, проблемаларды чечүүдө, пландарды түзүүдө ж.б. колдонулат.

Сабактын жүрүшү:

1. Теманы, максатын кабарлап жана кызыгуу пайда кылуу.
2. Кызматташтыктын жалпы эрежелери кабарланат.
3. Баалоонун критерийлери кабарланат.
4. Эксперттер жана секретарң дайындалат.
5. Башталыш кырдаал баяндалат.
6. Алгачкы маалымат менен тааныштыруу. Алгачкы маалыматтан келип чыккан жыйынтыктарды аныктоо.
7. Кошумча маалыматтарга талаптар жана билдирүү. Дагы бир жолу түпкү максат баса белгиленет.
8. Ой чабуулдар жүргүзүлөт. Ар бир угуучу эркин формада ишкер сунуштар менен чыгат.

Эксперттер системалаштырат. Секретарң мүмкүнчүлүгүнө жараша так жазат. Алып баруучу, эксперттер, секретарң репликалардын жардамы менен ой чабуулун дайыма колдоп турат. Угуучулардын суроолоруна эч ким жооп бербейт, алар боюнча дискуссия жүргүзүлбөйт, аларды баалашпайт жана анализдешпейт, кандай баяндалса дал ошондой кылып жазышат. Чектелбеген салыштырууларга жол берилет. Канчалык чектен чыкса — ошончолук жакшы. Айтылган идеяларды айкалыштырып, келбетин өзгөртүүгө жана жакшыртууга болот. Башканын позициясында туруп, аны өнүктүрүүгө болот.

Башкалар айтканды сыңдоодон чегинүүгө, үйрөнүү керектигин практика көрсөтүүдө. Чабуулдун узактыгы 45 минутадан ашпайт. Сүйлөө убактысы: ар бирине 3 минуттан ашпайт. Бир нече жолу сүйлөсө болот, бирок катары менен эмес. Контролдук суроолорду колдонсо болот. Ар бир маселе боюнча суроолордун тизмеси түзүлөт, аны окуучулар ырааты менен чечишет. Бул алардын ойлорун активдештирип, проблеманы ар жактан кароого, чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

9. Окуучулардын активдүүлүгү басаңдап, сунуштар түшпөй калганда ой чабуулу аяктайт. Угуучуларга орундарды бөлүштүрүү тууралуу маалыматтар берилет. Бул этаптын болбошу да мүмкүн.

1. Эксперттер сабактан кийин ой чабуулун анализдешет, кийинки сабакта натыйжалары кабарланат.
2. Андан кийин алып баруучу корутундулап, жалпылайт.

«Ой чабуулу» челноктук метод менен да өткөрүлөт. Бардык окуучулар эки топко бөлүнөт. Чыгармачылык маанайдагыларды генерация тобуна, сынчылар тобуна — сынчыл маанайдагылар кирет. Биринчи этапта мээ чабуулу уюштурулат. Бардык сунуштар жазылат. Танапис жаряланып, баалоо жана сынчылдар тобуна сунуштар берилет. Сынчылдар тобунун мүчөлөрү эң кызыктуу жана келечектүү сунуштар тандалат, анын негизинде суроолор даярдалып, танапистен идеяларды генерациялоо тобуна берилет. Ал бир нече циклге кайталанат.

2. Бинардык сабак

Лекцияга бир нече мугалим катышат. Лекцияга эки мугалимдин катышуусу кеңири тараган.

Окуу процессинде лекцияны, түрдүү предметти беришкен эки мугалим окушат (бинардык лекция). Мындай сабактардын биринде тарых мугалими лекцияны баштап, жалпы маселелерди баяндайт. Андан адабият мугалими, бул тарыхый мезгилдеги окуялар адабиятта кандайча баяндаларын сүрөттөп берет. Мындай формада өткөрүлгөн лекция түрдүү предметтеринин байланышын көргөзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Окуп жаткандар предметтер өз ара байланышта деген жыйынтыкка келишет.

Бинардык лекцияны окуу сценарий боюнча өтүшү мүмкүн. Биринчи лектор проблема боюнча өз ойлорун билдирет. Экинчи лектор аны угат жана ал аяктагандан кийин суроо берет же ойду толуктоолорун, макул эместигин билдирет. Экинчи лектор экинчи проблеманы билдирет, жана биринчи лектор суроо берет, толуктайт, макул эместигин билдирет. Окуучулар да суроо бере алышат.

3. Чыгып сүйлөө

Бул чыгып сүйлөө, тез ойлонуу, сунуш кылынган тема же кандайдыр-бир сунуш кылынган кырдаал боюнча сүйлөөчү сөзүн конспектилеп жазуу ыктарын өнүктүрүү максатында өткөрүлөт. Алар окуучуларда сүйлөгөн сөздү анализдөө жана баалоо ыктарын өнүктүрөт, чыгып сүйлөөчүлөрдү баалоонун критерийлери иштелип чыгат.

1. Теманы, максатын кабарлап жана кызыгуу пайда кылуу.
2. Эксперттер жана секретарь дайындалат.
3. Башталгыч маалымат берилет: кайсы тема боюнча сүйлөө керек, чыгып сүйлөөчү өзүн коюучу кырдаал, чыгып сүйлөгөндөр кайсы көрсөткүчтөр боюнча жана кантип бааланат.
4. Даярдануу үчүн убакыт берилет. Ар бири өз сөзүнө жекече даярданат. Ар бири чакырылышы мүмкүн.
5. Андан кийин сөз 4—5 угуучуга берилет. Сөз 3 минутадан ашпаган убакытка созулат.
6. Калган окуучулар башында угушат. Сүйлөгөндөн кийин, мурда кабыл алынган критерийлер боюнча бааланат.
7. Сүйлөгөндөрдү анализдөө үч баскычта өтөт. Ар бир окуучу баалардын дал келгендигин дагы бир жолу текшерешет жана чыгып сүйлөгөндөрдүн арасында орун бөлүшөт. Андан кийин коңшулары менен баарлашат. Зарылчылык болсо өз баалоолоруна коррективаларды киргизишет. Мындан кийин жалпы топтук дискуссия жүргүзүлөт. Сүйлөгөн сөздөрдүн мазмунун негиздүү анализденет, чыгып сүйлөгөндөрдүн жүрүш-турушунун позитивдүү жана негативдүү жактары конкреттештирилет.
8. Техникалык эксперт орундардын бөлүштүрүлүшү тууралуу кабарлайт, алып баруучу корутундулайт жана жалпылаштырат.

4. Диспут

Диспут, же илимий полемика — бул, кандайдыр-бир проблемада чындыкка жетишүү максатында (туура көз карашты), эки түрдүү көз карашты окуп үйрөнүү үчүн колдонулган, кызматташтыктын формасы.

1. Кеминде, бир жума мурда, жазуу жүзүндө диспут тууралуу кабарланат. Диспуттун аталышы, полемикага коюлуучу суроолор, датасы, убактысы, өткөрүлүүчү орду жана диспуттун катышуучуларынын курамы жарыяланат.
2. Алып баруучу диспутту ачат. Ал мугалим же окуучу болушу мүмкүн. Ал өз алдынча, энтузиаст болуп, диспутка кызыкдар экендигин билдирүүсү керек. Алып баруучу теманы, максатын кабарлап, ага түшүндүрмө берет, кызыгууну пайда кылат.
3. Алып баруучу секретарды дайындайт жана жюри мүчөлөрү, бул проблема менен жакшы тааныш адистер менен тааныштырат.
4. Алып баруучу түрдүү позицияны ээлеген катышуучулар менен тааныштырат.
5. Уюштуруу регламенти жана кызматташтык эрежелери кабарланат. Баалардын критерийи илинип, оозеки түшүндүрмө берилет.
6. Чыгып сүйлөөчүлөрдүн катар номерлери ойнотулат.
7. Биринчи көз караштын жактоочулары өз сөздөрүндө, толук түшүндүрмө берип жана негиздеп, каршы тараптын пикирин айтып берет.
8. Алып баруучу экинчи көз караштын тарапкерлеринен, каршы аларды туура түшүнгөндүгүн сурайт. Эгерде керек болсо, экинчи топтун жетекчиси кыскача тактоо жүргүзөт.
9. Экинчи көз караштын тарапкерлери каршы тараптын пикирин айтып берет.
10. Алып баруучу биринчи көз караштын тарапкерлеринен, каршы аларды туура

түшүнгөндүгүн сурайт. Эгерде керек болсо, кыскача тактоо жүргүзөт.

11. Биринчи көз караштын тарапкерлери суроо беришет.

12. Экинчи көз караштын тарапкерлери сурооглорго жооп беришет. Эгерде алар туура жооп беришсе, суроону алар берет, болбосо биринчи көз караштын тарапкерлери кайрадан суроо беришет. Суроолорду жана жоопторду ойлоноу үчүн убакыт берилет. Убакыт же суроолор берилип бүткөндөн кийин диспут аяктайт.

13. Суроолор жана жооптор берилип бүткөндөн кийин тигил же бул тарап өз көз караштарынын тууралыгы жана каршы тараптын туура эместигин далилдөөгө аракет кылышат. Убакытка чек коюлат.

14. Жюри чечим кабыл алат жана туура көз карашты жарыя кылат. Бир да көз караш туура деп табылбай калышы мүмкүн. Жюри тараптардын ар кандай ойлоруна, божомолдоруна же негизсиз баалоолоруна эмес, фактыларга жана илимий негизделген аргументтерге таянат.

15. Алып баруучу топтолгон упайлары боюнча жеңүүчүнү атайт (бул туура көз караштын жактоочусу болгону милдеттүү эмес).

16. Жыйынтыкталып корутунду чыгарылат.

5. Лекция-дискуссия

Лекциянын логикалык бөлүктөрүн баяндоонун ортосунда лектор кичинекей пикир алмашуунун уюштурат. Талкуулоо үчүн суроолорду угуучулардын контингентине жараша тандайт. Дискуссия лекция аяктагандан кийин өткөрүлүшү мүмкүн. Лекция учурунда кичинекей дискуссия да окуу процессин жандандырып, угуучулардын таанып билүү ишмердигин активдештирет. Бул топтун коллективдүү пикирин башкарууга мүмкүнчүлүк берет.

6. Лекция-аңгеме

Педагог окуучулардын алдына проблемаларды коет жана аларды чогуу чечүүнү сунуш кылат. Мында түрдүү ыкмаларды колдонуп, окуучулардын жоопторун стимулдаштырат. Окуучулардын пикирлерине жаңы суроолор берип, тактап жана толуктап (бирок сындабайт), педагог сүйлөнгөн сөздөрдү структуралаштырат, системалаштырат жана лекциянын айрым маселелери боюнча жалпы жыйынтыкка алып келет. Ал аңгемелешүүнүн алып баруучусу катары чыгат жана бул жерде лектор тууралуу классикалык түшүнүктөр жок болот.

Проблемалуу лекция-аңгемени уюштуруу, педагогдон талкууланып жаткан тема боюнча терең билимдерди талап кылат. Ал суроолорду айкын жана түшүнүктүү берүүгө, окуучулардын пикирине тез ориентация жасай билүүгө, аларды өнүктүрүп жана кошумча тактоочу суроолор менен проблеманы чечүүгө багыттай билүүгө тийиш. Лекция-аңгеме педагогдун сөзүн да болжолдойт. Мында ал лекциянын темасынан чыгып кетүүгө жол бербеш керек. Аталган форма жаштар аудиторияларында, кичинекей аудиторияларда, жана окуучулардын педагогго жылуу мамилелер болгон жерде колдонулат.

7. «Мээ чабуулу»

Окуучулардын көпчүлүгүнүн пикири боюнча топтун 9 өкүлү тандалат. Алар алдыңкы орундарды ээлешет. Бул «чабуулдун» катышуучулары. Педагог проблеманы окуп берет, аны окуучулар кунт коюп угушат жана эсте тутуп калышат. Топтун өкүлдөрү карточка таратышат, анда 5 минута ичинде өз ойлорун жазышат. Андан кийин карточкаларды бири-бирине беришет. 3 минутанын ичинде «мээ чабуулунун» катышуучулар жаңы карточкаларды толтурушат. Карточканын бурчуна фамилиясын жазып койсо жакшы болот, андан пикирдин кандай өзгөргөнүн байкоого болот.

Педагог бул суроо боюнча көбүрөөк кездешкен пикирлерди жарыялайт, туура жоопту келтирет жана далилдейт, окуучулардын өз ойлорундагы сынчыл ойлор же алардын жок болушуна карата сынчыл анализдөөгө жөндөмдүүлүгүнө көңүл бурат. Андан ары теманын материалы баяндалат.

8. «Тургандарга чабуул»

1. Мугалим же окуучу-мугалим 5 кишини доскага чакырат. Калгандарына, ар бири доскада

тургандарга суроо бере тургандыктары кабарланат. Конспектини колдонсо болот. Секретарь дайындалат.

2.»Тургандарга чабуул» башталат. Мугалим же окуучу-мугалим отурган окуучулардын бирине белги берет (окуучунун аты аталат, жест колдонулат ж.б.).

3.Аталган окуучу ордунан турбай эле суроо берет.

4.Окуучулардын биринчиси (солдогусу же оңдогусу) суроого жооп берет.

5.Суроо берген окуучу жооптун тууралыгын баалап, өз баасын коет. Секретарь тизмеге бааны коет (же доскага, окуучунун фамилиясынын жанына). Эгерде биринчи окуучу суроого жооп бере албаса, ага коңшусу жооп берет. Эгерде суроого эч кимиси жооп бере албаса, анда суроонун авторуна өз жооп берүүсүн сурайт.

6.Мугалим (окуучу-мугалим) өз ордунда отурган башка окуучуга белги берет. Аталган окуучу суроо берет, доскада турган кийинки окуучу жооп берет. Суроонун автору жоопту баалайт. Секретарь жазат. Доскада тургандардын ар бирине 3, 4, 5 тен суроо берсе болот.

7. «Тургандарга чабуул» аяктагандан кийин, секретарь ар биринин орточо баллын эсептеп чыгып, жыйынтыгын кабарлайт. Орточо баллы журналга коюлушу мүмкүн.

8.Эгерде доскадагы жооп бергендердин ичинен өз баасына макул болбосо, ал доскада калат жана ага жаңы суроолорду беришет.

Суроонун мындай түрүндө чоң активдүүлүк байкалат. Окуучулар суроо бергенге жана доскадагылар жоопко даяр болушуп, интеллектуалдык чыңалууда болушат. Алар суроо бергенге үйрөнүшөт. Материал жакшы өздөштүрүлөт, анткени суроого даярданып жатып материалды дагы бир жолу карап чыгат, ал эми туура жоопту угуп жатып, окуучулар кыска жана так жооп бергенге үйрөнүшөт.

Мындай сабак кызыкчылыкты пайда кылат, бирок бир аз убакыттан кийин эле ал кызыкчылык басаңдап калышы мүмкүн. Чындыгында, мындай суроодо окуучуларда, үйрөнүлүп жаткан материал тууралуу бирдиктүү көз караш калыптанбайт.

9. Ойлорду синтездөө

Максаты: Оригиналдуу теориялык жана практикалык проблемаларды чечимдерди издөө жана айкындоодо майда топтордун кызматташуусу учурунда колодонулат.

- 1) Теманы, максатын кабарлап жана кызыгуу пайда кылуу.
- 2) Кызматташтыктын жалпы эрежелери кабарланат.
- 3) Окуу ишмердигин баалоонун критерийлери жана уюштуруу регламенти кабарланат.
- 4) Секретарь жана эксперттер дайындалат жана көрсөтмө берилет.
- 5) Майда топтор түзүлөт.
- 6) Майда топтордун жетекчилери тандалып, көрсөтмөлөр берилет.
- 7) Өзүн-өзү контролдоо баракчаларын таратуу жана инструктаж берүү.
- 8) Алгачкы маалымат берилет.
- 9) Окуучуларды алгачкы маалымат менен тааныштыруу.
- 10) Окуучулардын талабы боюнча кошумча маалыматтарды баяндоо.
- 11) Проблеманы чечүү үчүн жекече изденүү. Натыйжаларын өзүн-өзү контролдоо баракчасына жазуу жана ишенимдүүлүк баасын коюу.
- 12) Майда топто проблеманы чечүүнүн жолдорун издөө. Натыйжалары өзүн-өзү контролдоо баракчасына жазылат жана ишенимдүүлүк баасын коюлат.
- 13) Майда топтун бир өкүлү, өз тобунун сунушун киргизет. Сунуштар сынга алынбайт. Кошумчаласа болот. Илимий эксперт системалаштырат. Секретарь мүмкүн болушунча так жазат.
- 14) Окуучулар бул сунушту тереңдетип жана конкреттештирип, жаңы чечимдерди издешет.
- 15) Кийинки топ өз сунуштарын айтышат. Ал мурункуга негизденип, бирок жакшы: кыйла негизделген, туура, жеңил жүзөгө ашырыла тургандай болууга тийиш. Ошентип, проблеманы чечүүгө кадам шилтейбиз. Эгерде:

—Түпкү максатка жетишилди деп эсептелсе;
—Эксперттер жана алып баруучу, бул кырдаалда, андан ары бир нерсеге жетүү мүмкүн эмес десе, ойлордун синтези аяктайт.

16) Өзүн-өзү контролдоонун натыйжаларын топтоо.

17) Илимий эксперттер орундардын бөлүштүрүлүшү тууралуу маалыматтарын билдирет.

18) Корутунду чыгаруу жана жалпылоо.

Дискуссиянын формалары дүйнөлүк педагогикалык тажрыйбада

Дүйнөлүк педагогикалык тажрыйбада пикир алмашуунун уюштуруунун бир катар ыкмалары кеңири тараган. Ал турмуштагы дискуссиялардын формаларын элестетет. Аларга төмөндөгүлөр кирет:

—«тегерек стол» — «тең укукта» окуучулардын анча чоң эмес тобу катышкан аңгемелешүү (адатта 5 адамга жакын). Анда өз ара жана «аудитория менен» (класстын калган бөлүгү) пикир алмашуу жүрөт;

—«эксперттик топтун жыйыны» — «панелдик дискуссия» (адатта 4—6 окуучу болуп, төрагасы алдын-ала дайындалат), алгач белгиленген проблема топтун бардык катышуучулары менен талкууланат, андан кийин өз позицияларын класска билдиришет. Мында ар бир окуучу кыскача маалымат менен чыгат;

—«форум» — «эксперттик топтун жыйынына» окшош талкуулоо, анда бул топ «аудитория» (класс) менен пикир алышат;

—«симпозиум» — мурункуга салыштырганда ачык эле формалдашкан талкуу, анда катышуучулар, алардын көз караштарын билдирген маалыматтар менен чыгат, андан «аудиториянын» (класстын) суроолоруна жооп берет;

—«дебаттар» — атаандашкан эки: ырастоочу жана төгүндөөчү командадан (топтон) турган, катышуучулардын мурда белгиленген билдирүүлөрүнүн негизинде курулган, ачык эле формалдашкан талкуу. Британ парламентиндеги талкууну элестеткен «британдык дебаттар» мындай талкуунун варианты болуп эсептелет. Талкуу ар бир тараптын өкүлдөрүнүн билдирүүсү менен башталат, андан кийин трибуна, ар бир тарапка кезек боюнча катышуучулардын суроолору жана комментарийлери үчүн берилет;

—«сот жыйыны» — соттук териштирүүнү элестеткен талкуу (ишти угуу);

—«аквариум техникасы» — окуу дискуссияларынын ичинен бөлүнүп турган, коллективдүү өз ара алаканы уюштуруунун варианты. Дискуссиянын мындай түрү, адатта карама-каршы мамилени, конфликтини, пикир келишпестикти пайда кылган материалдар менен иштөөдө колдонулат. Процедуралык жактан «аквариум техникасы» төмөндөгүдөй көрүнөт.

1) Проблеманы коюлуп, аны мугалим класска тааныштырат.

2) Мугалим классты майда топторго бөлөт. Алар адатта, тегеректеп отурушат.

3) Мугалим же катышуучулар топтун пикирин класска билдирүү үчүн өкүл дайындайт.

4) Топторго проблеманы талкуулоо жана бирдиктүү позицияны иштеп чыгуу үчүн анча көп эмес убакыт берилет.

5) Мугалим окуучуларды өз топторунда алган көрсөтмөлөргө ылайык, өз топторунун позицияларын билдирүү жана коргоо үчүн, класстын ортосуна топтолууга сунуш кылат. Өкүлдөрдөн башка эч кимдин сүйлөөгө акысы жок, бирок топтун катышуучуларына, кат аркылуу көрсөтмө берүүгө уруксат берилет

6) Мугалим өкүлдөргө, ошондой эле топторго кенешүү үчүн тайм-аут алууга уруксат бере алат.

7) Проблеманы топтордун өкүлдөрүнүн ортосундагы «аквариумдук» талкуу мурда белгиленген убакыт аяктаганда, проблеманы чечүүгө жетишилгенде бүтөт.

8) Талкуудан кийин класс боюнча, аны сынчыл талдоо жүргүзүлөт.

Дискуссиянын бул варианты көз карашты сунуш кылуу, аларды аргументтештирүү процессине басым жасагандыгы менен кызыктуу. Бардык катышуучулардын аралашуусу, алгачкы топтук талкууда жетишилет, андан ары алар кызыгуу менен көз салып, өз өкүлдөрү

менен байланыш түзүп турат. Көңүл борборунда 5—6 эле чыгып сүйлөөчүлөр болот, Ал негизги позицияларды кабылдоого мүмкүнчүлүк берет. Классты «аквариумдук» аранжировкалоо ыкмасынын өзү топтук психологиялык тренингдерди өтүү практикасынан алынган жана борбордук катышуучулардын — топтун өкүлдөрүнүн жүрүш-турушунун майда-чүйдөсүнө чейин байкоого мүмкүнчүлүк берет. Кийинки талкуу, мугалимге дискуссиянын мазмундук, ошондой эле, процедуралык учурларын бөлүүгө мүмкүнчүлүк берет. «Аквариум техникасы» балдардын проблемаларды топтук талкуулоого аралашкандыгын гана күчөтүп, топтук ишке катышуу, биргелешип чечим кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрөт, ошондой эле, жеке инсандык деңгээлдеги өз ара аракеттенүүлөрдүү анализдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Оюндук моделдештирүү менен айкалышкан сабак-дискуссия

Окуучулар үйүнөн окуу китебиндеги теманы окуп келишет. Мугалим талкуунун башталышында, класста кыскача сурамжылоо жүргүзүп, окугандарынын негизги учурларын эстөөсүн сунуш кылат. Акыркы учуру кыйла маанилүү, анткени анын маселени коюуга тиешеси бар.

Талкууну уюштуруу үчүн мугалим, классты майда топторго бөлөт. Топтор класстын ар кайсы бөлүктөрүнөн орун алат. Ар бир топ өз лидерин шайлайт. 10 минута ичинде, алдыга коюлган проблема талкууланып, анын аргументтери иштелип чыгат. Ар бир топтун лидери алдын-ала сүйлөшүүлөр үчүн башка топторго (башка өлкөлөргө) 2 ден 4 кө чейинки өкүлдөрүн жиберет. Элчилер талкууланып жаткан маселелер боюнча шериктештеринин позициясын такташып, аларды аргументтердин жардамы менен, ал болбосо өз ара уступкалар, саясий бүтүмдөрдүн жардамы менен позициясын өзгөртүүгө ынандыруу керек. Мугалим бир топтон экинчи топко өтүп, иштин жүрүшүнө байкоо жүргүзөт, суроолорго жооп берет, жетишпеген маалыматтарды толуктайт, окуучулардын өз алдынча чечим кабыл алуусуна түрткү берет.

Андан ары топтор «элчи» жөнөтүүнү токтотушат жана шериктеринин сүйлөшүүлөрдөгү жүрүш-турушун аныктоого аракет кылышып, ички талкуу жүргүзүшөт. Лидерлер жардамчыларын алып алып класстан чыгат жана башка бөлмөдө сүйлөшүүлөрлү жүргүзөт. Бул учурда мугалим окуучуларга, ойнолуп жаткан окуянын жыйынтыгы тууралуу маалыматтарды берет. Окуучулар алар менен таанышып чыгышат. Андан кийин класска оюндун катышуучулары кирет. Алар жетишкен натыйжалар реалдуу окуялар менен салыштырылат.

Мугалим андан ары, классты кайра жаңы топторго бөлүп талкууну улантса болот. Ар бир жетишилген келишимдерди баалоонун өз варианттарын жакташат.

«Талаш-диалог» модели боюнча окуу процессин уюштуруу

Бул модель менен иштөөдө бир нече учурга көңүл буруу керек. Алардын ичинен окуу процессинин мазмундук жагына байланышкандары башкы деп эсептелет.

Теманы тандоо. Бул жерде курстун милдеттери да, мугалимдин кызыкчылыктары да башкы орунда. Окуу материалдары менен бекемделген (б.а. аргументтештирүүгө болгон) эки ажырымдуу позицияны, көз карашты тандоо мүмкүнчүлүгү (мугалим үчүн) тандоонун критерийи болуп саналат. Албетте бул позициялар окуучулардын өздөштүрүүсү үчүн жеткиликтүү болууга тийиш.

1. *Окуу материалдарын даярдоо.* Талаш-диалогдо чагылдырылган эки позициялардын ар бири үчүн адатта, төмөндөгүдөй материалдар даярдалат:

- Ар бир команда үчүн милдеттерди коюу;
- Талаш-диалогдун ырааттуулугун, анын ар бир этаптарына кирген, биргелешкен аракеттерди жазуу;
- Корголуп жаткан позициянын мүнөздөмөсү, ал колдоочу аргументтердин тизмеси менен коштолот;
- Аргументтер көтөрүлгөн жана өнүктүрүлгөн маалымат (библиографияны кошкондо) булактары.

3. *Талаш-диалогду уюштуруу.* Кызматташтык кырдаалын ошондой эле, түрдүү курамдагы майда топторду түзүү маанилүү шарт. Адатта мугалим майда топ жалпы пикирди (консенсус) иштеп чыгып, анын негизинде майда топтун бардык мүчөлөрү баа ала турган доклад даярдоого мүмкүнчүлүк бергендей, тиешелүү кырдаалды түзүү үчүн, окуучуларды майда топторго кокустан туруп эле бөлүп коет. Изилдөөчүлөр майда топтордун курамынын түрдүү: бала — кыз, оокаттуу жана аз камсыз болгон үй бүлөлөрдүн, түрдүү этникалык топтордун балдарынын болушунун мааниси өтө чоң экендигин белгилешүүдө. Түрдүүлүктүн болушу, көз караштардын да түрдүүлүгүн күчөтөт жана акыр-аягында жакшы түшүнүшүүгө алып келет жана ажырымдарды жана айырмачылыктарды айкындоого жана четтетүүгө жардам берет.

4. *Талаш-диалогдун жүрүшүнө жетекчилик.* Мугалим төмөндөгүдөй негизги учурларга көңүл буруп, талкуунун жуп катышуучуларына көрсөтмө берет:

—Көз караштарды (позицияларды) өздөштүрүү. Мисалы: «Шеригиң менен өз позицияңарды аргументтештирүүнү ойлонуштургула. Материалды окуп чыккыла, кантип аргументтерди кыйла негиздүү кылып баяндоого болору тууралуу ойлонуштургула. Силердин аргументиңер ынанымдуу болуп, силердин оппонентиңер маалыматтарды жана идеяларды өздөштүрө ала тургандыгына көзүнөр жетсин».

—Көз караштарды баяндоо. Мисалы: «Сиздин жупта көз карашыңарды бирге баяндоо керек, аны тың жана ынанымдуу кылуу керек. Оппонентиңди кунт коюп уккула жана анын көз карашын өздөштүргүлө. Өзүңө жазып алып, түшүнүксүз болгондорун тактагыла».

—Проблеманы талкуулоо. Мисалы: «Өз позицияңды коргоо үчүн сиздин колунузда болгон бардык аргументтерди келтиргиле. Сиздин оппонентиңиздин көз карашына сын көз менен караңыз, алардын көз караштарын колдоочу фактыларды жана алар көтөргөн контраргументтерди келтирүүнү сураңыз. Сиз татаал маселени талкуулап жаткандыгыңызды жана жакшы доклад даярдоо үчүн сиз иштин эки жагын билишиңиз керек экендигин унутпаңыз».

—Көз караштарды алмаштыруу. Мисалы: «Жупта иштеп жатып, өзүңдү алардын ордуна коюп, силердин оппонентиңердин позициясын элестетип көргүлө. Аны колунарда бар фактылык маалыматтар менен толуктап, үйрөнүлгөн маалыматтар менен байланыштырып, алардын көз карашын өнүктүрүүгө аракет кылгыла».

—Чечимдерди иштеп чыгуу. Мисалы: «Эки тараптын мыкты аргументтерин корутундулагыла. Фактылык маалыматтарга негизделген, жалпы көз карашты (консенсус) иштеп чыгуу. Жеткиликтүү фактылык жана логикалык негиздер болгондо гана өз көз карашыңды өзгөрт. Сиздин топ иштеп чыккан көз караштарды негиздөөчү фактылык маалыматтарды жана талкуунун жүрүшүн камтыган доклад жазгыла».

Эрежелерди сактоо, бул моделди жүзөгө ашыруунун маанилүү учуру. Талкуу-диалог учурунда, мугалим талкуулоонун эрежелерин сактоого көңүл бурат.

Талаш-диалогду жүргүзүүнүн эрежелери

1. Мен адамдарды эмес, идеяларды сынга алам.
2. Менин максатым «жеңүү» эмес, кыйла алгылыктуу чечимге келүү.
3. Мен ар бир катышуучунун керектүү маалыматтарды талкуулоого жана өздөштүрүүгө түрткү берем.
4. Мен алар менен тилектеш болбосом да, алардын көз караштарын угам.
5. Мага анча түшүнүктүү болбогондорун, мен кайра айтып берем.
6. Мен алгач эки позицияга тең тийиштүү бардык идеяларды жана фактыларды тактайм, андан кийин жаңы түшүнүк алгандай кылып, аларды бириктирүүгө аракет кылам.
7. Мен проблемага карата эки көз карашты ойлонуштуруп, түшүнүүгө аракет кылам.
8. Фактылар толук негиз бергенде, мен өз көз карашымды өзгөртөм.

Окуу процессинин бул моделин колдонуу тууралуу бул маалыматтар, бир катар жакшы нерселерди көргөзүүдө. Алардын катарына төмөндөгүлөр кирет: предметтик мазмунду адаттагыдай өздөштүргөнгө караганда кыйла теренирээк; билимдерин,

жалпылоолорун эң ар түрдүү кырдаалдарда колдоно билүү; талкууланып жаткан проблемалар боюнча кыйла терең чечимдерди жана жолдорду иштеп чыгуу; чыгармачыл ойду өнүктүрүү; окуу процессинин жүрүшүндөгү кыйла көп сандагы идеялары, алардын тереңдиги, оригиналдуулугу, эмоционалдык тартылгандыгы, кызыкчылыгы жана шыктануусу өсөт.

«Ой жүгүртүүнү моделдештирүү»

Планга ылайык мугалим класс үчүн, аталган бөлүк боюнча башталышына, ортосуна жана аягына тиешелүү болгон жалпы көрсөтмөлөрдү түзөт. Андан кийин, өз көз карашы боюнча балдардын бардык ой жүгүртүүлөрүн элестетип жазат. Алар карточкаларга жазылат. Акыркы кадам — классифициялап, өз ара байланыштыруу жана карточкаларды тартипке келтирүү. Бул ыкма мугалимге балдардын кабылдоосуна жана ой жүгүртүүсүнө бурулууга, сунуш кылынган окуу иштеринин түрлөрүн, алардын таанып билүү ишмердигинин жүрүшү менен салыштырууга, окутууга жекече мамиле кылуусуна жардам берет.

Ролдошкон оюн

Бул ыкма бир нече мугалимдин — ошол жаштагы балдар менен иштеп жаткан бир предметтин, предметтик циклдин же башка предметтин мугалимдеринин күчү менен жүзөгө ашырылат. Топтун бардык мүчөлөрүнүн ыктыярдуу жана кызыгып катышуусу анын зарыл шарты (4—6 адам). Мугалимдер сабактын жүрүшүндөгү балдардын кабылдоо реакциясын, кыйналуусун имитация кылып, окуучунун ролун ойнойт; Мугалимдин ишмердиги да моделдештирилет.

Имитацияланган-ролдук моделдештирүү

4—6 мугалимден турган топ, окуу максаттары так белгиленген жана критериалдык-ориентацияланган тесттери бар бөлүктү үйрөнүү учурунда окуучунун жана мугалимдин ролун ойнойт. Балдардын моделдештирилген ойлорунун жүрүшү, алардын аракеттери карточкага жазылат. Мугалимдин ролунда чыккан катышуучу, алар баяндаган маалыматтарды, өз аракеттерин тандайт жана карточкага жазат. Андан кийин «окуучулардын» жана «мугалимдердин» ишмердигинин жалпы картинасы, алардын ар биринин ойлорунун жүрүшү чоң баракка схемалык түрдө жазылып, өзүнчө бир сабактын схема-диаграммасын түзөт. Бул ыкма алтернативдүү пландарды сыноого, аларга ондоолорду киргизүүгө, ошол аркылуу реалдуу окуу процессинин ийкемдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет⁴.

Окутуу методдорун тандоо

Окутуунун методдорун ээн эркин эле тандай бере албайт. Мугалимдердин практикалык тажрыйбасын үйрөнүүнүн жана жалпылоонун негизинде, педагогика илиминде, окутуунун методдорун тандоого карата белгилүү бир мамилелер калыптанган. Мугалим тигил же бул методду тандап жатып көптөгөн жагдайларды эсепке алууга тийиш. Биринчи кезекте сабакта чечиле турган негизги максат жана конкреттүү милдеттер аныкталат. Ал белгиленген максатка жетүү үчүн методду тандоого түрткү берет. Андан ары таанып билүү процессин жүзөгө ашыруунун оптималдуу жолдору тандалып алынат.

Психологиялык-педагогикалык адабиятта окутуунун методдорун бөлүүгө таасир эткен бир катар себептери бөлүнүп көрсөтүлгөн. Алсак Ю.К.Бабанский башында турган окумуштуулардын тобу окутуунун методдорун тандоонун төмөндөгүдөй жалпы шарттарын бөлүшөт:

1. Алардан келип чыккан мыйзам ченемдүүлүктөрү жана принциптери.
2. Мазмун жана методдор окутуунун методдорун тандоонун төмөндөгүдөй жалпы шарттарын аныктайт.
3. Окутуунун максатын жана милдеттерин.

⁴ Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе (Анализ зарубежного опыта). М., 1989. С. 71—72.

4. Окуучулардын окуп билүү мүмкүнчүлүктөрү (жаштык, даярдыгынын деңгээли, класстык коллективдин өзгөчөлүктөрү).

5. Тышкы шарттар (географиялык, өндүрүштүк чөйрө).

6. Мугалимдердин мүмкүнчүлүгү (тажрыйбасы, даярдыгынын деңгээли, окутуу процессинин типтүү кырдаалдарын билүүсү).

Бул шарттардын көпчүлүгүн тарых сабагына даярданууда эсепке алуу керек.

8-бап

Сабактардын иштелмелери

Саясат жана биз (2 с)

Сабактын максаты:

— саясий көз караштан азыркы жана тарыхый көрүнүштөрдү анализдөө ыктарын калыптандырууну баштоо;

— окуучуларда саясий мүнөздөгү ойлорду комментариялап, алардын маанисин аныктоо ыктарын иштеп чыгууга киришүү;

— саясий маселелерге өз көз караштарын иштеп чыгууга жана аларды коргоо ыктарын калыптандырууну баштоо;

— башка көз караштарга сабырдуу болууга тарбиялоо.

Негизги түшүнүктөр: саясат, саясий факт, саясий көрүнүш, саясий окуя.

Сабактын планы

1. Саясий окуялар жана көрүнүштөр.

2. Саясий окуяларды жана көрүнүштөрдү анализдөө.

3. Саясий пикирлерди комментариялоо.

Жаңы сабактын башталышында мугалим окуучулардын *саясат* түшүнүгүнүн маңызын түшүнүүгө өзгөчө көңүл буруп, үй тапшырмаларынын аткарылышын текшерет.

1. Саясий окуялар жана көрүнүштөр

Сабактын башталышында мугалим, мамлекетте (байыркы да, азыркы да) жашап жаткан ар бир адам, сөзсүз түрдө саясий турмушка аралашарын түшүндүрөт. Ага активдүү (бийликке таасир этүүгө жетишүү) же пассивдүү (жөн эле бийликке көңүл бурбай коюу) катыша алат.

Мисалы, 2004-ж. октябрындагы Бишкек шаардык кеңешине жана 2005-ж. февраль-март айларындагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине шайлоолор учурунда шаардын жашоочулары депутатка кандидаттар, алардын шайлоочуларына жана шайлоону же шайлануунун каалабаган адамдардын тобуна бөлүндү. Биринчилери да, экинчилери да, үчүнчүлөрү да өлкөнүн жана шаардын саясий турмушуна катышышат, бирок аны ар бири өз билгениндей жасайт. Бул жерде адамдардын саясий турмушка таасири ачык эле көрүнүп турат.

Мугалим окуучулардын көңүлүн, жакында өздөрү да өлкөнүн жана шаардын саясий турмушуна: шайлоолор, калкты сурамжылоо, партиялардын ишмердигине катышуу ж.б. аркылуу таасир эте ала тургандыгына бурулат. Саясатка аң-сезимдүү таасир этүү үчүн, адам саясий окуяларга жана көрүнүштөргө ориентация жасай алууга тийиш.

Андан ары, мугалим саясий окуялардан мисал келтирет: 1993-ж. 5-майда Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кабыл алынышы, 1975-ж. 1-августунда Хельсинкиде Европадагы коопсуздук жана кызматташтык боюнча Корутунду актыга кол коюлушу ж.б.у.с. Мугалим жыйынтык чыгарат: саясий окуя — бул кайталангыс саясий факт, б. а. Адамдардын бийлик маселеси тууралуу мамилелерине байланышкан факт. Бардык аныктамаларды окуучулар дептерлерине жазышат. Мугалим андан ары, көп жолу кайталанган окшош саясий фактылар саясий көрүнүштөр деп аталарын түшүндүрөт. Саясий көрүнүштөрдүн мисалдары: азыркы Кыргызстандын мамлекеттик бийлик органдарына калктын өсүп бара жаткан кайдыгерлиги, Кыргызстандын жарандарынын көпчүлүгүнүн материалдык абалынын начарлашы ж.б. Мугалим саясий көрүнүш түшүнүгүнө аныктама берет: саясий көрүнүш — бул көп жолу кайталануучу саясий факты.

Түшүнүктөрдү бекемдөө

Окуучуларга тапшырма (окуучулардын каалоосу боюнча тапшырманын биринчи же экинчи варианты аткарылат).

Кыргызстандын тарыхынан бештен кем эмес саясий окуяны жана бештен кем эмес саясий көрүнүштү (1-вариант); дүйнөлүк тарыхтан(2-вариант) топтоо жана жазуу.

Тапшырманы таблица түрүндө берсе болот.

Саясий окуялар	Саясий көрүнүштөр

2. Саясий окуяларды жана көрүнүштөрдү анализдөө

Бул окуу материалын түшүндүрүүнү баштап жатып, мугалим окуучуларды саясий окуяларды жана көрүнүштөрдү анализдей турган алгоритм менен тааныштырат. Окуучулар бул алгоритмди дептерлерине жазышат.

Колдонуу. Алгоритм – бул алдыга коюлган тапшырмаларды бардык мүмкүн болгон варианттарында чечүү үчүн логикалык же эсептөө операцияларынын тизмектүүлүгүн аныктаган алдын-ала көрсөтмө.

Саясий окуяларды жана көрүнүштөрдү анализдөөнүн алгоритми

1. Окуялардын же көрүнүштөрдүн себептери кайсылар?
2. Аталган саясий окуяларга же көрүнүштөргө ким кызыкдар?
3. Аталган окуянын жүрүшүндө адамдар кандай саясий максаттарды көздөшкөн (аталган көрүнүш жашаган мезгилде)?
4. Адамдар коюлган максаттарга кандай жолдор менен жетишти?
5. Аталган окуянын же көрүнүштүн оң жана терс натыйжалары кайсылар?
6. Аталган окуяны (көрүнүштү) жалпысынан кандай бааласа болот?
7. Аталган окуя (көрүнүш) эркиндиктин жана демократиянын өнүгүшүнө шарт түзбөү?
8. Аталган окуядан (көрүнүштөн) кандай тарыхый сабактарды алууга болот?

Окуучулар алгоритмдерди жазгандан кийин, мугалим аларды кантип колдонуу керектигин (ар кандай азыркы же тарыхый саясий фактынын мисалында) көрсөтөт. Окуучулар анализдөө үчүн саясий окуяларды же көрүнүштөрдү өздөрү сунуш кыла алышат. Мындай учурда мугалим класска: кайсы саясий окуяларды же көрүнүштөрдү силер анализдегилер келет? деген суроо менен кайрылат.

Жогоруда келтирилген алгоритмдердин негизинде берилген суроолорго жооптордун варианттары сунуш кылынат. Бул учурда мугалим окуучулар менен аңгемелешет жана аларга кеңеш берет. Ой-жүгүртүүлөрдүн логикасы болжолдуу түрдө төмөндөгүдөй.

1. Кыргызстандын жарандарынын кыйла бөлүгүнүн материалдык абалынын начарлашы, байлардын жана кедейлердин кирешелериндеги чоң ажырым, коомдогу туруксуз абал.
2. Бюрократиялык мамлекеттик структуралар, эң эле аз камсыз болгон жарандар.
3. Жарандардын экономикалык абалынын жакшырышы, байлардын жана кедейлердин жашоо деңгээлинин теңделиши.
4. Митингдер, демонстрациялар, парламенттеги иштер.
5. Көрүнүштөрдүн оң натыйжалары: реформалардын курсун калктын кызыкчылыктарын эсепке алуу менен коррекциялоо. Терс натыйжалары: коомдогу чыңалуу, Кыргыз өкмөтүнүн ишмердигин кыйындаткан экономикадагы жана саясаттагы конфликттүүлүк кырдаал, коомдогу жана Кыргызстандын мамлекеттик бийлигиндеги жиктелүү.
6. Жалпысынан аталган көрүнүштү азыркы экономикалык шарттарда табигый, бирок ыңгайсыз көрүнүш катары баалоого болот.
7. Аталган көрүнүш өлкөдө эркиндиктин жана демократиянын өнүгүшүнө шарт түзбөйт, анткени, бийликке демократиялык эмес күчтөрдүн келсе демократиялык процесстерди четтөөлөр башталышы мүмкүн.
8. Социалдык-экономикалык жана саясий реформаларды адамдардын материалдык жыргалчылыгын эсепке алуу менен жүргүзүү керек. Андай болбосо реформаларды колдогон адамдардын саны кыскарат, ал эми реформалардын өзү болсо коом үчүн кызыгарлык болбой калат.

Андан ары мугалим окуучуларга биринчиге татаалдыгы боюнча окшош болгон

башка көрүнүштү анализдөө үчүн тапшырма берет. Окуучулар жогоруда көрсөтүлгөндөй суроолорго жоопторду жазып, алгоритмди өз алдынча колдонушат.

Тапшырмалар аткарылгандан кийин мугалим бир-эки окуучудан алгоритмде баяндалган суроолорго жооп берүүсүн өтүнөт.

Алгоритмди колдонуунун ыктарын бекемдөө үчүн саясий көрүнүштү дагы бир жолу анализдөө максатка ылайыктуу. Окуучулар мисалы, азыркы Кыргызстандагы жалпы саясий кырдаалдын стабилдешүүсү сыяктуу саясий көрүнүштү анализдей алышат. Бул тапшырма мурдагылардай эле жазуу жүзүндө жүргүзүлөт.

Окуучулар мындай татаалдыктагы көрүнүштөрдү анализдөөнү өздөштүргөнүнө көз жеткенден кийин, аларга кыйла татаал тапшырма, мисалы, алгоритмди азыркы Кыргызстанда кылмыштуу элементтердин ролунун күчөшү сыяктуу саясий көрүнүштөргө колдонууну сунуш кылуу керек. Тапшырма жазуу жүзүндө аткарылат. Тапшырма аткарылгандан кийин бир-эки окуучудан өз анализинин жыйынтыктарын билдирүүсүн өтүнөт, алардын жоопторун толуктай жана комментариялайт, жана корутундулайт.

3. Саясий пикирлерди комментариялоо

Бул суроону түшүндүрүүдөн баштап, мугалим саясий пикирлерди комментариялай турган жаңы алгоритмди сунуш кылат.

Саясий пикирди комментариялоо алгоритми.

1. Пикирди өз сөзү менен баяндоо.
2. Пикирге өз мамилесин билдирүү, өз көз карашын түшүндүрүү.
3. Пикирди толуктоо (эгерде бул керек болсо).
4. Пикирден жыйынтык жасоо.
5. Пикирди моралдык көз караштан баалоо (жыйынтыкты моралдын көз карашынан комментариялоо).

Окуучулар алгоритмди жазышат, андан кийин мугалим, мисалы: «Саясат — бул мүмкүн болуунун искусствосу» деген саясий пикирди комментариялайт.

1. Саясат — бул колдо болгондордон мүмкүн болушунча көбүрөөк пайда ала билүү.
2. Мен аталган көз карашты бөлүшөм; эгерде саясатчы колунда болгондон мүмкүн болушунча көбүрөөк пайда ала албаган саясатчы, начар саясатчы.
3. Толуктоо талап кылынбайт.
4. Саясат — бул көбүрөөк натыйжаларга жетишүү үчүн, кээде моралдык принциптерди сактабай коюуга мүмкүн болгон чөйрө.
5. Моралдык көз караштан бул жаман. Жакшы максатка кылмыштуу каражаттар менен жетишүүгө болбойт.

Мугалим ушундай татаалдыктагы саясий пикирди окуучуларга өз алдынча комментариялоо сунуш кылынат: «Бир аздары гана саясатчы болууга жөндөмдүү, бирок бардыгы алардын жасагандарын баалай алышат» (*Афиналык Перикл*).

Окуучулар тапшырманы жазуу жүзүндө аткарышат, андан кийин бир-эки окуучу өз комментарийлерин окуйт. Мугалим толуктай жана тактайт, корутундулайт.

Пикирлерди комментариялоону дагы бир жолу кайталоо максатка ылайыктуу. Окуучуларга төмөнкү пикирди сунуш кылууга болот: «Фиктивдүү бийликти кулатуу үчүн сөз эркиндиги керек». Окуучулар алгоритмди колдонушат жана жогоруда көрсөтүлгөндөй жазышат.

Эгерде мугалим тапшырманын аткарылганына жана алгоритмдин өздөштүрүлгөнүнө көз жетсе, окуучуларга кыйла татаал пикирди комментариялоону сунуш кылууга болот: «Саясат — бул адамдарга, алар үчүн башкы дегендер менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк бербөө искусствосу» (*П.Валери*). Окуучулар тапшырманы жазуу жүзүндө аткарышат.

Тапшырма аткарылгандан кийин, мурункудай эле, окуучулардын иштеринин жыйынтыгын текшерет, алардын жоопторун комментариялайт. Мугалим сабакты корутундулайт жана окуучулардын ишин баалайт.

Үйгө тапшырма

1. Эки саясий окуядан жана эки саясий көрүнүштөн мисалдарды топтоо. Бардык

мисалдарды жазуу жүзүндө анализдөө.

2. Саясий пикирди жазуу жүзүндө комментарийлоо: «Тарых — бул өткөндөгү саясат, жана саясат — бул бүгүнкү тарых» (Э. Фримен).

Саясий басма сөз (2 с)

Сабактын максаты:

- Газеталык макалаларды жана саясий мүнөздөгү карикатураларды анализдөө ыктарын иштеп чыгууну баштоо;
- саясий маселелерге өз көз караштарын иштеп чыгууга жана аларды коргоо ыктарын калыптандыруунун баштоо;
- башка көз караштарга сабырдуу болууга тарбиялоо.

Негизги түшүнүктөр: саясат, саясий партия, саясий идеология, карикатура, саясий басма сөз.

Сабактын планы

1. Кыргызстандагы азыркы саясий басма сөз (бир нече мисалда).
2. Саясий тексттерди анализдөө.
3. Саясий карикатураларды анализдөө.

Жаңы окуу материалын түшүндүрүүнүн алдында мугалим үй тапшырмаларынын аткарылышын текшерет. Саясий партиялардын типологиясын айкындоого жана саясий идеологиянын түрлөрүн түшүнүүсүнө өзгөчө көңүл бурулат.

1. Кыргызстандагы азыркы саясий басма сөз

Сабактын башталышында мугалим окуучуларга саясий партиялар өз идеяларын пропагандалоо жана жаңы тарапкерлерди издөө максатында саясий басма сөздү пайдаланарын түшүндүрөт. Мугалим окуучуларга өздөрүнө тааныш газеталарды атоону жана бул басылмалардын саясий спектрдеги ордун (солчул, оңчул, ортодо) аныктоону сунуш кылат. Андан ары мугалим окуучулардын көңүлүн, газетанын саясий багыты макалалардын аталыштарынан эмес, анын тексттеринин мазмунунан көрүнөөрүнө көңүлүн бурат. Сабакта ушул тексттерди анализдөө менен алек болушат.

2. Саясий тексттерди анализдөө

Материалды түшүндүрүүнү баштап, мугалим окуучуларды саясий тексттерди анализдей турган алгоритм менен тааныштырат.

Саясий тексттерди анализдөө алгоритми

1. Тексти башынан аягына чейин окуп чыккыла.
2. Эгерде текстте аталышы болсо, автор эмне үчүн ушундай аталышты тандагандыгы тууралуу ойлонгула.
3. Тексттин башкы максаты кандай?
4. Аталган саясий тексти саясий спектрдин кайсы шкаласына кошууга болоорун аныктагыла. Өз көз карашыңарга аргумент келтиргиле.
5. Аталган саясий текст кайсы саясий топко эсептелген?
6. Тексттин башкы оюна, автордун көз карашына өз мамилеңерди билдиргиле.
7. Тексттин башкы оюна негизденип корутунду чыгаргыла.

Окуучуларды алгоритм менен тааныштыргандан кийин, мугалим аны кантип колдонуу керектигин көрсөтөт. (бир газеталык макаланын мисалында).

Андан ары окуучуларга анализдөө үчүн, татаалдыгы боюнча мурункуларга окшош, башка текст сунуш кылынат. Окуучулар мурда окулган текстти колдоно алышат (класска алынып келинген газеталардан). Тапшырма жазуу жүзүндө аткарылат. Бул жерде иштөөнүн топтук формасын колдонуу максатка ылайыктуу. Жогорку класстын окуучулары тапшырманы аткарышкандан кийин, мугалим бир-эки окуучудан алгоритмде көрсөтүлгөн суроолорго жооп берүүнү сурайт.

Алгоритмди колдонуу ыктарын бекемдөө үчүн ушундай эле татаалдыктагы башка тексттин мисалында саясий тексти анализдөөнү кайталоо жакшы болот; бул жолу текстти мугалим сунуш кыла алат.

Окуучулар ушундай эле татаалдыктагы саясий тексттерди анализдөөнү

өздөштүргөнүнө ынангандан кийин, кыйла татаал саясий тексттерди анализдөөнү сунуш кылуу керек.

3. Саясий карикатураларды анализдөө

Саясий карикатура — бул, көбүнчө, бардыгына белгилүү саясатчылардын келбетин тартуу, актуалдуу кырдаалдагы темаларга, аларга мүнөздүү ой пикирлерге вариациялоо; булардын бардыгы экономикалык формада болууга тийиш. Көбүнчө саясий карикатураларда саясий окуялардын жана көрүнүштөрдүн терс жактары келекеге алынат.

Мугалимге ар түрдүү карикатураларды көрсөтүү менен өз түшүндүрүүлөрүн коштоо сунуш кылынат. Аларды «Агым», «Республика» газеталарынан ж.б. басылмалардан табууга болот.

Түшүндүрүүнү аяктап жатып, мугалим карикатураларды окуй билүүнү үйрөнүүнү сунуш кылат. Бул үчүн мугалим окуучуларды дагы бир алгоритм менен тааныштыруу керек.

Саясий карикатураларды анализдөө алгоритми

1. Аталган карикатуранын башкы идеясы кандай?
2. Аталган карикатура эмнени келекеге алат (саясий ишмердин тышкы келбети, анын жүрүш-турушу, саясий окуя же көрүнүш)?
3. Эгерде карикатурада саясатчы же адамдардын тобу тартылса, аталган карикатура анын (алардын) кадыр-баркын басмырлап жатабы?
4. Аталган карикатуранын автору кайсы саясий идеологиянын тарапкери экендигин аныктагыла? Өз жообуңарды аргументтештигиле.
5. Аталган карикатура кайсы социалдык топко эсептелгенин аныктагыла? Жообуңарды аргументтештиргиле.
6. Аталган карикатуранын башкы идеясына өз пикириңерди билдиргиле.
7. Бул карикатура кайсы максат менен түзүлгөнү тууралуу ойлонгула (анда тартылган саясатчынын маскаралоо, анын олуттуу кемчиликтерин көрсөтүү, коомдук нааразылыктарды күчөтүү, терс саясий көрүнүштөрдү келекеге алуу ж.б.у.с.). Өз көз карашыңарды аргументтештиргиле.

Мугалим алдын-ала даярдалган мисалда алгоритмди кантип колдонуу керектигин көрсөтөт. Андан ары окуучуларга, тартылышынын татаалдыгы боюнча биринчисине окшош башка карикатураны анализдөө сунуш кылынат. Тапшырма фронталдуу (эгерде мугалимдин колунда бир эле сүрөт болсо), индивидуалдуу (эгерде карикатуралар көп болсо) түрдө аткарылат.

Бир-эки окуучу классты анализдөөнүн өз варианттары менен тааныштырат. Алгоритм боюнча саясий карикатураны анализдөө ыктарын бекемдөө максатында, тартылышынын татаалдыгы боюнча мурункусуна окшош болгон башка карикатураны колдонуп, ишти кайталоо максатка ылайыктуу, андан кийин кыйла татаалырагы менен иштөө керек. Бул тапшырмалар (мурункулардай эле) жазуу жүзүндө аткарылат.

Үйгө тапшырма

1. Газеталардан жана журналдардан, авторлору карама-каршы идеологиялык көз караштагы эки саясий макаланы тандоо. Алгоритмди колдонуп, эки макаланы анализдегиле.
2. Газеталардан жана журналдардан эки саясий карикатураны тандоо: биринчиси саясий ишмердин сүрөтү, экинчиси – саясий көрүнүштөрдүн терс жактарын келеке кылган сүрөт. Алгоритмди колдонуп эки карикатураны анализдөө.

Кошумча тапшырма (каалоочулар үчүн)

1. Ар кандай актуалдуу саясий окуя же көрүнүш тууралуу төмөнкү көз карашты:
 - а) либералдык идеологияны;
 - б) консервативдик идеологияны;
 - в) социал-демократиялык идеологияны;
 - г) коммунисттик идеологияны жактаган автордун позициясында чакан макала жазуу;
2. Үстүбүздөгү жылдагы ар кандай саясий окуяны же көрүнүштү, же саясий ишмерди келеке кылган карикатураны тартуу. Карикатура төмөнкү талаптарга ылайык келүүгө

тийиш:

- Жөнөкөй болуусу;
- Түшүнүктүү болуусу;
- анын авторунун саясий симпатиясын чагылдыруусу;
- окурмандардын белгилүү социалдык тобуна арналышы;
- анда тартылган инсандын (адамдардын тобунун) жеке кадыр-баркын кемсинтпөөсү.

Саясий лидерлер (1 с.)

Сабактын максаты:

- окуучуларды саясий лидерликтин өзгөчөлүктөрү менен тааныштыруу;
- саясий лидердин ишмердигин анализдөөнүн ыктарын калыптандырууга киршүү ;
- лидерликтин тоталитардык формаларын кабылдабоого тарбиялоо.

Негизги түшүнүктөр: саясий лидер, партия, саясат, бийлик.

Сабактын планы:

- Саясий лидер тууралуу түшүнүк.
- Лидердин популярдуулугу.
- Лидердин функциясы .

Үй тапшырмасын текшергенден жана бааларды койгондон кийин, мугалим сабактын темасын жарыялайт жана жаңы окуу материалын түшүндүрүүнү баштайт.

1. Саясий лидер тууралуу түшүнүк

Саясий партиялар бийликке жана саясатка олуттуу таасир тийгизет. Бирок ар бир мамлекетте, ар бир партияда башкаруунун жүзөгө ашырган кадыр-барктуу жетекчи бар. Мындай жетекчини *лидер* (англис тилиндеги *leader*, б.а. алга ээрчиткен; алып баруучу) деп атоо кабыл алынган. Лидер — бул жеке таасири коомдук процесстерде олуттуу роль ойноого мүмкүнчүлүк берген, уюмдун же башка топтун кадыр-барктуу мүчөсү.

Түшүнүктөрдү бекемдөө

Окуучулар дептеринин сол жагына *лидер* деген сөздү, а оң жагына болсо — сөздөрдү жана сөз айкаштарын жазуу:

1. Чиновник.
2. Уюштуруучулук жөндөмүнө ээ болгон адам.
3. Кыжыр келтирүүчү мүнөзү менен айырмаланган адам.
4. Эмоциясын токтото албаган адам.
5. Айрым социалдык топтордун кызыкчылыгын чагылдырган адам.
6. Эркек.
7. Аял.
8. Кадыр-барктуу адам.

Тапшырма. Лидерде дайыма болгон, ансыз ал жашай албай турган сөздөрдү жана сөз айкаштарын белгилегиле. Өз тандаганыңарды түшүндүргүлө.

Түшүнүктөрдү бекемдегенден кийин мугалим *саясий лидерликтин өзгөчөлүктөрүн сүрөттөп жазат:*

1. Саясий лидердин пайда болушунда (калыптанышында) стихиялуу кырдаалдар чоң роль ойнойт.
2. Саясий лидердин дайыма образы, имиджи бар. Бул образ лидер кызмат кылган адамдардын кызыкчылыктарына ылайык суроо-талаптарынын таасири астында калыптанат.
3. Саясий лидер, ал башкарган уюм, кыймыл, топ кармангандарга окшош баалуулуктардын белгилүү системасын алып жүрөт.
4. Лидер өз уюму, уюму — лидери менен бекем байланышкан.
5. Лидер *формалдуу*, б. а. дайындалышы мүмкүн. Мындай учурда анын кадыр-баркы кызматка негизденет. Бирок *формалдуу эмес лидерлер* деле бар. Алардын адамдарга таасири толугу менен лидердин жеке сапаттары, анын кадыр-баркы менен аныкталат жана ээлеген кызматына көз каранды эмес.

2. Лидердин популярдуулугу (практикалык иш)

Мугалим лидердин коомдогу популярдуулугун эксперттик баалоолор методунун

жардамы менен аныктаса болот деп түшүндүрөт; эксперттердин ролунда окуучулардын өзүнүн чыгуусу сунуш кылынат. Эксперттердин пикирин иштеп чыгуу үчүн социологдор төмөнкү жөнөкөй формуланы сунуш кылышат:

$$\Phi 1 = \frac{\text{(моралдык облик + кармануу манерасы)} \times \text{(белгилүүлүк даражасы)}}{\text{Саясий демилгелердин}}.$$

$$\Phi 2 = \frac{\text{(саясий активдүүлүктүн жолдору)} \times \text{(социалдык базанын мүнөзү)}}{\text{башка саясий лидерлерге каршы туруу даражасы}}.$$

$\Phi 3 =$ (орун алган проблемаларды чечүүнүн натыйжалуулугу) \times (бул тууралуу калкты маалымдалгандыгы даражасы степень).

Саясий лидердин жалпы популярдуулугу формула боюнча эсептелет:

$$\Phi 4 = \Phi 1 + \Phi 2 + \Phi 3.$$

Бул формулаларды колдонуп, окуучуларга белгилүү ар бир саясий лидердин популярдуулугунун даражасын аныктаса болот. Эки лидерди алып алардын популярдуулугунун даражасын салыштырса жакшы болот. Формулалардагы цифраларды беш баллдык шкала боюнча класстын пикиринин негизинде коюу керек.

3. Саясий лидердин функциялары

Сабакты аяктап жатып, мугалим окуучулар менен аңгемелешүү учурунда саясий лидердин негизги функцияларын ачып берет:

- социалдык топтордун, партиялардын кызыкчылыктарын интеграциялоо жана саясий уюмдардын ишмердигине жетекчилик;
- кыйын-кезең учурда өзүнө жоопкерчиликти алуу мүмкүнчүлүгү.

Үйгө тапшырма

1. *Лидер жана жетекчи* түшүнүктөрү мааниси боюнча эмнеси окшош жана эмнелеринен айырмаланат.
2. Кыргызстанды башкаруу үчүн зарыл болгон саясий лидердин сапаттарын санап бергиле? Өз чечимиңерди түшүндүргүлө.

Кошумча суроолор жана тапшырмалар

1. Тарыхый процесстеги саясий лидердин жана эл массаларынын ролун кантип салыштырылат?
2. Кыргызстандын жана Батыш өлкөлөрүнүн саясий лидерлерин эмне жакындатып, эмне айырмалап турат?
3. Кандай шарттар саясий лидердин керт башына сыйынуучулугунун пайда болушуна алып келет?
4. Бул пикирди анализдегиле: «Саясатчылар көбүнчө ойногон ролдору, өзүнүкү болбой чыгат. Алар дайыма кимдир-бирөөлөргө имитатор болуп чыгышат, кимиси өздөрүнө караганда жакшыраак же кызыктуураак. Көбүнчө саясатчылар өз образдарын, коомчулуктун алдында жакшыраак көрүнүшү үчүн, кадимкисинен таанылгыстай кылып өзгөртүп жиберешет» (Дж. К. Гэлбрейт).

Саясатка катышуунун формалары (1 с.)

Сабактын максаты:

- окуучуларды саясий ишмердиктин түрлөрү менен тааныштыруу;
- ар бир адамдын коомдун саясий турмушуна катышуусунун зарылдыгын көрсөтүү.

Сабактын планы

1. Мамлекеттик бийлик органдарында иштөө.
2. Саясий партияларга катышуу.
3. Депутаттарга шайлоого катышуу.
4. Митингдерге катышуу.

5. Референдумга катышуу.

6. Формалдуу эмес кыймылдарга катышуу

Мугалим окуучуларды алдын-ала сабакка дептердин таза барагын ала келүү зарылдыгын эскертет.

Окуучулардын ичинен, ар бир практикалык тапшырмалардын жыйынтыктарын чыгаруу үчүн эсеп комиссиясын (5-6 киши) дайындоо зарыл. Комиссия мүчөлөрү бардык маселелер боюнча, башка окуучулар сыяктуу эле добуш берүүгө катыша алат. Эсеп комиссиясынын иш орду алдын-ала даярдалат.

Мугалим окуучуларга алдыда конкреттүү мисалдарга таянып саясий катышуунун формаларын, б.а. жарандардын саясий ишмердигинин конкреттүү түрлөрүн талдоо турарын түшүндүрөт. Андан кийин эсептөө комиссиясынын өз ордуңарды ээлөөгө чакырат. Окуучулар дептерлерине сабактын темасын жана саясий катышуунун (мугалим да доскага жазат) биринчи формасын жазат.

1. Мамлекеттик бийлик органдарында иштөө

Окуучулар № 1 анкетага жооп берүүгө киришет, суроолор мугалим тарабынан берилген суроолорго жооп беришет. Жооптор кагазга жазылып, эсептөө комиссиясына тапшырылат.

Сиз кайсы жерде иштөөнү каалайсыз:

- мэрияда;
- Жогорку Кеңешке депутат;
- министр
- президент;
- милицияда;
- прокуратурада?

Жогоруда саналган иштердин бирин да аткарууну каалабайм.

Керектүүсүн белгиле. Бир гана жоопту белгилөө керек.

Эсептөө комиссиясы жоопторду анализдегенче, мугалим үй тапшырмасын текшерет же окуучуларга тапшырма берет.

Америкалык конгрессменге кандидат Роберт Кеннединин (1986 г.) шайлоо алдындагы ураанын комментарияла.

«Аралашкыла! Катышкыла!»

«Эгерде проблеманы чечүүнүн бөлүгү болбосоң, сен — проблеманын бөлүгүсүң!»

«Демократиялык коомдо макулдук эмес, катышуу маанилүү!»

«Эгерде сен ишке катышсаң, анда биздин система иштейт!»

Бул ураандар кайсы социалдык топторго таасир этүүгө тийиш эле? Жообуңарды түшүндүргүлө.

Мугалим доскага (окуучулар — дептерге) саясий катышуунун төмөндөгүдөй формаларын жазышат.

2. Саясий партиялардын иштерине катышуу

№ 2 анкета

Сиз кайсы партияга (кыймылга) мүчө болгунуз келет:

- КПК;
- «Ак Жол»;
- «Менин өлкөм»;
- «Ата Мекен»;
- «Ар Намыс»;
- башка партия (бир гана партияны ата)?

Эч кандай партияга мүчө болгум келбейт.

Бир гана партиянын атын тандагыла.

Эсептөө комиссиясы анкетанын жыйынтыгын чыгарып, формула боюнча окуучулар арасында партиялардын популярдуулугунун даржасын аныктайт:

$$Ф = \frac{\text{Белгилүү бир партияны тандагандардын саны}}{\text{Сабакка катышкан}} \times 100\%$$

Окуучулардын саны

Андан ары мугалим класстын активдүүлүгү тууралуу корутунду чыгарат.

Мугалим доскага саясий катышуунун үчүнчү формасын жазат, окуучулар болсо өз дептерлерине көчүрүшөт.

3. Шайлоолорго катышуу

Мугалим депутаттардын ойдон чыгарылган фамилияларын жана алардын партияларын жаздырат. Окуучулар аларды барактарга жазып алышат.

№ 3 анкета

Асанов (КПК).

Эшматов («Ар Намыс»)

Ташматова («Менин өлкөм»)

Баарына каршы

Сиз колдобогон депутаттардын фамилияларын белгилегиле. Сиз колдогон бир гана кандидаттын атын тизмеде калтыргыла.

Эсептөө комиссиясы добуш берүүнүн жыйынтыгын жарыялайт. Мугалим добуш берүүнүн жыйынтыгын *№ 2 анкета* боюнча сурамжылоонун натыйжалары менен салыштырат жана саясий катышуунун төртүнчү формасын жазат; окуучулар аны дептерлерине көчүрөт.

4. Митингдерге катышуу

№ 4 анкета

Сиз митингдерге катышууну каалайсызбы (керектүүсүн белгиле):

- каалайм;
- каалабайм;
- билбейм?

Кандай шарттарда сиз митингге барар элениз?

Эсептөө комиссиясы жыйынтыгын анализдейт. Мугалим класстын активдүүлүгү тууралуу корутунду чыгарат, андан кийин доскага саясий катышуунун бешинчи формасын жазат.

5. Референдумга катышуу

Мугалим, референдум — бул ички же тышкы саясий маселелер боюнча акыркы жыйынтыкты чыгаруу максатында элдин өз пикирин билдирүүсүн суроо, деп түшүндүрөт.

№ 5 анкета

Мектепте сабакты 9.00 баштоо керекпи:

- ооба;
- жок?

Керексизин сыз.

Эсептөө комиссия жыйынтыгын жарыялайт. Мугалим кезектеги корутундусун чыгарат, андан кийин саясий катышуунун бешинчи формасын доскага жазат.

6. Формалдуу эмес кыймылдарга катышуу

Мугалим формалдуу эмес кыймыл — бул белилүү бир проблеманы чечүүгө тарапкерлерди тартуу, өздөрүн көргөзүү, алакалашуу ж.б. үчүн жарандар тарабынан ыктыярдуу негизде түзүлгөн уюмдар. Хиппилердин кыймылы, экологиялык кыймыл ж.б. ага мисал боло алат.

Окуучулар дептерлерине жазышат.

№ 6 анкета

Формалдуу эмес кыймылдарга катышууну каалайсызбы:

- ооба;
- жок;
- билбейм?
- керексизин сыз.

Эсептөө комиссия жыйынтыгын жарыялайт.

Сабактын аягында мугалим, класс менен ангемелешүүдө, толтурулган анкетанын жыйынтыктарына таянып (алар доскага жазылган) класстын саясий маданиятынын

деңгээлин анализдейт. Окуучулардын саясий ишмердиктин тигил же бул формалары менен алектенүүгө даярдыгынын даражасына өзгөчө көңүл буруу керек.

Кошумча суроолор жана тапшырмалар

1. «Кул, өзүнүн кулчулук абалын сезсе жана ага каршы күрөшсө, ал революционер. Кул, өзүнүн кулчулук абалын сезбей жана үнсүз-сөзсүз кулчулук турмушка моюн сунса, анда жөн эле кул. Кул, кулчулук турмушка маашырланып жана өзүнүн мээрман жана жакшы кожоюнуна суктанса, ал акмак» деген сөзгө түшүндүрмө бергиле (*В.Ленин*). Бул айтылган сөз «Саясий катышуунун формалары» сабагынын мазмуну менен байланыштырууга болот?
2. 1991-ж. 17-мартындагы СССРди сактап калуу тууралуу референдум сыяктуу окуяны анализдегиле. СССР сактап калуу үчүн өлкөнүн жарандарынын 76,4% жактап добуш берсе да, Советтер Союзу 1991-ж. декабрында баары бир кулап калды? Жообуңарды аргументтештиргиле.

Демократия (*практикалык сабак*)

Сабак таанып билүүчү маселелерди жана практикалык тапшырмаларды чечүү аркылуу демократиялык саясий режим тууралуу билимдерин кеңейтип жана тереңдетип, окуучуларды демократиялык принциптерди жүзөгө ашыруунун шарттарын түшүнүүгө, жарандын демократиялык коомдогу демократиялык мамлекеттеги мүмкүнчүлүктөрү, укуктары жана жоопкерчиликти тууралуу ой жүгүртүүгө алып келет.

Сабактын планы

1. Демократиянын принциптери жана демократиялык саясий механизмдер.
2. Коомду уюштуруунун демократиялык принциптери жана алардын коомдун турмушунун түрдүү чөйрөлөрүндө көрүнүшү.
3. Демократиянын түз жана өкүлчүлүк формалары. Инсандын саясий укуктары.

Сабактын алдында окуучулар демократиялык саясий режим (демократия) тууралуу үстүртөн гана маалыматтарды алышты, ал эми иштеп жаткан саясий механизмдерден бирөө гана — укуктук мамлекет окуп үйрөнүлдү. Башкалары болсо кийинки сабактарда кеңири талкууланат. Ошондуктан, сабакта «саясий плюрализм», «көп партиялуулук», «парламентаризм», «демократиялык саясий маданият» деген түшүнүктөрдү кеңири ачып берүү максатка ылайык келбейт.

Биринчи суроо окуучулар төмөндөгү тапшырмаларды аткаруунун негизинде каралышы мүмкүн.

№ 1 тапшырма. Сиз талашка күбө болдуңуз. Катышуучунун бири демократия, анын негизги принциптери — эл бийлиги өкүм сүрүп, инсандын эркиндиги жана тендиги — коом жана мамлекет тарабынан таанылып, конституциялык жол менен бекемделген жерде болот деп эсептейт.

Дагы бирөөсү, өлкөнүн негизги мыйзамында демократиялык принциптерди формалдуу бекемдөөнүн жана аларды реалдуу турмушка ашыруунун ортосунда чоң ажырым бар, аны белгилүү шарттарда гана четтетүүгө болот дейт. Чыныгы демократия демократиялык принциптерди ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн түзүлгөн шарттардын бардык жыйындысы менен мүнөздөлөт, деп болжолдойт ал.

Сизге сөз берилди.

Мугалимдер үчүн түшүндүрмө

Тапшырма классста дискуссия уюштурууга эсептелген, максаты — окуучуларды демократиялык саясий режим тууралуу билимдерин колдонууга үйрөтүү.

Тапшырманы аткарууга *биринчи кадам*: биринчи сунуш кылынган позициянын рационалдуу учурун табуу — бул демократиянын негиздүү принциптери тууралуу тезис.

Окуу учурунда проблемалык кырдаалды курчутуу үчүн демократиялык принциптер официалдуу бекемделген Кыргыз Республикасынын Конституциясынын статьяларын окуп бере алат, жана окуучулар өз пикиринде, Кыргызстанда демократиялык саясий режим түзүлдү деп эсептешсеби.

Экинчи кадам: Демократиялык принциптерди жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон

шарттардын жыйындысын кароо. «Демократиялык саясий режим» түшүнүгүнө таянып класска демократиялык принциптерди жүзөгө ашыруу үчүн кандай шарттар зарыл экендигин санап берүүнү сунуш кылат.

Окуучулар кыйналып калса окуу китебиндеги фрагментке көңүлүн буруу керек. Жоопторду жалпылап, педагог аталган шарттар, саясий системанын: укутук мамлекет, саясий плюрализм, парламентаризм, демократиялык саясий маданият сыяктуу демократиялык механизмдеринин иштеши менен байланышкан; ошондуктан демократияны саясий системаны уюштуруунун ыкмасы деп аташат.

№ 2 тапшырма. Окуучуларга конкреттүү мисалда (айталы, биздин өлкөнүн экономикалык чөйрөсүндөгү менчикти түрдүү формаларынын бекемделишинин мисалында) коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү демократиянын өз ара байланыштарын ачып берүү сунуш кылынат.

Мугалимдер үчүн комментарий. Тапшырманын максаты — окуучуларды демократия коомдук турмушту уюштуруунун ыкмасы катары, анын бардык чөйрөсүн камтый тургандыгы тууралуу өз алдынча жыйынтыкка алып келүү.

Төмөндөгү маселелер боюнча класс менен аңгемелешүү натыйжалуу иштөөгө шарт түзөт:

«Менчик тууралуу мыйзам» жарандардын экономикалык ишмердигинде теңчиликти жана эркиндикти бекемдеп, менчиктин түрдүү формаларынын пайда болушуна шарт түздү деп эсептөө туурабы? Жообуңарды түшүндүргүлө.

«Менчик тууралуу мыйзамдын» парламент тарабынан бекитилишин саясий чөйрөгө кошууга болобу? Жообуңарды түшүндүргүлө.

Бул документтин мазмуну менен мыйзам чыгаруучулардын укуктук аң сезими менен байланышы кандай (б. а. коомдук турмуштун руханий чөйрөлөрү)?

Жоопторунду жалпылоонун натыйжасында кандай корутунду чыгара алар элеңиз?

Демократиянын өкүлчүлүк жана түз формалары тууралуу маселе № 3 тапшырманын жыйынтыктарын коллективдүү талкуулоо жолу менен каралат.

№ 3 тапшырма. Эл бийлиги принциби мамлекеттик бийлик органдарына өкүлдөр шайланган өкүлчүлүк демократиясы аркылуу жана саясий чечимдерге, мамлекеттик жана кызмат адамдарынын аракеттерине түздөн-түз таасир эткен түз демократия аркылуу жүзөгө ашырылат деп эсептешет, саясат таануучулар.

Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы — өкүлчүлүк, кайсынысы түз демократияга тийиштүү экендигин көргөзгүлө?

1. Депутаттардын парламенттеги ишмердиги.
2. Саясий партиянын, коомдук-саясий кыймылдын өкүлүн же көз каранды эмес кандидатты мамлекеттик бийликтин мыйзам чыгаруу органына шайлоо.
3. Жарандардын митингдерге, демонстрацияларга, жүрүштөргө жана пикеттерге катышуусу.
4. Жарандардын референдумдарга катышуусу.
5. Президентти жалпы элдик шайлоо.

Тандагандарыңды негизде.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 46-53 статьяларын окугула жана көрсөтүлгөн саясий ишмердикте жарандын кайсы саясий укуктары жана эркиндиктери ашарын аныктагыла? Эмне үчүн бул аракеттер белгиленген укуктук тартипте жүзөгө ашырылууга тийиш? Жообунду фактылар менен түшүндүр.

Мугалим үчүн комментарий

Тапшырма жаран жана анын саясий ишмердиги, ошонун ичинде, демократия тууралуу билимдерди жалпылап, аларды билимдердин жаңы системасына киргизүү. Иштин натыйжалуулугу уюштурууга жараша болот. Карточкалардагы тапшырмаларды алдын-ала даярдап, жок дегенде бир партага бирден берсе жакшы болот. Аны кезек-кезеги менен уюштуруу маанилүү: алгач окуучулар кайсыларды өкүлчүлүк демократиясына тиешелүү кылгандарын тактоо керек. Андан кийин окуучуларга Конституциянын статьяларын окууга убакыт берип, аны коолективдүү талкуулап, кайсы саясий укуктар

жана эркиндиктер, аталган саясий аракеттердин ар бирине негиз болуп саналат. Корутундусунда, саясий ишмердикти белгиленген эрежелерге баш ийдирүүнүн зарылдыгын бекемдеген, окуучулардын мисалдары угулат.

Жыйынтыктап жатып, мугалим жарандардын саясий укуктарын жүзөгө ашыруу демократиянын белгилүү бир формалары менен гана байланышпастан, инсандын саясий системадагы конкреттүү абалын (анын саясий статусун) калыптандырат.

№ 4 тапшырма.

Азыркы учурда биздин өлкөдө дискуссия, пикирлерди жана көз караштарды эркин алмашуу үчүн ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Окумуштуулардын пикири боюнча, төмөндөгүдөй бир нече шартты сактаганда гана оң натыйжа бере алат:

— дискуссиянын максаты бири-бирине өзүнүн тууралыгын ынандыруу эмес, көз караштарды жакындатуу, талкууланып жаткан көрүнүштү түшүндүрүүдө жалпы жолду табуу;

— дискуссия далилдөө же четке кагуу зарыл болгон тезисти сунуш кылуудан башталат;

— аргументы жана контраргументтер жакшы текшерилген жана ынандыруу болууга тийиш;

— каршы чыгуу (контраргументтер) оппоненттин инсандык касиеттерине каршы эмес, анын аргументтериндеги чабал жерлерге каршы болууга тийиш.

«Мен жасоого тийишмин» жана «мен жасай албайм» формасында «Мен дискуссияга катышып жатам» деген эстеткич түзүү керек.

Тапшырма окуучулардын конструктивдүү дискуссияны өткөрүү эрежелери тууралуу ой жүгүртүүсүнө багытталган жана окуучуларды кийинки сабактарда, оюн формасында «тегерек столдо» аңгемелешүү өткөрүүгө даярдоого манилүү кадам болуп калат.

Саясий плюрализм (*«тегерек столдогу» аңгемелешүү*)

Сабактын формасын тандоо окуучуларды плюрализмдин маңыздуу тууралуу кыргыз коомуна кеңири тараган көз караштар менен гана тааныштырууга гана эмес, ошондой эле, жүйөө келтирүү чеберчилигин жана саясий сөздүн маңызын өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берген эркин пикир алмашуу кырдаалын моделдештирүүгө да умтулуу менен шартталган. Бул андан ары «ролдошкон оюнду» өткөрүүдө да чоң мааниге ээ болот. Оюн сабактын натыйжалуулугу уюштуруу этабындагы уюштурууга жараша болот.

Андан ары алдын-ала консультациялардын сериясы өткөрүлөт, алардын максаты — окуучулардын бул тобуна талкуулоо үчүн сунуш кылынган маселелердин мазмунуна алдын-ала талдоо жүргүзүүсүнө көмөктөшүү, кошумча адабияттарды колдонуунун сунуш кылуу, «тегерек столдо» аңгемелешүүнүн жалпы сценарийин жана аңгемелешүүдө келтирилүүчү аргументтердин жана контраргументтердин логикалык байланышын ойлонуштуруу.

Оюн сабагы канчалык терең иштелип чыкса, анын катышуучулары өз ролдорун ошончолук терең өздөштүрүшүп, «аңгемелешүү» жакшы өтүп, жаңы билимдерди эркин пайдаланып, аларды окуучулардын (көпчүлүк окуучулардын) сезимдерине жеткирерин, эксперименталдык изилдөөлөр көргөздү.

Топто иштөө учурунда кошумча адабияттар аныкталып, сабактын кеңири планы түзүлүшү мүмкүн. Мисалы төмөндөгүлөр:

1. Плюрализм түшүнүгү.
2. Саясий плюрализмдин коомдук турмуштун башка чөйрөлөрүндөгү плюрализм менен байланышы.
3. Көп партиялуулук саясий плюрализмди жүзөгө ашыруунун формаларынын бири катары:
 - саясий партияларды жана партиялык системаларды типтештирүү;
 - демократиялык өлкөлөрдө көп партиялуу системанын иштөө механизминин артыкчылыктары жана кемчиликтери.

Сабактын башталышында, аны өткөрүүнүн максаты жана формасы кабарланып, ошондой эле, алдын-ала берилген үй тапшырмасын аткаруунун жыйынтыгы талкууланат. Эстетикч төмөндөгүдөй болушу мүмкүн:

«Мен:

- оппоненттин ойлорун угууга;
- аларда өз позицияма жакын ойлорду табууга;
- анын аргументтерин тактоого жана өнүктүрүүгө;
- өз позициямды так билдирүүгө;
- аны фактылар менен негиздөөгө;
- биздин пикир келишпестиктердин маңызын даана көрүүгө тийишмин.

Мен:

- оппоненттин «жеке сапаттарына тийише»;
- андан «катуу сүйлөөгө» аракеттенбе;
- анын көз караштарын далилсиз четке какпа;
- текшерилбеген же так эмес фактыларды колдоно» албайм.

Андан ары «тегерек столдун» катышуучулары аңгемелешүүгө чакырылат. Класка (аудиторияга) дискуссияга дыкаттык менен байкоо жүргүзүүгө, эрежелерди сактап, талкууга катышып, сабактын аягында кимдер тапшырманы жакшы аткаргандыгын аныктоо сунуш кылынат.

«Тегерек столдо» аңгемелешүү иштелип чыккан сценарий боюнча жүргүзүлөт. Мисалы, алып баруучу (мугалим) азыркы учурда, «плюрализм» сөзү ар түрдүү айкалыштарда: «менчиктин формаларынын плюрализи», «көз караштардын плюрализи» ж.б. сөздөрдү угууга болот. Ал «плюрализм» түшүнүгүнүн көп жактуулугун белгилеп, анын маңызы тууралуу эки көз карашты мисалга келтирет.

Биринчи позицияга ылайык, плюрализм, латын сөзүнөн — «көп түрдүү», кызыкчылыктардын, экономикалык, социалдык, саясий институттардын көп түрдүүлүгүн билдирет.

Экинчи көз караштын жактоочулары, көп түрдүүлүк плюрализмдин маанилүү, бирок бирден-бир эмес белгиси, ал — конкуренцияны жана оппозицияны түзүү жолу менен көп түрдүүлүктү стимулдаштыруу (колдоо) дешет.

«Тегерек столдун» катышуучулары үйрөнүлгөн адабияттардын жана мурда алынган билимдердин негизинде өз көз караштарын коргоо (же төгүндөө) үчүн аргументтерди (же контраргументтерди) келтиришет.

Ар бир чыгып сүйлөгөн адам регламентти (3 — 4 мин) жана дискуссиянын эрежесин сактап, биринчи кезекте, талкууланып жаткан проблеманы тактап, өнүктүрүп жана конкреттешип, мурда айтылган рационалдуу ойлорго таянганы маанилүү.

Биринчи чыгып сүйлөөчү эки карама-каршы көз карашты бириктирүүчү жоболорго: «коомдук турмуштун элементтеринин көп түрдүүлүгүн, ар түрдүүлүгүн таануу», конкреттүү мисалдарда плюрализмдин бул белгилеринин монополизмге каршы коюу үчүн жетишсиз экендигине көңүл бурганы абзел. Мисалы, мурунку ГДР дагы көп партиялуулуктун формалдуу сакталышы, бир партиянын бийликке монополиясын буза алган жок.

Коомдук турмуштун көп жактуулугун стимулдаштыруу, анын түрдүү элементтеринин өз алдынчалыгын жана тең укутуулугун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын мурдагы айтылган статьясын келтирүү жолу менен кароого жана алардын жүзөгө ашырылышын конкреттүү фактылар менен сүрөттөсө болот.

Саясий системадагы плюрализмдин принциптеринин негизинде кыргыз коомунда саясий партиялардын, коомдук кыймылдардын, кесиптик бирикмелердин, чыгармачыл союздардын жана башка институттардын калыптанышына көңүл буруу абзел. Алардын ишмердигин СССРдин тиешелүү органдарынын иштеши менен (партиялык же профсоюздук) салыштыруу окуучуларды монополизмдин жана плюрализмдин принциптеринин айырмачылыктарын, түшүнүүгө алып келүүгө мүмкүнчүлүк берет.

«Тегерек столдогу» аңгемелешүүнү алып барууда (мугалимдин) ролу чоң. Ал

сүйлөөчүлөрдүн позицияларын тактап, пикир келишпестиктердин маңызын даана билдирип, айтылгандарды корутундулап, бир көрүнүштөн экинчисине өтөт жана аудиторияга жаңы суроолор менен кайрылып, аңгемелешүүнүн дискуссиялык мүнөзүн сактап турат.

Кошумча аргументтерди жана контраргументтерди келтирүү да максатка ылайыктуу. Саясий плюрализмдин позитивдүү мааниси, айрым бир терс көрүнүштөрдү анализдөө жолу менен да ачылып берилет. Мисалы, алып баруучу угуучулардын жана «тегерек столдун» катышуучуларынын көңүлүн, бир катар өлкөлөрдө саясий партиялардын тең укуктуулугун жарыялоо толук деңгээлде жүзөгө ашпагандыгына буруу керек. Майда партиялардын кандидаттары, көз каранды эмес кандидаттар сыяктуу эле, өз идеяларын пропагандалоо үчүн массалык маалыматт каражаттарын кеңири колдонууга финансылык мүмкүнчүлүктөрү жок. Коомдун кызыкчылыгына, өкмөттүн же парламенттин ишмердигине карама-каршы келген жана жеке корпоративдик кызыкчылыктарды коргогон лоббисттик уюмдардын таасирин белгилөөгө болот.

Согуштан кийинки Италиянын тарыхы окуучулардын жандуу кызыгуусун жаратат. Ал жердеги шайлоолорго көптөгөн саясий партиялардын катышуусу шайлоочулардын добуштарынын бөлүнүшүнө, анын натыйжасында кайра шайлоолорду өткөрүүгө жана коалициялык өкмөттөрдүн тез-тез алмашуусуна алып келген.

Алып баруучу окуучуларга саясий плюрализмдин шарттарында, мүмкүн болуучу мындай негативдүү көрүнүштөрдү четтетүүнүн жолдору тууралуу ойлонууну сунуш кылат. «Тегерек столдун» катышуучулары, мурда үйрөнүлгөн адабияттарга жана массалык маалымат каражаттарынын материалдарына таянып, түрдүү өлкөлөрдө, ошонун ичинде, Кыргызстанда көп партиялуу демократияны жана шайлоо кампаниясын мүнөздөөгө даяр болуусу маанилүү. Мугалим «тегерек столдун» алып баруучусунун жоопкерчиликтүү ролун аткаруу менен, ал ошол эле учурда, анын катышуучуларынын бири болуп саналат. Ошондуктан, ал — өзүн тең алып жүрүп, жалпы талкууга аралашып, аны тиешелүү нукка турууга тийиш.

Сабактын жыйынтыктоочу этабында аңгемелешүүнүн жыйынтыгы чыгарылат жана тапшырмаларды аткаруунун натыйжалары коллективдүү талкууланат.

Угуучулар, өз ойлору боюнча, дискуссияларды өткөрүүнүн эрежелерин бузбастан, тапшырмаларды ийгиликтүү аткарган «тегерек столдун» активдүү катышуучуларынын аттарын аташат.

«Тегерек столдун» катышуучулары, өз кезегинде, сабактын башталышында коюлган суроолорго угуучулардын жоопторун баалашат. Эгерде, окуучулар коомдук өнүгүүнү стимулдаштырган, саясий тандоо эркиндигин камсыз кылган, социалдык карама-каршылыктарды жана конфликттерди тынч жөнгө салууга мүмкүнчүлүк берген, саясий плюрализмдин маанисин түшүнсө, сабак натыйжалуу деп каралат.

Шайлоо кампаниясы (ролдошкон оюн)

Оюндун максаты — жүрүш-туруштун демократиялык саясий моделдери тууралуу теориялык билимдерин бекемдөө жана тереңдтүү; шайлоочунун ролун чагылдырган, ишмердиктин ыкмаларына ээ болушуна шарт түзүү.

Оюн комплекстүү мүнөзгө ээ. Ал окуу ишинде шайлоо кампаниясы үчүн типтүү болгон (шайлоочунун жана өкүлчүлүк шайлоо постуна кандидат) ролдорду кайра кайталоо, ошондой эле, саясий ишмердиктин элементтеринин ушул ролу менен байланышкан: шайлоо алдындагы программаларды иштеп чыгуу жана анализдөө; шайлоочулар менен таанышуу жана шайлоочулардын кандидаттын жеке сапаттарын баалоосу; тигил же бул кандидаттын митингге (колдоо, протест) катышуу.

Командалар, ошондой эле, айрым оюнчулар катышышат. Ойногондор оюндун ар бир турунун тапшырмаларын аткарууга жана мүмкүн болушунча көбүрөөк упай (шайлоочулардын добушун) топтоого тийиш.

— Оюндун аягына чейин көбүрөөк упай топтогон оюнчу (команда) жеңишке жетишет (оюнду аяктоонун биринчи варианты);

— белгилүү сандагы упайды баарынан мурда топтосо (оюнду аяктоонун биринчи варианты).

Оюн алты турдан турат. Ар бир турдун тапшырмасын аткаргандыгы үчүн оюнчу (команда) 5 упай (5 шайлоочунун добушун) алат. Эгерде оюнчу турдун тапшырмасын аткарбаса, упай албайт. Айрым турларга «Шайлоочулардын кошумча добушу» деген тапшырма киргизилген. Мындай ар бир тапшырма үчүн оюнчу 10 упай алат. Оюнчулардын кошумча тапшырмаларды аткарышына чек жок.

Биринчи тур. Акча, акча, акча...

Тапшырма

Сиздин шайлоо кампанияңызды финасылоонун 10 булагынын тизмесин түзүңүз. Эмне үчүн сиз атаган адамдар, уюмдар Сиздин шайлоо кампанияңызды колдогусу келип жаткандыгын түшүндүрүңүз.

Тапшырманы аткаруу мөөнөтү — 5 минута.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Азыркы Кыргызстандын кыйла таасирдүү саясий партияларды ата.
2. Ишкерлерди сиздин шайлоо кампанияңызды финасылоосуна кантип ынандыруу керек.

Экинчи тур. Шайлоо кампаниясынын темасы

Тапшырма

Сиздин шайлоо кампанияңыздын негизги темасын атагыла. Кайсы проблеманы Сиздин шайлоо кампанияңыздын негизин түзөт? Рекламалык заставканы жана Сиздин шайлоо кампанияңыздын негизги ураанын ойлонуштур.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Тоталитардык режимдин социалдык базасы.
2. Демократиялык режимдин социалдык базасы.
3. Саясий күрөштө улутчул ураандарды жана идеяларды пайдалануунун терс кесепеттери.

Үчүнчү тур. Телереклама

Тапшырма

Шайлоо кампанияңызда пайдалануучу саясий рекламаңыз тууралуу ойлонуңуз. Сиздин саясий телерекламаңызда болууга тийиш болгон мүнөздүү элементтердин тизмесин түзгүлө. Сиздин саясий телерекламаңызды көрсөтүңүз.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Эмне үчүн массалык маалымат каражаттарын төртүнчү бийлик деп аташат?
2. Калктын билим деңгээлинин саясий телерекламаны кабылдоого таасири.

Төртүнчү тур. Шайлоо алдындагы кыдыруу

Тапшырма

Кыргызстан боюнча шайлоо алдындагы кыдыруунун планын иштеп чыгыңыз. Сиздин шайлоо кампанияңызды өткөрүүчү, өлкөнүн 3 эң артыкчылыктуу регионунан турган тизме түзүңүз.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 5 минут.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Адамдардын тиричилик шарттарынын, алардын саясий симпатияларына таасири.
2. Адамдардын улутунун, алардын саясий симпатияларына таасири.

3. Адамдардын кесибинин, алардын саясий симпатияларына таасири.

Бешинчи тур. Кризис, кризис, кризис...

Тапшырма

Саясий конкуренттериңиз Сизди, Сиздин шайлоо кампанияңызды криминалдык структуралар финансылап жатат деп күнөөлөшүүдө. Ошого байланыштуу төмөндөгүлөрдү жасоого аракет кылыңыз:

- брифинг өткөрүп (кыска пресс-конференцияны), анда Сиз Сизге карата коюлуп жаткан күнөө жабуулардын жалгандыгын далилдөөңүз керек. Брифингди командадан 2-3 адам өткөрөт. Башка команданын өкүлдөрү жана көрүүчүлөр журналисттердин ролун аткарышат жана суроолорду беришет;
- Сизге каршы күнөө жабууларды төгүндөгөн макаланы газетага жазуу.

Бул кризистен кийин өз шайлоо кампанияңыздын тактикасына кандай өзгөртүүлөрдү киргизесиз?

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Сиздин шайлоо кампанияңыздагы кылмыштуулукка каршы күрөшүү проблемасы.
2. Милиционерлерге көп айлык төлөөбү же кылмышкердерлерге төлөөбү?
3. Эмне үчүн демократиялык өлкөлөрдө тоталитардык режимдеги өлкөлөргө салыштырганда кылмыштуулуктун деңгээли жогору?

Алтынчы тур. Шайлоо кампаниясынын жүрүшүндөгү этикалык проблемалар

Тапшырма

Сиз каршылаш партиянын лидери тууралуу төмөндөгүдөй маалымат алдыңыз:

- хроникалык оорусу бар;
- мээсинен жаракат алган;
- психотроптук препараттарды дайыма колдонот.

Сиздин оюңузча, эмне кылуу керек:

- созвать брифинг чакыруу жана массалык маалымат каражаттарына президентке кандидаттын саламаттыгындагы проблемалар тууралуу кабарлоо;
- маалыматка көңүл бурбай коюу;
- саясий каршылашыңызды коркутуу;
- же башка бир нерсе жасоо? Өз ниетиңизди билдириңиз.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 5 минут.

Шайлоочулардын кошумча добушу

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Инвалид саясатчы боло алабы?
2. *Саламаттык* жана *бийлик* түшүнүктөрү өз ара кандай байланышкан?
Оюндун аягында жыйынтык чыгарылып, жеңүүчү жарыяланат жана алар сыйланат.

«Кыргыз Республикасынын Президентине кандидат» оюну. (Оюн эрежелери).

Командалар, ошондой эле, айрым оюнчулар катышышат. Ойногондор оюндун ар бир турунун тапшырмаларын аткарууга жана мүмкүн болушунча көбүрөөк упай (шайлоочулардын добушун) топтоого тийиш.

— Оюндун аягына чейин көбүрөөк упай топтогон оюнчу (команда) жеңишке жетишет (оюнду аяктоонун биринчи варианты);

— белгилүү сандагы упайды баарынан мурда топтосо жеңишке жетишет (оюнду аяктоонун биринчи варианты).

Оюн алты турдан турат. Ар бир турдун тапшырмасын аткаргандыгы үчүн оюнчу (команда) 5 упай (5 шайлоочунун добушун) алат. Эгерде оюнчу турдун тапшырмасын аткарбаса, упай албайт. Айрым турларга «Кошумча добуш» деген тапшырма киргизилген.

Мындай ар бир тапшырма үчүн оюнчу 10 упай алат. Оюнчулардын кошумча тапшырмаларды аткарышына чек жок.

Биринчи тур. Президентке кандидаттын жеке сапаттары

Тапшырма

Сиздин оюңузча Кыргыз Республикасынын Президентине кандидатында болууга тийиш болгон 10 сапатты санап бергиле. Сиз, эмне үчүн дал ушул сапаттарды санагандыгыңызды түшүндүрүңүз.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 5 минут.

Кошумча упайлар

«Адамдын саясий маданияты деген эмне?» деген тема боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда

1. Саясий лидерликтин өзгөчөлүктөрүн сүрөттөгөн тарыхый мисалдарды мүмкүн болушунча көбүрөөк келтиргиле.

Экинчи тур. Президентке кандидаттын экономикалык программасы

Тапшырма

Сиз өзүңүздү Кыргыз Республикасынын Президентине кандидат катары элестетиңиз. Сиз өзүңүздүн экономикалык программаңызды түзүңүз (тезистер түрүндө). Өзүңүздүн негизи экономикалык урааныңыз тууралуу ойлонуңуз.

Сиз кайсы катмарларга таянасыз? Сиздин экономикалык программаңыз кимдердин кызыкчылыгын билдирет?

Көрүүчүлөрдүн жана башка команданын өкүлдөрүнүн алдында өзүңүздүн экономикалык программаңыз менен чыгып сүйлөгүлө.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Кошумча упайлар.

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Экономикалык популизм эмнеси менен коркунучтуу?
2. Эмне үчүн бир эле мезгилде айлык акыны жогорулатууга жана салыктарды азайтууга мүмкүн эмес?
3. Эмне үчүн экономиканын ийгиликтүү өнүгүшү үчүн саясий стабилдүүлүк керек?

Үчүнчү тур. Кылмыштуулук менен күрөшүү программасы

Тапшырма

Сиз өзүңүздү Кыргыз Республикасынын Президентине кандидат катары элестетиңиз. Сиз өзүңүздүн кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча программаңызды түзүңүз (тезистер түрүндө). Бул программанын маңызын билдирген урааныңызды ойлонуңуз.

Көрүүчүлөрдүн жана башка команданын өкүлдөрүнүн алдында чыгып сүйлөгүлө.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Кошумча упайлар.

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Кылмыштуулукка каршы экономикалык методдор менен кантип күрөшүү керек?
2. Балдардын кылмыштуулугу менен кантип күрөшүү керек?

Төртүнчү тур. Саламаттыкты сактоо жаатындагы программалар

Тапшырма

Сиз өзүңүздүн саламаттыкты сактоо боюнча программаңызды түзүңүз (тезистер түрүндө). Бул программанын маңызын билдирген урааныңызды ойлонуңуз.

Көрүүчүлөрдүн жана башка команданын өкүлдөрүнүн алдында чыгып сүйлөгүлө.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Кошумча упайлар.

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Акы төлөнүүчү саламаттыкты сактоонун оң жана терс жактары.

2. Медициналык камсыздоо деген эмне?

Бешинчи тур. Билим берүү жаатындагы программалар

Тапшырма

Сиз өзүңүздүн мектептик билим берүү боюнча программаңызды түзүңүз (тезистер түрүндө). Бул программанын маңызын билдирген урааныңызды ойлонунуз.

Көрүүчүлөрдүн жана башка команданын өкүлдөрүнүн алдында чыгып сүйлөгүлө.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Кошумча упайлар

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Мектептик акы төлөп билим берүүнүн оң жана терс жактары.
2. Элиталык мектептер керекпи?
3. Мектепке демократия керекпи?

Алтынчы тур. Митинг

Тапшырма

Митингге сүйлөөгө даярданыңыз. Сөзүңүздө Сиздин шайлоо алдындагы программаңыздын (экономикалык, кылмыштуулукка каршы күрөшүү, саламаттыкты сактоо жана билим берүү) негизги идеяларын так жана даана бөлгүлө, Сиздин ураандарыңызды атаңыз. Сиздин сөзүңүз 5 минутадан ашпоого тийиш. Угуучулардын көңүлүн кайсы каражаттардын жардамы менен тартуу керектиги тууралуу ойлонунуз.

Чыгып сүйлөөгө даярдануу убактысы — 10 минут. Чыгып сүйлөө убактысы — 5 минут.

Оюндун аягында жыйынтыгы чыгарылып, жеңүүчү жарыяланат жана алар сыйланат.

«Кыргызстандын саясий системасы» оюну. (Оюн эрежелери)

Командалар, ошондой эле, айрым оюнчулар катышышат. Ойногондор оюндун ар бир турунун тапшырмаларын аткарууга жана мүмкүн болушунча көбүрөөк упай (шайлоочулардын добушун) топтоого тийиш.

— Оюндун аягына чейин көбүрөөк упай топтогон оюнчу (команда) жеңишке жетишет (оюнду аяктоонун биринчи варианты);

— белгилүү сандагы упайды баарынан мурда топтосо жеңишке жетишет (оюнду аяктоонун биринчи варианты).

Оюн беш турдан турат. Ар бир турдун тапшырмасын аткаргандыгы үчүн оюнчу (команда) 5 упай (5 шайлоочунун добушун) алат. Эгерде оюнчу турдун тапшырмасын аткарбаса, упай албайт. Үчүнчү турга «Кошумча добуш» деген тапшырма киргизилген. Мындай ар бир тапшырма үчүн оюнчу 10 упай алат. Оюнчулардын кошумча тапшырмаларды аткарышына чек жок.

Биринчи тур. Биздин мамлекет

Тапшырма

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын текстине таянып, суроолорго жооп бергиле жана тапшырманын аткаргыла.

- Биздин мамлекетте ким суверенитеттин алып жүрүүчүсү жана бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат? *Суверенитеттин алып жүрүүчүсү жана бийликтин бирден-бир булагы* деген сөзгө сиз кандай түшүнөсүз?
- Конституцияга ылайык, Кыргызстан унитардык мамлекет болуп саналарын далилдегиле. *Унитардык мамлекет* түшүнүгү эмнени билдирет?
- Кыргызстандын мамлекеттик бийлигинин жогорку органдарын санагыла. Кыргызстандын жогорку бийлик органдарын мүнөздөгүлө.
- Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 - 15 минут.

Экинчи тур. Биздин укутарыбыз жана эркиндиктерибиз

Тапшырма

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын текстине таянып, Кыргызстандын негизги мыйзамы демократиялык укуктук мамлекетти калыптандырууга шарт түзөөрүн далилдегиле.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 -15 минут.

Үчүнчү тур. Идеология. Партиялар. Коомдук уюмдар

Тапшырма

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын текстине таянып, Кыргызстандын негизги мыйзамы өлкөнүн демократиялык саясий режимин калыптандырууга шарт түзөөрүн далилдегиле. Өз жообуңарды түшүндүргүлө.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 5 минут.

Кошумча упайлар

Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда Төмөнкү темалар боюнча бир баракка маалымат же 2 минуталык оозеки доклад даярда:

1. Азыркы идеологиялык агымдар.
2. Азыркы Кыргызстандын саясий партиялары.
3. Азыркы Кыргызстандын коомдук кыймылдары жана коомдук уюмдары.

Төртүнчү тур. Маалымат, маалымат...

Тапшырма

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын нормаларынын демократиялык мүнөздө экендигин далилдегиле.

Ушул статьянын текстине таянып, төмөндөгү суроолорго жооп бергиле:

1. Эмне үчүн, сөз эркиндигиндеги айрым чектөөлөргө карабастан, аталган статьянын демократиялык мүнөзү тууралуу айтууга болот?
2. Улуттук сыймык менен улутчулдуктун ортосунда кандай айырма бар?
3. *Массалык маалымат эркиндигин* сиз кандай түшүнөсүз?

Тапшырманы аткаруу убактысы — 10 минут.

Бешинчи тур. Газеттик статья

Тапшырма

Сизге бир стандарттуу барактын көлөмүндө газеталык макала жазуу керек. Макалада төмөнкү темаларды ачып, Кыргызстандын Конституциясына кыскача мүнөздөмө бергиле:

1. Кыргызстандагы башкаруу формалары жана мамлекеттик түзүлүшүнүн тиби.
2. Конституцияда жарандык коомдун принциптеринин бекемделиши.
3. Конституцияда укуктук мамлекеттин принциптеринин бекемделиши.
4. Кыргызстандын Конституциясы өлкөдө демократиялык саясий режимди куруу үчүн негиз катары.

Тапшырманы аткаруу убактысы — 15 минут.

Бешинчи турдун тапшырмасын аткаргандан кийин оюнчулар өз газеталык макалаларын окуп беришет.

Оюндун аягында жыйынтык чыгарылып, жеңүүчүлөр жарыяланат. Айрым турларда коюлган суроолорго жана тапшырмаларга туура, мазмундуу жана кызыктуу кылып жооп берген оюндун катышуучуларын же команданы өзүнчө белгилеп койсо жакшы болот.

8-бап

Мектепте жарандык билим боюнча класстан тышкаркы сабак

Жарандык билим боюнча класстан тышкаркы иштер

Сунуш кылынган проблемалар боюнча теориялык билимдерди тереңдетүү жана кеңейтүү жана алакалашуунун, өз алдынча анализдөөнүн жана кыйла актуалдуу проблемаларды баалоонун көндүмдөрүн өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү айкалышкан коммуникативдик ишмердиктин өзгөчө формасы «тегерек стол» болуп саналат. Ага

даярдык көрүүдө иштөө методикасы такталат, талкууга алынып чыгуучу суроолор аныкталат, иштөө тартиби жөнгө салынат. «Тегерек столду» өткөрүүнү баалоого, адатта сунуш кылынган проблеманы иштеп чыгуунун сапатын, окуучулардын маселелерди талкуулоодогу активдүүлүгүн ж.б. баалоо кирет.

«Саясат, бийлик жана массалык маалымат каражаттар» деген актуалдуу проблема боюнча «тегерек столду» өткөрүүдө, төмөндөгүдөй суроолорду талкуулоону сунуш кылабыз:

1. Саясат ишмердиктин бир катар чөйрөсүн камтыйт. Аларды атап бергенге жана алардын бирин негиздөөгө аракет жасагыла,
2. «Саясат» жана «бийлик» түшүнгү бирдейби? Булардын аныктоочу белгиси кайсылар?
3. «Паблик рилейшнз» саясий технология катары.
4. Массалык саясий ишмердиктин компоненти катары саясий маданият өзүнө эмнени камтый?
5. Адам саясий системада.
6. Массалык маалымат каражаттары саясий коммуникациялар системасында:
 - а) саясий коммуникация ачык система катары;
 - б) Саясий коммуникациялар системасында ММКнын функционалдык өзгөчөлүктөрү;
 - в) жаңы коомдук-саясий шарттарда ММКнын өнүгүү динамикасы.

Проблеманы иштеп чыгуу сунуш кылынган маселелердин блоктору боюнча жүзөгө ашырылат. «Саясат, бийлик жана массалык маалымат каражаттары» деген «тегерек столдун» темасы актуалдуу жана ага бүгүнкү күндө кызыгуу жогору. Алгач ишмердикти типтештирүү проблемасына токтолуу зарыл. Андан кийин бир катар чөйрөнү: мамлекеттик башкаруу; коомдук процесстерге жана чечимдерди кабыл алууга партиялык таасир; маасалардын коомдун саясий турмушуна (саясий социалдаштыруу) саясий ишмердик тууралуу кепке өтөбүз.

Саясий ишмердик субъектинин окуялардын жүрүшүнө активдүү таасирин болжолдойт (аларды тездетүү же жайлатуу). Саясий ишмердиктин маанилүү жактарынын бири — *саясий жетекчиликти*, төмөндөгүдөй үч компонентке топтоого болот:

1) коом, класс, социалдык топ, алардын атынан жана алардын кызыкчылыгы үчүн партиялар жана кыймылдар алдыга койгон кыйла принципиалдуу максаттарды жана максаттарды иштеп чыгуу жана негиздөө (перспективалык жана күндөлүк);

2) максатты ж.б. натыйжалуу жүзөгө ашырууга мүмкүн болгон саясий ишмердиктин методдорун, формаларын, каражаттарын аныктоо;

3) бул милдетти ийгиликтүү аткарууга жөндөмдүү кадрларды тандоо жана жайгаштыруу.

Саясий ишмердиктин натыйжасында *саясий процесс* калыптанат жана өнүгөт. Анын деңгээлдери: глобалдык чөйрө, коом, региондор, эмгек коллективдери.

Саясат жана бийлик тууралуу кеп кылганда, *саясатты* мамлекеттик бийликке, мамлекеттин ишмердигине карата мамилеге жакындаштырууга болбостугун белгилейбиз. Экинчи жагынан алганда, белгилүү коомдук-саясий кырдаалда ар кандай экономикалык, социалдык жана башка көрүнүштөрдү, эгерде аларды басып алуу, саясий бийликти кармоо жана бекемдөө менен байланышкандарды саясий көрүнүш эсептөөгө болот. Булар экономикалык жана социалдык-экономикалык проблемаларда өзгөчө көрүнөт (баа, айлык акы, пенсия ж.б.).

Өсүп жаткан демократташтыруунун шарттарында адамды саясий турмуштун субъектиси катары кароо өзгөчө мааниге ээ болууда, ал психологиялык-эмоционалдык себептердин ролун жогорулоосун аныктады. Батышта кызыкчылыктарды жана өз ара жоопкерчиликти («паблик рилейшнз») макулдашууга байланышкан, мамлекеттик жана коммерциялык структуралардын коомчулук менен өз ара аракеттенүү принциби кеңири тараган.

Саясаттын милдеттерин түшүндүрүүдө бул принциптерди төмөндөгүдөй кылып баяндаса болот:

— бир эле процесс дээрлик дайыма оң гана эмес, терс да натыйжаларга ээ болот, ошондуктан, саясат жаатындагы чечимдерди кабыл алууда аларды эсепке алуу зарыл;

— тез көңүл буруу эмес, мүмкүн болуучу терс окуянын алдын алуу саясий ишмердиктин натыйжалуу бөлүгү.

«Паблик рилейшнздин» саналып өткөн принциптеринин айрымдары «адамдык ченемдеги саясаттын» азыркы талаптарына ылайыкташкан, саясий технологиялардын формаларынын бирин элестетет.

Саясий маданият өзүнө теориялык билимдерди, ынанымдарды, ой максаттарды, турмуштук жана илимий аң сезимди камтыйт. Анын мазмуну, азыркы учурда иштеп жаткан *саясий система* менен өз ара шартталган. Ал ошондой эле, адамдын жалпы маданияты, баалуулук багыттары менен да байланышкан.

Саясий маданияттын негизги каналдарынын бири болуп саналган *коомдук пикир*, көз караштын тиби, демографиялык мүнөздөмөлөрү, тигил же бул саясий топко тиешелүүлүгү менен аныкталат. Саясий партиялар өз тактикасын аныктоодо, калктын саясий деңгээлин, турмуштук аң сезимдин мүнөзүн эсепке алууга тийиш.

Саясий система адамдардан турат. Адамды кээде саясий системанын алгачкы элементи, атому катары карашат. Бирок эч кандай адам саясатка толук кирип кетпейт, бир бөлүгү гана бийлик тууралуу маселеге аралашат. Ошондуктан, чындыгында жалпы адам эмес, адамзат кейпине жакындаштырылган *саясий роль* саясий системанын негизги биримдиги болуп саналат.

Ар кандай саясий институтту өз ара байланышкан саясий ролдордун жыйындысы катары элестетүүгө болот. Мыйзам, инструкцияларда көргөзүлгөн официалдуу ролдор бар. Көпчүлүк ролдор жарандар тарабынан саясий процесске жана андагы өз ордун түшүнүү менен аралашуусуна жараша аткарылат.

Узак мөөнөткө карганда азыркы саясий системанын *стабилдүүлүгү* биринчи кезекте, мамлекетти жарандык коомдун муктаждыктарына максималдуу жакындатууга шарт түзгөн айкалыштырууга жараша болот. Бул демократиянын максимумунун жалдоонун, ыктыярдуулуктун жана профессионализмдин кеңири айкалышуусу. Бардыгы бийликтин субъектиси жана объектиси катары чыккан адамга жараша болот. Келечек адамга багыт алган жана ага кызмат кылган саясий системага тиешелүү.

«Тегерек столдун» экинчи бөлүгү массалык маалымат каражаттарына, ММКнын бийлик структуралары, окурмандардын, көрөрмандардын, угармандардын массалык аудиториясы менен өз ара аракеттерине арналат. Саясий системанын субъектилеринин ортосундагы маалыматтык байланыштар, маалыматтык мамилелер *саясий коммуникациялардын феноменин* түзөт. Алар чечимдерди талкуулоону, чечимдерди кабыл алуунун жана жүзөгө ашырууну камсыз кылган маалыматтардын «жандуу агымын» түзөт.

Саясий коммуникациялардын системасынан үч блоктун бөлүгү болот:

1. Бийлик органдарын жана башкарууну камсыз кылган саясий коммуникациялар (республикалык, регионалдык ж.б.). Максат — социалдык-экономикалык жана саясий башкаруу.

2. Партиялардын, профсоюздардын, коомдук кыймылдардын ишмердик чөйрөсүндө түзүлүүчү саясий коммуникациялар. Максат — бийликти ээлөө же кармоо. Ар кандай программалар, уставдар, кайрылуулар, чакырыктар, бюллетендер, пресс-релиздер ж.б. түрдүү саясий топтордун саясий умтулууларын жүзөгө ашырган документтердин массивин түзөт.

3. Түздөн-түз коомдук пикирге, масалык аң сезимге, адамдардын чоң тобунун саясий жүрүш-турушун кайрылган саясий коммуникациялар. Бул «адамдардын аң сезиминдеги, маанайларындагы өзгөрүүлөргө тез көңүл буруу системасы».

Массалык маалымат каражаттарынын келбетине үч фактор таасир этет: 1) уюштуруучу жана басма; 2) социалдык милдети; 3) аудиториясы.

ММК адамдардын турмуштук кызыкчылыктарынын кеңири чөйрөсүнө колдонулуучу саясий идеяларды өнүктүрөт (*идеяны, идеологияны, идеологиялаштырууну* чаташтырбоо керек). «Идеологиялаштыруу» деп идеяны адамдарды, алардын аң сезимин жана тагдырларын

манипуляциялоонун инструментине айландырууну, чындыктын идеясын практикалык пайдалуулуктун идеясы менен алмаштырууну түшүнөбүз. Алсак, тоталдык идеологиялаштыруу жеке ынанымдарды «бийликтин жогорку этаждарында» иштелип чыккан пикирге баш ийдирүү менен коштолот. Идеологиялаштырылган аң сезимде абийир, ыйман түшүнүктөрү деформацияланат. Мунун баары коомдун жана ММКнын «маданияттын, жан дүйнөнүн экологиясына» (акад. Д. С. Лихачев) камкордук көрүүнүн зарылдыгын көргөзүп турат.

Саясаттагы баалуулук ориентирлерди, оптималдуу коомдук түзүлүш, жашоонун маңызы, жакшылык жана жамандык тууралуу бирин-бир жокко чыгарган татаал, өтө карама-каршылыктуу система катары бааласа болот. Бүгүнкү күндөгү коомдук пикир руханий баалуулуктардын *полицентризми* менен өзгөчө мүнөздөлөт, бул жашоону ого бетер татаалдантат.

Аудиториянын саясий маалыматка, белгилүү билимдерге муктаждыгын массалык маалымат каражаттары кмсыз кылат. Аудитория менен алакалашуунун мүнөзү — *диалог*, *полилог*. ММК саясий идеялар адамдардын турмуштук элестөөлөрү, маанайлары, иллюзиялары, стереотиптери менен өз ара кесилишкен «чек ара чөйрөсүндө» аракеттенет. ММКнын милдети массалык аң сезимдин позитивдүү саясий элементтерине таянуу, ырым-жырымдарга жана жалган стереотиптерге ишенимди жок кылуу.

Азыркы мектептин тарых мугалими

Азыркы учурда Кыргызстанда бүткүл педагогикалык процессти гуманисттик өнүттөн көргөн билим берүүнүн жаңы парадигмасы калыптанууда. Республиканын масштабында, региондордун деңгээлинде билим берүүнүн реформалоо процессти жүрүүдө. Бүгүнкү күндө педагогикалык процесстин активдүү субъектиси катары тарых мугалиминин ролу өсүп, анын инсандык жана профессионалдык сапаттарына талаптар жогорулоодо. Эгерде мурда мектептеги идеологиялык иште борбордук фигура болуп саналган жана тарыхты окутуу окуучуларда коммунисттик көз караштарды, идеялык ынангандыкты, саясий жетилгендикти калыптандырууга шарт түзгөн. Азыркы учурда болсо тарых мугалимине окуучулардын руханий жана социалдык өнүгүүсүндө өзгөчө роль ойнойт. Окуучулар көп адамдардын, коомдун тагдырына, анын өнүгүшүнүн тарыхына тиешеси бар экенин сезе билүүсү керек.

Тарых мугалими, бул билим берүү чөйрөсү, билим берүү процессинин маңызы, мазмуну жана структурасы тууралуу билимдердин системасына ээ болгон адис:

— психологиялык-педагогикалык концепциялардын жана предметтик методикалардын тарыхы жана азыркы тенденциялары тууралуу билимдердин системасына ээ;

— билим берүү процессинин субъектиси катары адам, анын жаштык, жекече өзгөчөлүктөрү, өнүгүүнүн социалдык факторлору тууралуу билимдердин системасына ээ;

— окуучулардын укуктарын жана эркиндиктерин сактайт;

— окуучуларга социалдык жардам жана колдоо көрсөтөт;

— педагогикалык процесстин мыйзам ченемдүүлүктөрү, азыркы психологиялык-педагогикалык технологиялары тууралуу билимдердин системасына ээ болгон; өнүктүрүп окутуу технологиясына ээ;

— окуучулардын сабактан тышкаркы ишмердигин уюштура алат;

— билим берүү мекемелеринин системасы жана аны башкаруу негиздерин билет;

— билим берүү жаатында тажрыйбалык-эксперименталдык жана изилдөөчүлүк иштерди уюштуруунун негиздерин билет;

— түрдүү типтеги билим берүү мекемелеринде тарыхты окутуунун азыркы методикасын билет, окутуунун түрдүү каражаттарын колдонот.

Мугалимдин эмгеги эч качан жөнөкөй жана жеңил болгон эмес, а бүгүн болсо кыйла татаал жана көп жактуу болуп калды. Азыркы мугалим жөн эле, жогорку билимдүү жана өз предметин билген, педагогикалык ишмердикке даяр адис.

О.А.Абдуллина, С.Г.Вершловский, Л.Н.Лесохина, А.К.Маркова, А.И.Пискунов, В.А.Сластениндин изилдөөлөрүнө таянып, орус окумуштуулары мугалимдин педагогикалык ишмердикке ээ болуу үчүн зарыл болгон педагогикалык ыктарын негизги үч топко бөлүшкөн.

Биринчи топ:

— педагогикалык кырдаалда проблеманы бөлө билүү жана аны педагогикалык милдет түрүндө түзүү, окуучуга окуу-тарбия процессинин активдүү өнүгүп жаткан катышуучусу катары ориентация жасоо ыктары;

— педагогикалык милдеттерди конкреттештирүү жана белгисиздиктин шартында оптималдуу чечимдерди кабыл алуу ыктары;

— педагогикалык милдеттердин жакынкы жана алыскы наыйжаларын көрө билүү ыктары.

Экинчи топ:

— окуу материалы менен иштөө ыктары, окуу предметиндеги башкы идеяларды бөлүү, түшүнүктөрдү, терминдерди, дискуссияларды колдонуу аркылуу окуу предметин жаңылоо ыктары;

— азыркы абалды гана аныктабастан, окуучунун жакынкы учурдагы өнүгүшүн, бир деңгээлден экинчи деңгээлге өтүшүнүн шарттарын аныктоо ыктары;

— чабал жана шыктуу балдар менен иштөө ыктары;

— окутуунун жана тарбиялоонун ыкмаларын жана формаларын тандоо жана колдонуу ыктары.

Үчүнчү топ:

— психологиялык-педагогикалык билимдерин колдоно билүү ыктары жана азыркы психологиянын жана педагогиканын, алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын абалы менен кабардар болгондугу; өзүнүн педагогикалык ишмердигин өнүктүрүүнүн планын кура билүүсү.

Азыркы мугалимдин педагогикалык ишмердиктин мүнөздөмөсүндө, инсандын төмөндөгүдөй психологиялык сапаттарынын болушу абдан маанилүү:

— педагогикалык эрудиция;

— педагогикалык максат коюучулук;

— педагогикалык интуиция;

— педагогикалык байкоочулук, кыраакылык, уга билүү;

— педагогикалык оптимизм;

— педагогикалык тапкычтык;

— педагогикалык алдын-ала көрө билүү, прогноздоо;

— педагогикалык рефлексия;

— педагогикалык ой жүгүртүү.